

Representatie en Niet- stemmen: burgers aan het woord

Een verkennend kwalitatief
focusgroepenonderzoek
Definitieve rapportage
Versie 1.0

Op verzoek van
het Sociaal en Cultureel
Planbureau
Auteur(s)
Miriam Winninghoff
Gerben Bruins
Projectnummer
5612
Datum
8 november 2017

Inhoud

Inleiding	1
1 Doel onderzoek	1
2 Opzet onderzoek	1
3 Algemeen	3
Representatie	4
1 Methode	4
2 Vertegenwoordiging spontaan	5
3 Politieke vertegenwoordiging spontane verhalen	11
4 Waar staat representatie in de Nederlandse democratie nu	16
5 Wat vergt goede representatie in de Nederlandse democratie/politiek	22
Resultaten (niet-) stemmen	24
1 Motieven om wel of niet te stemmen bij landelijke verkiezingen	24
2 Personen/volksvertegenwoordigers	33
3 Hoe erg is het als je niet gaat stemmen	36
4 Hoe kan de opkomst verbeterd worden	37
Enkele thema's	40
1 Machtsvorming	40
2 Resultaten: Waarover moet het gaan in de Tweede Kamer?	45
3 Politieke partijen	50
4 Directe democratie en referenda	55
5 Parlement en rechterlijke macht	58
De Staatscommissie Parlementair stelsel	61
Slotbeschouwing	63

Bijlage I: Gespreksleidraad	67
Bijlage II: De verhalen	80
Bijlage III: Deelnemeroverzichten	100

Inleiding

1 Doel onderzoek

Het SCP heeft behoefte aan diepgaand inzicht in:

- Hoe Nederlanders aankijken tegen de manier waarop zij worden gerepresenteerd in de huidige Nederlandse democratie.
- Hoe die representatie wat Nederlanders betreft beter zou kunnen.
- De betekenis van het stemmen in het licht van de representatieve democratie.

Hierbij is niet zozeer inzicht nodig in wat men wel of niet in de politiek goed vindt gaan, maar is vooral inzicht nodig in wat er wel en niet goed gaat, en beter zou kunnen aangaande *representatie in de politiek*.

De inzichten zullen door het SCP worden gebruikt als input voor:

- Een rapport voor de staatscommissie Parlementair stelsel (te verschijnen begin 2018).
- Een tussenrapportage voor het niet-stemmersonderzoek.
- Een SCP publicatie:boek over niet-stemmers in Nederland (dat in 2018 zal worden uitgebracht).

2 Opzet onderzoek

Kwalitatief onderzoek: focusgroepen van 2½ uur

Teneinde de benodigde inzichten te verwerven is in september 2017 kwalitatief onderzoek uitgevoerd in de vorm van acht focusgroepen van 2½ uur elk, in het westen, noorden, oosten en zuiden van Nederland. Vier focusgroepen zijn gehouden door Ferro Explore! (in Dordrecht en Eindhoven), vier door Kantar Public (in Amsterdam en Assen).

Deze rapportage betreft de vier focusgroepen die door Ferro Explore zijn gehouden:

- Twee groepen in Dordrecht op 12 september 2017:
  - een groep met acht lageropgeleiden, tot en met mbo4 opgeleid, allen in de leeftijd 20-70 jaar
  - een groep met acht hogeropgeleiden, vanaf voltooid VWO opgeleid, allen in de leeftijd 20-70 jaar)
- Twee groepen in Eindhoven op 18 september 2017:
  - een groep met acht lageropgeleiden, tot en met mbo4 opgeleid, allen in de leeftijd 20-70 jaar
  - een groep met acht hogeropgeleiden, vanaf voltooid VWO opgeleid, allen in de leeftijd 20-70 jaar).

Selectie deelnemers

De deelnemers zijn geworven door professionele respondentselectiebureaus, uit databases die zij voor dit doeleind hebben aangelegd:

- CG Selecties heeft de selectie voor de groepen in Dordrecht verzorgd.
- Markteffect B.V. heeft de selectie voor de groepen in Eindhoven verzorgd.

Voor elke groep zijn negen deelnemers uitgenodigd teneinde een opkomst van acht deelnemers per groep te realiseren. Alle deelnemers zijn kiesgerechtigd voor de landelijke verkiezingen. Binnen alle groepen is een spreiding aangebracht naar leeftijd, geslacht, gezinssituatie, bezigheden, politieke voorkeur en stemgedrag (altijd stemmen, soms wel en soms niet stemmen, niet stemmen).

De beoogde opkomst is bij drie groepen behaald. Bij de groep hogeropgeleiden in Eindhoven betrof de gerealiseerde opkomst zes deelnemers.

Alle deelnemers zijn versluierd geworven. Het onderwerp van de gesprekken (politiek, vertegenwoordiging en stemmen) en opdrachtgever zijn niet bekend gemaakt bij het uitnodigen. Dit om de kans dat ook niet-politiek geïnteresseerde deelnemers meedoen zo groot mogelijk te maken. Dit is geslaagd: in alle groepen waren ook deelnemers vertegenwoordigd met een lage politieke betrokkenheid. Vragen over stemgedrag zijn versluierd door ook naar andere dingen te vragen, waaronder of men energiebesparende maatregelen heeft genomen, wat de favoriete vrijetijdsbesteding is, en welke vervoersmiddelen men gebruikt.

Gedetailleerde deelnemeroverzichten zijn opgenomen als bijlage.

Kabinetsformatie nog niet afgerond ten tijde van de focusgroepen

Op het moment dat het onderzoek plaats vond was de formatie van het derde kabinet Rutte nog niet afgerond.

Opzet focusgroepen

De groepsgesprekken zijn gehouden aan de hand van een gespreksleidraad die als bijlage is opgenomen. Grofweg kenden de groepen de volgende opzet:

- Introductie en voorstelronde.
- Open exploratie van het aspect representatie/vertegenwoordiging door respondenten verhalen te laten vertellen over situaties waarin sprake was van goede of juist slechte vertegenwoordiging (eerst in het algemeen, daarna specifiek wat betreft de mate dat men zich goed of slecht vertegenwoordigd voelt in de politiek)
- Plenaire, meer gedetailleerde bespreking van representatie: wat is representatie, wat vergt goede vertegenwoordiging.
- Thema niet-stemmen: Exploratie van motieven/gevoelens om wel of niet te gaan stemmen en van mogelijkheden om een positieve stimulans te geven om te gaan stemmen.

- Bespreking van 2-3 andere thema's op het gebied van representatie in de Nederlandse democratie aan de hand van stellingen met tegengestelde posities (de thema's zijn gerouleerd over de groepen heen). Thema's zijn:
  - Machtsvorming
  - Waarover moet het gaan in de Tweede Kamer
  - Politieke partijen
  - Directe democratie en referenda
  - Parlement en rechterlijke macht
- De Staatscommissie Parlementair stelsel: draagvlak voor het bestaan van deze commissie en tips aan de commissie.

Alle gesprekken zijn gehouden aan de hand van een gesprekspuntenlijst die in overleg met het SCP is opgesteld (zie bijlagen). De gesprekken zijn door vertegenwoordigers van het SCP en door hen genodigden simultaan, live gevolgd via een gesloten tv-circuit.

Team

Het onderzoek is uitgevoerd door twee senior onderzoekers: Miriam Winninghoff en Gerben Bruins.

3 Algemeen

Het rapport is tot stand gekomen op basis van een uitgebreide analyse van de uitkomsten. Daarbij zijn zowel verbale als non-verbale signalen (zoals lichaamstaal, intonatie die enthousiasme of juist weerstand verradt) meegenomen. Mening en gedachten mogen bij kwalitatief onderzoek niet direct getalsmatig worden geëxtrapoleerd (in de zin dat je kan stellen dat als 3 van de 30 deelnemers iets vinden, die mening 'dus' bij 10% voorkomt). Om die reden vermelden wij in onze rapportage geen getallen. Bij kwalitatief onderzoek geven de uitkomsten een goede indicatie van de meningen en gevoelens die leven en welke aspecten daarin een rol spelen.

Gekozen citaten representeren in de ogen van de onderzoeker meningen of houdingen die relevant zijn voor begrip van de context. Citaten of fragmenten van de discussies zijn in cursief lettertype weergegeven.

Representatie

1 Methode

Er zijn verschillende stappen genomen om te komen tot wat goede (en slechte) representatie voor de deelnemers betekent (geformuleerd als “vertegenwoordiging”):

Verhalen verzamelen, open en ongestuurd

- Alvorens direct over vertegenwoordiging in de politiek te beginnen is het onderwerp vertegenwoordiging breed ingestoken. De deelnemers is gevraagd om verhalen/aneddotes te vertellen over situaties waarin zij zich goed of juist niet vertegenwoordigd voelden. Zo is een spontane invulling verkregen van wat (goede en/of slechte) vertegenwoordiging in algemene zin voor hen betekent.
- Vervolgens zijn verhalen verzameld over situaties die te maken hebben met de Nederlandse parlementaire democratie en vertegenwoordiging door de politiek. Verhalen over situaties waarin men zich goed of juist niet goed vertegenwoordigd voelde.
- In de fase van het verhalen verzamelen mochten de deelnemers nog niet met elkaar in discussie gaan.
- Om te zorgen dat alle deelnemers dezelfde uitgangspositie hadden is een definitie van “vertegenwoordiging” voorgelezen.

Alle verhalen zijn opgenomen in de bijlage.

Plenaire bespreking en verder uitdiepen

Nadat de verhalen waren opgehaald, is dieper ingegaan op vertegenwoordiging in de politiek: wat is er nodig voor goede volksvertegenwoordiging, wat maakt dat je je wel/niet goed vertegenwoordigd voelt? Hier konden de deelnemers wel op elkaar reageren (net als bij alle onderdelen/vraagstukken die verder in het groeps gesprek aan bod zijn gekomen).

Hierna: wel of niet stemmen en bespreking thema's

Later in het gesprek is ingegaan om motieven om al dan niet te gaan stemmen en zijn enkele thema's besproken aan de hand van stellingen. Ook bij deze onderdelen zijn meer diepgaande reacties verkregen over wat men verstaat onder goede vertegenwoordiging in de politiek. Deze resultaten worden beschreven bij de het hoofdstuk over niet stemmen en het hoofdstuk over de thema's.

2 Vertegenwoordiging spontaan

De deelnemers is gevraagd verhalen te vertellen over situaties waarin zij zich in positieve of negatieve zin vertegenwoordigd voelden. Om een globale indruk te geven van het type verhalen zijn deze door de onderzoeker ingekort en in onderstaande schema's weergegeven. Het zou kunnen lijken alsof dit woordelijk de verhalen zijn, dat is niet het geval. De uitgeschreven verhalen zijn opgenomen in de bijlage of als citaat. Hier wordt beoogd beknopt de strekking weer te geven (ten behoeve van de leesbaarheid van het rapport). Waar nodig teneinde de privacy van de deelnemers te beschermen zijn de verhalen iets door ons aangepast, met behoud van (en respect voor) de strekking.

Verhalen lageropgeleiden

Lageropgeleiden Dordrecht

- 6) Werkt in beveiliging in winkelcentrum en vertegenwoordigt werkgever en winkeliers (beslissingen nemen, juridische kwesties)
- 5) De voedselbank vertegenwoordigen door te screenen op of mensen die daar komen de regels naleven en recht hebben op of juist niet
- 7) Manager die de financiële belangen van een groep vertegenwoordigt (boekingen en optredens verzorgt), maar te weinig ervaring heeft.
- 7) Zelf de groep vertegenwoordigen als gezicht naar buiten
- 3) Moeder in verzorgingshuis, eerste aanspreekpunt zijn en ook mijn broer en vader vertegenwoordigen
- 2) Belangen behartigen, opkomen voor gehandicapte dochter en zorgen dat zij studie kon doen
- 1) Dementerende moeder in verzorgingshuis: dingen met liefde regelen, gesprekken met artsen
- 3) Vrijwilligerswerk voor ouderen doen
- Opkomen voor, beschermen van verminkt zusje tegen reacties van anderen

Lageropgeleiden Eindhoven

- 2) Gekozen als vertegenwoordiger van voetbaltrainer cursus groep: trots, problemen en conflicten de kop in drukken, leider zijn
- 4) Voortouw nemen in afspraken maken van vriendinnenclubje van de lagere school
- 5) Ceremoniemeester bruiloft vrienden: alles goed regelen, organiseren en overzicht houden, niet meteen in de stress schieten, maar ook vertrouwen krijgen
- 2) Ander regelt buitenland reizen met wielrenclub goed, alles is goed verzorgd
- 7) Schoolkamp Ardennen (reis, verblijf, activiteiten) was goed geregeld voor ons
- 8) Internet bestelling komt niet aan, Consumentenbond helpt me verder: toont de wegen en bronnen en zegt: je moet het er niet bij laten zitten.
- 1) Bijscholingsinstituut vraagt aan cursisten wat ze nodig hebben en stemt cursusinhoud daarop af
- 3) Vriend vertegenwoordigt mij als social influencer: hij kan Engels en kent mij goed. Goede samenwerking
- 4) Plastische chirurgie operatie wordt niet vergoed door ziekenfonds (komt door overheid)
- 7) ADHD medicatie krijgt eigen bijdrage die ik niet kan betalen. Dat ligt aan de maatschappij (niet de verzekeringsmaatschappij)
- 6) Is tijdens dienstplicht naar de tandarts van dienstplicht geweest, die heeft geen goed werk verricht. Klacht indienen bij Defensie haalt niks uit

Verhalen hogeropgeleiden

Hogeropgeleiden Dordrecht

- 6) Midden in de nacht brand in huis. Stichting die de verzekeringsmaatschappij vertegenwoordigt komt eerste 24 uur regelen en vangt je fantastisch op, ontzorgt je. Die stichting vertegenwoordigt de verzekeringsmaatschappij heel goed.
- 1) Gemeente en Provincie komen onvoldoende op voor mij (en Dordtenaren) bij kwestie genX in drinkwater (geen juiste informatie en vervuiler wordt niet aangepakt)
- 5) Ajax komt in de finale, ik voel me goed vertegenwoordigt als Ajaxer
- 3) Neemt rol moeder over om in naam van de familie naar begrafenissen te gaan van familie in Suriname
- 2) Zoon wordt gediscrimineerd en geslagen op sportschool. Een jongen neemt het op voor mijn zoon en vertegenwoordigt mij goed
- 8) Dochter krijgt anafylactische shock (allergie), een vrouw in de ontbijtzaal handelt en neemt leiding en vertegenwoordigt zo de moeder
- 7) Orkaan Irma: koning Willem Alexander en minister Plasterk bezoeken Sint Maarten: vertegenwoordiging van ons als Nederlanders
- 4) Aanrijding met buitenlander. Verzekeringsmaatschappij helpt onvoldoende in het proces en laat me dingen zelf opknappen

Hogeropgeleiden Eindhoven

- 3) Voetbalclub, ik heb rol contactpersoon en voortouw nemen om dingen te regelen en aan te sturen.
- 4) Zat met cao-partners pensioenen in de metaaltechniek om tafel om de pensioenen beter op de rit zetten qua wetgeving en zorgen dat de medewerkers goede informatie krijgen, ze wegwijs maken
- 5) Werk als intermediair. Vertegenwoordig klanten bij hypotheekverstrekker. Neem zorgen weg bij mijn klanten en geef goed advies en behoed ze
- 6) Stuur groepje van 6 servicemedewerkers aan en geef hun signalen/wensen door binnen de organisatie
- 6) Word onbewust vertegenwoordigd als iemand van mijn buitenlandse afkomst iets positiefs of negatiefs doet
- 6) Zelf voorbeeldfunctie: laten zien dat ook buitenlandse afkomst hoge studie kan voltooien
- 4) Ben vertegenwoordigd door vader: hij heeft in zijn werk laten zien dat buitenlanders niet achterlijk zijn en heeft voor mij geregeld (financiële ondersteuning) dat ik van huishoudschool, naar mavo, havo, vwo en universiteit kon
- 1) Vertegenwoordiger van mijn vriendengroep, dingen regelen
- 1) Team leader op mijn werk, vertegenwoordig bedrijf naar het team onder mij
- 1) Sport: fan van Max Verstappen. Als het niet goed gaat baal je namens Nederland. Dan voel je je vertegenwoordigt
- 2) Heb ander onderwijs gerealiseerd, andere school, namens een groep ouders die ander onderwijs wilden
- 6) Treinkaping Molukkers: ik werd als kind met Indonesische moeder daarop aangesproken (wat zijn jullie aan het doen?).

Positieve verhalen overheersen (goede vertegenwoordiging)

Opmerkelijk is dat de verhalen in de groepen vooral gaan over vertegenwoordiging in positieve zin: iemand anders, of een groep mensen, zelf goed vertegenwoordigd hebben, of zelf goed vertegenwoordigd zijn.

Uitzonderingen: slechte vertegenwoordiging

Uitzondering hierop vormen:

- In de groep lageropgeleiden in Dordrecht: een verhaal van persoon met een lead functie in een groep die optredens geven: over een situatie met negatieve vertegenwoordiging: een manager die te weinig (commerciële) ervaring heeft om de (financiële) belangen van de toneelgroep goed te vertegenwoordigen (maar die tegelijk wel heel erg sympathiek/aardig is).
- In de groep lageropgeleiden in Eindhoven over het niet vergoeden van zorg (operatie en medicijnen), het niet juist reageren op klachten over een niet goed uitgevoerde tandbehandeling. Wat betreft niet meer (geheel) vergoeden van zorg, zoeken de deelnemers de oorzaak bij de overheid. Er wordt geen spontaan verband genoemd met de politiek of volksvertegenwoordiging.
- In de groep hogeropgeleiden in Dordrecht een verhaal over Gemeente en Provincie die onvoldoende goed handelen bij vervuiling van drinkwater met GenX en een verhaal over een verzekeringsmaatschappij die bij een aanrijdingschade niet al het werk uit handen heeft genomen.
- In de groep hogeropgeleiden in Eindhoven: verhalen over aangesproken worden op wat anderen met dezelfde culturele achtergrond doen (overigens kan dit ook afglans in positieve zin betreffen en niet alleen in negatieve zin), een verhaal over de prestaties van een Nederlandse sporter (ook hier kan het afglans in positieve en negatieve zin betreffen).

Wat kenmerkt goede vertegenwoordiging

De aspecten die volgens de deelnemers spontaan goede vertegenwoordiging kenmerken, die uit de verhalen kunnen worden gedestilleerd, zijn (in willekeurige volgorde) weergegeven op de volgende bladzijde.

Wat nodig is voor een goede *politieke* vertegenwoordiging komt later aan bod in de desbetreffende paragraaf.

Kenmerken van goede vertegenwoordiging (spontaan)

Lageropgeleid Dordrecht	Lageropgeleid Eindhoven	Hogeropgeleid Dordrecht	Hogeropgeleid Eindhoven
<ul style="list-style-type: none"> •Zorgen voor •Aanspreekpunt zijn •Het gezicht naar buiten zijn •Opkomen voor een ander •Staan voor wat je doet •Verantwoording nemen •Belang van een ander dienen en behartigen •Dingen goed regelen voor anderen •Het gezicht naar buiten zijn •Resultaten (je belangen behartigd zien)	<ul style="list-style-type: none"> •De leiding nemen •Problemen oplossen •Sterk door daden •Het voortouw nemen •Dingen goed regelen voor anderen •Financiële belangen behartigen •Goede zorg bieden aan •Mensen ondersteunen bij voor zichzelf opkomen en op hun rechten wijzen en de weg wijzen •Vertegenwoordig en vanuit kennis van wensen van de achterban	<ul style="list-style-type: none"> •Bescherming bieden •Opkomen voor •Actie, iets doen, daden •Achter dingen aangaan •Ondersteuning bieden •Successen behalen voor je achterban •Mededogen, saamhorigheid tonen •Boegbeeld zijn, het gezicht naar buiten namens een grotere groep •Ontzorgen •Mensen niet in de steek laten, er alleen voor laten staan	<ul style="list-style-type: none"> •Het voortouw nemen •Opkomen voor •Als contactpersoon optreden •Voorlichting geven aan anderen •Adviseren van anderen •Anderen behoeden voor dingen •Bemiddelen •Successen voor je achterban •Betrokkenheid tonen •Ondersteuning bieden •Dingen goed regelen •Financiële steun krijgen •Een voorbeeldfunctie hebben

Zelf vertegenwoordigen en door anderen vertegenwoordigd worden

- De meeste verhalen van *lageropgeleiden in Dordrecht* over vertegenwoordiging gaan over situaties waarin men *zelf anderen vertegenwoordigd* heeft, zowel individuen als een groep. Er is slechts een verhaal over door anderen vertegenwoordigd worden in deze groep.
- De meeste verhalen van *lageropgeleiden in Eindhoven* hebben meer een *mix* hierin en gaan over zowel situaties waarin men *zelf vertegenwoordigde, of door anderen vertegenwoordigd is*.
- Bij de verhalen van de *hogeropgeleiden in Dordrecht* ligt het *accent op door anderen vertegenwoordigd worden*.
- Bij de verhalen *in Eindhoven* ligt het *accent op zelf anderen in positieve zin vertegenwoordigen*.

Verhalen over zelf vertegenwoordigen gaan over het goed vertegenwoordigen van bijvoorbeeld familie (ouders, kinderen), collega's, het sportteam. Verhalen over vertegenwoordigd beslaan een breder palet: van een verzekeringsmaatschappij die dingen goed voor je regelt en je ontzorgt, tot personen die namens jou actie ondernemen of namens jou een dierbare beschermen, instanties die bemiddelen of instanties die je in de kou laten staan, je in de steek laten.

In de groep hogeropgeleiden in Eindhoven vertellen twee deelnemers met een niet-westerse achtergrond verhalen over dat zij zich vertegenwoordigd voelen door anderen met een gelijke achtergrond/afkomst. Dat kan zowel in positieve zin zijn, als in negatieve zin. Ook kunnen zij zelf, puur op grond van hun afkomst, in die zin positieve vertegenwoordigers zijn van een grotere groep (voorbeeldfunctie).

Vertegenwoordigd worden betekent iets doen namens of voor een ander/anderen

Vertegenwoordigd worden wordt in alle groepen geassocieerd met personen, instanties of organen die iets (goed of niet goed) voor een ander doen, opkomen voor anderen, de leiding nemen, dingen organiseren, initiatief nemen, verantwoordelijkheid dragen.

In dit kader is in de groep hogeropgeleiden in Dordrecht ook een verhaal gedeeld over vertegenwoordiging door gemeente en provincie. Het betreft hier een verhaal over een situatie waarin de gemeente/provincie beter had moeten optreden, en geen verhaal over politieke vertegenwoordiging.

Stop met ons te vergifigen: Ik voelde me vrij recent niet heel goed vertegenwoordigd door gemeente, eigenlijk ook door provincie. Heeft te maken met gen X. DuPont heeft behoorlijk wat geloosd in rivieren en het kwam naar voren dat het in drinkwater zit. Maar ook als je in je tuintje zeg maar groente verbouwt, dat je die beter niet kan eten, want er zijn toch verhoogde concentraties gevonden. Er is niemand die goed kan vertellen van wat is het effect van die stof die je binnenkrijgt? Hoelang we het überhaupt binnenkrijgen en wat het effect is. Misschien drink ik weet ik veel hoelang kraanwater met gen X erin. De gemeente of provincie heeft vergunningen verleend aan DuPont en die kan daar ook niks zinnigs over zeggen. Wetenschappers hebben onderzoek gedaan en iedereen spreekt elkaar tegen. Met als effect dat ik water uit flessen drink sinds aantal maanden en ik me echt heel slecht vertegenwoordigd voel door de gemeente en provincie. En ik hoop dat het snel toch een bepaalde oplossing kan krijgen. Is voor niemand wenselijk dit. Het is heel onduidelijk wat nu de effecten zijn van die stoffen en hoelang we dat al binnenkrijgen. Misschien lopen er allemaal vergiftigde Dordtenaren hier inmiddels met mogelijk allemaal rare ziektes die daar aan vastleggen. Het klinkt misschien als heel erg doemdenken, maar het is het individu die tegen DuPont moet opboksen. Ze houden zich aan de regels want ze hebben vergunningen, ze doen niks verkeerd volgens de wet. Aan de andere kant kan je je ook afvragen of zij wat beter kunnen nadenken over wat ze doen met het lozen van stoffen.

Deelnemer 1 groep hogeropgeleiden Dordrecht

Geen associaties/verhalen over politieke vertegenwoordiging (als in de Nederlandse democratie).

Het is niet alleen *interessant* wat voor verhalen de deelnemers hebben verteld, maar zeker ook *wat voor verhalen niet naar voren zijn gekomen*. Opmerkelijk is dat spontaan geen verhalen worden verteld over politieke vertegenwoordiging. Ook niet in de groep hogeropgeleiden in Eindhoven, waaraan een deelnemster meedoet met een zeer hoge politieke betrokkenheid en bovengemiddelde kennis (zij heeft wetsvoorstellen helpen schrijven, is actief lid van een politieke partij geweest). Mogelijk heeft dit ook te maken met de vraagstelling door de moderator: welke verhalen zou je vertellen over situaties waarin je je goed of juist niet goed vertegenwoordigd *voelde*.

Geen verhalen over dilemma's zoals vertegenwoordigen van verschillende belangen/ideeën

Ook gaan de verhalen (met uitzondering van één verhaal in de groep lageropgeleiden in Eindhoven over een voetbalclub waar conflicten opgelost moesten worden) niet over het moeten omgaan met verschillende belangen/wensen van mensen uit een groep. Dit dilemma speelt uiteraard wel bij politieke vertegenwoordiging, maar wordt spontaan door de deelnemers niet verbonden met vertegenwoordiging.

Wel enkele verhalen over nationale vertegenwoordiging

Wel zijn in beide groepen met hogeropgeleiden verhalen gedeeld over nationale vertegenwoordiging (van een land, of cultuur/afkomst):

Saamhorigheid. Wat mij te binnen schiet, we zitten in het orkaanseizoen. Hurricane Irma etc. heeft huisgehouden op Sint Maarten. Ik zag op het nieuws onze koning Willem Alexander met minister Plasterk om langs te gaan en te observeren en te kijken hoe het is. Nou dat vond ik een goeie actie om daarheen te gaan. Hoort toch bij Nederland, Sint Maarten, dus ik voelde me vertegenwoordigd als Nederlanders, een soort saamhorigheidsgevoel. Goed dat ze dat deden. Vond ik een goeie vertegenwoordiging.

Deelnemer 7 groep hogeropgeleiden Eindhoven

Sport verbindt: Als ik kijk naar wanneer ik me vertegenwoordigd voel dan is dat met sport heel sterk wel. Met Max Verstappen bijvoorbeeld, daar ben ik groot fan van. Als het dan niet goed gaat dan baal je toch namens Nederland, dan voel je je toch vertegenwoordigd.

Deelnemer 1 groep hogeropgeleiden Dordrecht

Ben ik Nederlander of Indonesiër? Wat betreft dat ik me vertegenwoordigd voelde. Mijn vader komt uit Heerlen en mijn moeder uit Jakarta, als Indonesiërs of Molukker, met die treinkaping toen. Ik weet goed hoe dat voor mij voelde als kind. Daar werd ik gewoon op aangesproken toen van wat zijn jullie aan het doen? Ik voelde me zo anders toen. Je zit toch tussen twee werelden. Dat is voor mij een issue geweest, ben ik gewoon een Nederlander of een Indonesiër?

Deelnemer 6 groep hogeropgeleiden Dordrecht

3 Politieke vertegenwoordiging spontane verhalen

Weergave van de strekking van verhalen van de deelnemers

Lageropgeleiden Dordrecht

- 7) Laatste keer niet gestemd, want bevolking wordt gemanipuleerd. Beleid wordt met moment van de dag of week aangepast. Er wordt keihard gelogen, politiek gaat alle kanten op, ze houden zich niet aan hun woord, mij aan het lijntje houden en dat botst met rechtvaardigheidsgevoel, fraude en ermee weggomen. Wel goed dat we een gekozen parlement hebben, de democratie is goed
- 8) Verkiezingstijd is kippenhol, alles om stemmen te winnen, populisme blijkt effectief, er is geen controle meer of ze waarmaken wat ze beloven, het is ingewikkeld geworden, het is soms kiezen uit het mindere kwaad. Een illusie dat je iets kan kiezen: ja kan kiezen uit pindakaas met of zonder nootjes. Ik ga denken over blanco stem
- 6) Ik weet het niet en begrijp het gewoon niet, ze zeggen allemaal hetzelfde. Lange tijd niet gestemd, ik vind het maar een hoop gedoe. Ze beloven een hoop dingen en komen toch uiteindelijk dingen niet na. Laatst maar gestemd op iemand die ik leuk vond
- 5) Onbegrijpelijk. Wordt heel veel beloofd en niet nagekomen en we werken allemaal keihard, we moeten steeds meer belasting betalen, alles wordt veel duurder. En vluchtelingen krijgen gewoon alles (opleiding, huis, zwembad, studeren) en wij niks. Er wordt niet goed voor ons gezorgd.
- 4) Ingewikkeld. Ben eens met deelnemer 5. Ik word er boos om en sneller geïrriteerd, krijg bijna hekel aan buitenlanders terwijl ik zelf 3 half buitenlandse kinderen heb
- 3) Ben het met geen een partij eens. Maar wil stem niet verloren laten gaan. Dus stem voor de dieren, die kunnen niet voor zichzelf opkomen
- 2) Liegen en bedriegen. Democratie zie ik niet terug in afwikkeling verkiezingen
- 1) Schijnheiligheid ten top. Dingen mogen niet bij de voornaam genoemd worden dan ben je een racist.. Ik ben het niet 100% eens met Wilders, maar iedereen weet dat we een Marokkanen probleem hebben. Eerst was Wilders een racist, nu slaat ook het CDA die weg in om stemmen mee te trekken

Lageropgeleiden Eindhoven

- 2) Goed geweldig initiatief van regering om subsidies te geven voor energiebesparingen. Dus de regering vertegenwoordigt mij direct financieel door deze mogelijkheid te bieden
- 1) Regering heeft gezegd dat op alternatieve geneesmiddelen niet meer mag staan waar het goed voor is. Ik behoor tot de groep die die middelen serieus neemt en vanuit de regering word ik niet serieus genomen
- 7) Alles ligt op zijn gat, en ze kunnen niet met elkaar overweg en er gebeurt eigenlijk niks nu. Raar. Ze moeten ons vertegenwoordigen en dat is eigenlijk niet mogelijk omdat ze niet met zijn drieën door één deur kunnen als partij
- 1) ChristenUnie is helemaal niet mijn partij, maar ik voel me wel door bepaalde meningen die zij hebben vertegenwoordigt (bezwaren levensende). Maar ik heb niet op ze gestemd. Ik ging voor Jesse
- 5) Ik ben zelfstandig ondernemer. Opwerpen van obstacels, regels die ondernemers het zo moeilijk mogelijk maken. VAR en ZZZP-ers. Den Haag nu ogen opengegaan dat die regel onmogelijk is. ZZZP Nederland is voor ZZZP-ers opgekomen. En als spreekbuis opgetreden richting Den Haag

Hogeropgeleiden Dordrecht

- 6) Voelde me vertegenwoordigd door Merkel: Wir schaffen das. Ook al is het niet mijn land
- 7) Goed geregeld dat Turkse minister die in Rotterdam wilde spreken het land uit is gezet als ongewenste gast
- 1) Ze willen bij de formatie het eigen risico van de zorg omhoog gooien, terwijl alle partijen zeiden dat het gelijk zou blijven of naar beneden zou gaan
- 2) Aboutaleb ten tijde van aanslag Parijs. Hield Rotterdam bij elkaar, heb ik bewondering voor, leiderschap
- 5) Mark Rutte maakt foutieve opmerking: vecht je maar in als buitenlander. Maar we zijn allemaal gelijk (en je zou als buitenlander niet met 10 punten achterstand geboren moeten worden)
- 6) Trots op politiek, goed vertegenwoordigd door tolerantie promoten (homohuwelijk, marihuana)
- 7) Rutte niet presidentwaardig met opmerking "Ik sta voor de hardwerkende Nederlander". Je bent toch president van iedereen, van alle Nederlanders
- 6) Iedereen kan zich vertegenwoordigd voelen in onze parlementaire democratie. Geen kiesdrempel voor partijen (i.t.t. Engeland met maar 2 partijen)

Hogeropgeleiden Eindhoven

- 2) Er zijn geen partijen meer die mij vertegenwoordigen (pacifistisch, vrede op aarde partijen)
- 6) Ik geloof niet meer in stemmen want ik stemde tegen wijzigen studiefinanciering maar uiteindelijk gingen de wijzigingen gewoon door
- 4) Zoveel partijen dat er altijd wel een is die enigszins overeenkomt met wat je vindt. Je kan je aansluiten bij een partij en ideeën aandragen
- 3) Ik kreeg nog studiefinanciering (jaar erna afgeschaft), voelde me goed vertegenwoordigd. Ze hebben met mij meegedacht
- 1) Geen loyaliteit meer richting partijen, ze gaan bij coalitie helemaal overstag. Mensen hoppen veel. En ja, op wie ik ook stem, het komt toch op hetzelfde neer

Negatieve verhalen overheersen bij de lageropgeleiden

Wat opvalt is dat de verhalen in de groepen met lageropgeleiden overwegend negatief zijn. Ook in de groepen met hogeropgeleiden zijn negatieve verhalen naar voren gekomen. Echter, bij de lageropgeleiden overheersen deze.

Loze beloften, bedrog en achteruitgang

Dit is met name het geval bij de groep lageropgeleiden in Dordrecht. Een belangrijk aspect dat bijdraagt aan de negatieve verhalen in deze groep is de ervaring dat verkiezingsbeloften niet worden nagekomen, dat men er financieel steeds meer op achteruit gaat (iets waar men zeer zeker niet voor gestemd heeft). De ervaring is aldus dat de politiek onvoldoende voor hen opkomt, hen in de steek laat, er niets ten goede verandert, waardoor deze deelnemers zich dus niet goed vertegenwoordigd voelen. Hier komt een wereld naar voren van bedrog, manipulatie en schijnheiligheid.

In deze groep bevinden zich twee deelnemers die nooit stemmen (ten opzichte van een niet-stemmer in de groep in Eindhoven).

Onbegrijpelijk. Eigenlijk voel ik me in niks goed vertegenwoordigd. Er worden heel veel dingen beloofd die niet nagekomen worden en we werken allemaal keihard. En ik ben zelf ook buitenlands hoor. En er komen vluchtelingen naar Nederland en die krijgen gewoon alles. Opleiding, zwembles, geld voor huis etc. en studeren. Wij moeten er allemaal keihard voor werken en krijgen niks. Nederland wil laten zien van kijk eens hoe goed we zijn. We moeten ook meer belasting betalen en boodschappen zijn steeds duurder. 37% voor de dagelijkse boodschappen. We houden minder over per maand. Ik voel me dus niet vertegenwoordigd dan. Het maakt me wel boos want zorg eerst voor mensen in eigen land, zorg daar goed voor. Doe je niet voor als een goed land die mensen uit een ander land willen opvangen want er is geen geld voor. Ze zorgen voor mensen die binnenkomen en minder voor die er al wonen. Zorg gaat achteruit. Ze bezuinigen op pampers en medicijnen etc, maar er is (bij die andere medicijnen) altijd een stofje anders. En daarop gaan mensen ook weer reageren. Alleen omdat het goedkoper moet allemaal maar het slaat gewoon nergens op. Er wordt niet goed voor ons gezorgd en dat vind ik jammer.

5: groep lageropgeleiden Dordrecht

Hogeropgeleiden zijn iets positiever in hun verhalen

De verhalen van de hogeropgeleiden zijn minder negatief dan die van de lageropgeleiden, ze kennen ook een minder sterke negatieve emotionele lading. Echter, ook in deze groepen is als negatief geluid naar voren gekomen dat verkiezingsbeloften niet worden nagekomen.

Met name hogeropgeleiden in Dordrecht delen vooral verhalen over situaties waarin men zich in positieve zin door de politiek vertegenwoordigd voelde. Het betreft dan niet noodzakelijk verhalen over situaties die in de beleving van deelnemers een direct uitvloeisel zijn van verkiezingen en politieke vertegenwoordiging in die zin. Ook het optreden van Aboutaleb na de aanslagen in Parijs, en het uit ons land zetten van de Turkse minister worden in dit kader genoemd.

Leider: Ik had bewondering voor Aboutaleb in de tijd van de aanslagen in Parijs. De manier hoe hij er stond en hoe hij Rotterdam bij elkaar hield en toesprak, daar heb ik bewondering voor. Dat raakte me wel. Ik kijk echt naar hem als een leider. Weet niet zo goed hoe ik het moet formuleren.

2: groep hogeropgeleiden Dordrecht

Je (deels) kunnen herkennen in een partij

In beide groepen met hogeropgeleiden wordt een verhaal gedeeld over dat je je altijd wel (grotendeels) kunt vinden in een partij, dat de kans dat je een partij vindt die bij je aansluit reëel is. Juist door de veelheid aan partijen. Dit wordt opgemerkt door deelnemers met een relatief hoge kennis van en betrokkenheid bij de politiek.

In Eindhoven komt verder als positief aspect naar voren dat iedereen invloed kan hebben door zich aan te sluiten bij een politieke partij. Dit aspect wordt naar voren gebracht door een deelnemer die een bovengemiddelde politieke betrokkenheid en kennis heeft.

Hierbij moet worden opgemerkt dat bij de plenaire discussie een aanzienlijk deel van de deelnemers juist aangeeft dat het steeds lastiger wordt om een partij te vinden die bij jou aansluit vanwege de veelheid aan partijen.

Ruime vertegenwoordiging, parlement. Ik vind wel in onze parlementaire democratie is het prettig dat alle partijen erin vertegenwoordigd worden en dat er geen drempel is zoals bij de partij voor de dieren en SGP. Dat er ruimte is. Iedereen kan zich vertegenwoordigd voelen in ons parlement. Dat is anders ten opzichte van Engeland waar men maar kan kiezen uit 2 partijen.

Deelnemer 6 groep hogeropgeleiden Dordrecht

Als je iets wilt kan dat in Nederland.(...) Dus hier in Nederland heb je zoveel partijen dat er altijd wel een is die enigszins overeenkomt met wat je vindt. Daar kan je je dan bij aan te sluiten dus, je hoeft alleen maar lid te worden, ideeën aan te dragen

Deelnemer 4 groep hogeropgeleiden Eindhoven

In de groep lageropgeleiden in Eindhoven wordt een verhaal verteld waaruit naar voren komt dat je je ook vertegenwoordigd kunt voelen door enkele standpunten van een partij (waarbij de meerderheid van de standpunten dan niet bij jou aansluit).

Nog enkele verhalen ter illustratie

Geloof je in het stemmen? Ja, je had een paar jaar terug die dingen met het wijzigen van studiefinanciering. Dat is ook een van de eerste keren dat ik ben gaan stemmen. Toen waren er een aantal partijen die wat meer uit kwamen voor scholen en daar heb ik ook op gestemd maar daar had ik uiteindelijk niks aan want die wijzigingen gingen gewoon door.

6: groep hogeropgeleiden Eindhoven

Geen loyaliteit. Ik voel me ook vaak niet vertegenwoordigd, je hebt van die reclames van stap over op deze energie leverancier en dat gebeurt precies hetzelfde bij de politiek. Vroeger bleven mensen heel lang bij dezelfde partij en nu gaan mensen van PVV naar GroenLinks, daar zit zo'n groot verschil tussen. Dan heb je zo'n coalitie en dan gaan ze weer helemaal overstap. Mensen hopen heel veel. Ik heb zoiets van ja, op wie ik ook stem, uiteindelijk komt het toch op hetzelfde neer.

1: groep hogeropgeleiden Eindhoven

Ik weet het niet. Ik begrijp het gewoon niet. Ze vertellen allemaal hetzelfde ofzo. Ik doe meestal mee aan stemwijzer. Wat eruit komt stem ik dan. afgelopen jaar gedaan. vorig jaar was zo erg dat ik op iemand stemde die ik leuk vond, haha. En lange tijd ook niet gestemd. Begrijp gewoon heel veel dingen niet. Laatste jaren ben ik er in meegegaan met het werk wat ik deed

met werk bij voedselbank. Ging in stukjes kijken wat er voor die mensen in die partijen, wat er voor die mensen gedaan werd dat ik daar naar ben gaan kijken. maar verder weet ik het eigenlijk niet, ik vind het maar een hoop gedoe. Ze beloven een hoop en komen toch uiteindelijk dingen niet na.

6: groep lageropgeleiden Dordrecht

Udele hoop: Ik ben het er mee eens dat tegenwoordig de manier waarop politiek bedreven wordt, politiek richting de tijd van de verziekingen, dat het kippenhok wordt. Iedereen zegt maar alles om stemmen te winnen. Dat merk je gewoon dat dat helemaal zo is geëvolueerd. Gedragsanalyses zijn uitgevoerd richting enorme controlegroepen om te kijken van wat is nou de beste manier is om politiek te bedrijven. Is gebleken dat het niet meer zinvol is door te populistisch. Je ziet het met Trump en Wilders ook, met al die... Treurig om te zeggen maar effectiever gebleken anders zou het wel een beetje doodgebloed zijn dat er mensen doorheen kijken. Er zijn hele grote groepen die stemgerechtigd zijn en daar niet doorheen kunt kijken. Die gaan die controle niet doen. Je observeert die uitspraak van die politicus, en dan controleer je dat ook of het waar is en heeft hij dat ook gedaan? Ik ga daar naar kijken en kom op een punt van ja wat doet een blanco stem. Dan ga ik dat uitzoeken. Dan ga ik bijna denken van ik heb nu nog niet gestemd maar ik ga volgend jaar blanco stemmen en platform op te zetten om mensen te informeren over wat een blanco stem doet. Mensen informeren van wat zegt een politicus en wat doet die. Het is gewoon click-beet. Mensen worden op korte termijn tevreden gesteld en ze controleren helemaal niet wat de uitloop daarvan is. En wat u ook zegt, het is zo ingewikkeld tegenwoordig. Het is niet zo dat 1 politicus voor staat. Er komen zoveel verschillende gebieden voorbij. Het is eigenlijk soms kiezen uit het mindere kwaad. Het is een illusie dat je iets kan kiezen, maar je kan kiezen uit pindakaas met of zonder nootjes.

8: groep lageropgeleiden Dordrecht

Op zijn gat. Alles ligt op zijn gat nou, die politiek. Ik ben niet zo van de politiek maar wat ik ervan meegekregen heb is gewoon dat alles op zijn gat ligt en dat ze niet met elkaar over weg kunnen op dit moment. Dat er drie partijen zijn die niet met elkaar door één deur kunnen en dat er eigenlijk niks gebeurt nou. Dat vind ik wel raar. Dat die ons moeten vertegenwoordigen en dat dat niet mogelijk is eigenlijk omdat ze niet met zijn drieën door één deur kunnen als partij.

7: groep lageropgeleiden Eindhoven

Blijf bij je standpunt Als je het zo mag zien, dat inderdaad een politieke partij zich hard maakt voor dingen die jij ook belangrijk vindt, dan voel je je wel vertegenwoordigd. In die zin voel ik me wel vertegenwoordigd voor mijn mening over het vluchtelingenvraagstuk door GroenLinks, door het feit dat ze gezegd hebben van tot hier en niet verder, dat had ik ook zo gedaan. Ik vind dat ze dat heel goed gedaan hebben. Doordat ze bij hun standpunt gebleven zijn. Dat was een standpunt waar ik het heel erg mee eens ben dus daar voel ik mij wel vertegenwoordigd. Als jij op een gegeven moment als kiezer voor een partij kiest om bepaalde redenen en vervolgens gaan ze in de onderhandelingen dat allemaal weer anders doen. Ja, dat vind ik, dan voel ik me daar niet meer door vertegenwoordigd.

1: groep lageropgeleiden Eindhoven

4 Waar staat representatie in de Nederlandse democratie nu

Nadat de verhalen waren verzameld over situaties waarin men zich in goed of juist niet goed vertegenwoordigd voelde in de Nederlandse democratie door de politiek, is met de deelnemers meer diepgaand op dit onderwerp ingegaan.

Overwegend negatieve associaties

De associaties zijn overwegend negatief. De meest genoemde zijn (in willekeurige volgorde):

- Teleurstelling: Je niet gehoord voelen, verkiezingsbeloften worden niet waargemaakt.
- Het is moeilijk(er) om een partij te vinden die bij je past.
- Te weinig daden, te weinig oplossingen en resultaten (überhaupt, maar zeker in de tijd waarin de formatie van Kabinet Rutte III nog in volle gang is en al relatief lang duurt).
- De opkomst van het populisme.
- Het lijkt steeds minder om de inhoud te gaan (en steeds meer om stemmen winnen en steeds meer om geld).
- Zetelroof: mensen die uit de Kamer stappen en hun zetel houden en zelf een partij beginnen (hier is geen draagvlak voor).

De betaalbaarheid van de zorg (en met name de hoogte van het eigen risico) wordt vaak genoemd als voorbeeld van negatieve vertegenwoordiging.

Hogeropgeleiden iets positiever

Ook bij de plenaire discussie zijn hogeropgeleiden relatief positiever over representatie in de politiek. Zij hebben iets meer oog voor nuance en hun uitingen zijn relatief minder sterk negatief geladen. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat zij ook relatief minder lijden onder harde besparingsmaatregelen, waardoor de impact op hun leven van impopulaire beslissingen minder groot is. En ook dat zij mogelijk beter abstract kunnen denken en beter kunnen begrijpen hoe het democratische stelsel werkt.

Onvoldoende herkenning in een partij, te veel partijen en/of te weinig onderscheid

In alle groepen komt naar voren dat het moeilijk(er) is, en voor sommigen zelfs veel te moeilijk, om een partij te vinden die (voldoende of goed) matcht met jouw ideeën, overtuigingen en wensen. Je kunt je minder makkelijk herkennen in een partij(programma) als geheel.

Een groot deel van de deelnemers geeft aan dat er gewoonweg te veel partijen zijn.

We zien door de bomen het bos niet meer door het aantal politieke partijen en als dat niet verandert, dan blijft het voor mij niet veranderd en dan weet ik bij god niet meer waar ik op kan stemmen waar ik ook iets aan heb.

[Deelnemer 2 lageropgeleiden Eindhoven](#)

Bij meer diepgaande discussie blijkt het onderliggende probleem vooral te zijn dat partijen minder een eigen, uniek of onderscheidend gezicht hebben.

De ervaring dat partijen heel dicht bij elkaar liggen, en dat een match niet meer evident is, wordt tevens gevoed en ondersteund door de uitkomsten van kieswijzers (stemwijzer, kieswijzer, etc.). De ervaring is dat hier partijen uitkomen die een hoge match met je hebben, terwijl je die partijen totaal niet zou overwegen. Ook kunnen partijen met een heel andere kleur achter elkaar verschijnen (een linkse en een rechtse partij bijvoorbeeld). Bovendien geven sommige kieswijzers verschillende stemadviezen. Dit alles draagt bij aan de indruk dat het niet veel uitmaakt wat je stemt.

Je beloften niet waarmaken

Bovenop (en samenhangend met) de veelheid aan partijen komt dat dat deel van de ideeën dat je graag verwezenlijkt zou willen zien (de verkiezingsbeloften), veelal niet worden nagekomen.

Politieke partijen leveren volgens de deelnemers aldus te makkelijk in op hun beloften in de coalitieonderhandelingen en houden te weinig vast aan hun standpunten. Dit doet sterk af aan het vertrouwen van de deelnemers in de politiek. Men voelt zich hierdoor in de steek gelaten of zelfs belazerd of voor de gek gehouden:

Als er andere beslissingen genomen worden kan ik me heel erg in de steek gelaten voelen. Over levenseinde of transplantatie bijvoorbeeld. Dan voel ik me helemaal niet vertegenwoordigd.

Deelnemer 6: groep hogeropgeleiden Dordrecht

Te weinig resultaten, daadkracht

Samenhangend met het niet waarmaken van verkiezingsbeloften, is een mening die in alle groepen naar voren komt, dat er te weinig gebeurt, te weinig resultaten geboekt worden. En dat wat er gebeurt niet in lijn is met wat je beloofd is. Hierdoor voelen veel deelnemers zich onvoldoende gehoord en soms zelfs belazerd. De perceptie dat er onvoldoende gebeurt wordt versterkt door het langlopende formatieproces.

Met name (maar zeker niet alleen) jongere deelnemers geven aan dat het voor hen belangrijk is dat zij resultaten zien. Dit is belangrijk voor hun vertrouwen in de vertegenwoordiging door de politiek. Het uitblijven van (gewenste) resultaten, is voor hen een belangrijke reden om niet te gaan stemmen.

Bij de bespreking van ons kiesstelsel met meerdere partijen en geen kiesdrempel, is een aanzienlijk deel van de deelnemers van mening dat een hogere kiesdrempel, of minder partijen, de daadkracht en het realiseren van dingen ten goede zal komen. De versnippering van het politieke landschap is nu dermate groot, dat dit de vaart en kracht van besluitvorming en daden in de weg staat.

'Polderen en inleveren' (rationeel begrepen, emotioneel afgewezen). Wens: blijf meer bij je standpunt

Er wordt door een aanzienlijk deel van de deelnemers gevoelsmatig weinig spontaan begrip getoond voor het feit dat het samenkomen van verschillende partijen en ideologieën in een coalitie vraagt om het doen van concessies en dus ook op inleveren van dingen die je met je stem probeerde te bewerkstelligen. Rationeel weet een groot deel van de deelnemers dat dit hoort bij ons kiesstelsel, waarbij met meer partijen een coalitie moet worden gevormd. Emotioneel kan het echter wringen: met name bij diegenen die veel teleurstelling ervaren vanuit de ervaring dat alles er voor hen alleen maar slechter op wordt (lageropgeleiden, maar ook hogeropgeleiden met lage inkomens). De hoogte van het eigen risico in de zorg wordt in dit kader vaak genoemd, als ook het vluchtelingenbeleid.

In de groep hogeropgeleiden in Eindhoven agendeert een respondent expliciet dat het doen van concessies onlosmakelijk verbonden is met het meer partijen stelsel. Dit kan echter op weinig steun van de andere deelnemers bogen (Later in de discussie na bespreking van thema's, wordt het polderen in de groep hogeropgeleiden in Eindhoven ook wat meer in positieve zin bekeken).

In zowel de groep met hogeropgeleiden in Dordrecht, als in groep hogeropgeleiden in Eindhoven worden de nadelen van de veelheid aan partijen door een respondent genuanceerd (als in: dit stelsel vraagt om inleveren op bepaalde punten, of als in: een stelsel met heel weinig partijen heeft als nadeel dat het te zwart-wit wordt om je nog te herkennen in een partij). Ook wordt in beide groepen door een enkele respondent juist als voordeel van veel partijen genoemd dat er altijd een partij is waar je je (enigszins) in kunt herkennen. Echter, ook in deze groepen blijft de overall het gevoel dat de nadelen van de veelheid aan partijen (gebrek aan onderscheid) nu veelal de overhand hebben.

Enkele fragmenten ter illustratie

Groep hogeropgeleiden Eindhoven

4: Het nadeel van onze meerpartijstelsel is dat niemand genoeg stemmen kan krijgen om alleen te regeren dus je moet altijd overgaan tot coalitie dus ze moeten water bij de wijn doen. Dan moeten ze bijvoorbeeld net datgene waar jij gestemd hebt laten vallen.

2: Ik voel me daardoor niet vertegenwoordigd....

3: Ik voel me helemaal niet vertegenwoordigd. Maar ik zou gewoon graag zien dat iets wat ik wil, dan correspondeert met wat iemand zegt en dat mensen wat meer direct zeggen wat ze willen doen en hoe ze dat willen doen. In plaats van grote kernwoorden gebruiken.

5: Ik ben eigenlijk ook een zwevende kiezer geworden door al dat gedoe. Ik kan er niet meer uit opmaken van ja deze is het, deze partij. Ze staan hier en hier voor en ik voel me daar dan voor vertegenwoordigd maar in de coalitie gaan ze dat niet waarmaken. Voor ik 18 was, was ik het daar wel mee eens

maar dat is verwaterd door de verdeeldheid van de partijen. Deze partij heeft een beetje van dit, deze van dat maar het is niet 1 partij.

M: Dus er is niet 1 partij waar je het helemaal mee eens bent?

5: Ja als ik de stemwijzer ga invullen dan is het een beetje van die partij en een beetje van die partij.

Groep hogeropgeleiden Eindhoven

6: Ik denk dat het ook een generatie iets is waar je je mee bezig houdt. Ik denk dat een jonger persoon achter elk iets resultaat en een oplossing zoekt. Ik wil gewoon resultaat zien en als ik dat niet zie dan interesseert het me niet meer en ga ik mijn eigen ding doen. Voor mij is het niks anders dan dat het mensen zijn die koffie drinken en veel verdienen en verandering gaat toch te traag.

4: Dat is het grote probleem, het gaat te traag. Dat is het probleem met de democratie waar we in Nederland voor gekozen hebben.

1: Ik heb met de formatie echt zoiets van schiet nou eens op jongens.

Groep hogeropgeleiden Dordrecht

6: Ik vind wel in onze parlementaire democratie is het prettig dat alle partijen erin vertegenwoordigd worden en dat er geen drempel is zoals partij voor de dieren en SGP. Dat er ruimte is. Iedereen kan zich vertegenwoordigd voelen in ons parlement. Is anders ten opzichte van Engeland waar men maar kan kiezen uit twee partijen.

M: Wat is jullie beleving wanneer het goed gaat?

1: Tegelijkertijd gaan er aantal partijen de formatie in en worden altijd concessies gedaan. Vind ik een lastige van het stelsel wat wij hebben, kiest ergens voor maar eigenlijk kies je er niet voor want je krijgt heleboel andere dingen erbij en heleboel worden weggestreept. Heel leuk dat je naar stembus gaat en van tevoren door partijen wordt voorzien van allerlei informatie rondom standpunten. Wat komt er nou van terecht? Je kan je vertegenwoordigd voelen maar aan de andere kant is dat de vraag van word je dat nou daadwerkelijk wel. Soms het idee dat we voor de gek worden gehouden.

2: Ze zijn al heel lang bezig. Heel treurig. Ze willen ruimte hebben door kleine partijen, komt juist daardoor. Iedereen heeft wel wat te melden. Jij levert in, en jij niet. We zijn alweer 4 maanden verder.

3: Er is teveel democratie in Nederland. Iedereen wil meebeslissen. Hoe meer mensen je om de tafel zit, hoe langer het duurt voordat je met zijn allen dezelfde kant op kijkt.

7: Er kleven ook weer nadelen aan, 2 partijen in bijvoorbeeld de Verenigde Staten heb je ook niet heel veel aan. Misschien is dat van ons dan... vind ik ook niet verkeerd, ondanks die nadelen. In Amerika heb je 4 jaar de democraten, en gaan ze die kant op. Nu is Trump aan de macht en die gaat alles doorstrepen. Schiet je dan veel op... Je boekt moeilijk vooruitgang op bepaalde punten. Als je kijkt naar klimaatbeleid. Daar was Obama toch goeie weg ingeslagen lijkt me, met name dat van Parijs, Paris agreement. En Trump gaat zich terugtrekken.

8: Als je twee partijen hebt wordt het zwart wit. Je voelt je niet goed

vertegenwoordigd door twee partijen en begrijp ik wel want zeker toen ik jong was, was ik heel idealistisch, ben ik nog steeds. Je kunt zo straight zijn maar in een huwelijk of relatie of hoe dan ook..., in meerpartijensysteem, moet je wel bruggen bouwen met elkaar. Het is geven en nemen, dat is het hele leven, maar ik begrijp wel dat er principes van jou of mij verkwanseld worden en als je met 2 partijen bent in de VS, je wordt zo gepolariseerd. Dat vind ik ook heel slecht, je moet uiteindelijk met elkaar zien te maken.

1: De een voert het in en de ander streept het weg, gebeurt hier ook. Kijk naar het leenstelsel. Gaat van de baan en komt toch een basisbeurs en misschien over 4 of 8 jaar wordt het weer het leenstelsel. Het gebeurt hier ook. Het maakt niet uit hoeveel partijen je hebt.

6: Als je veel partijen hebt kom je toch tot een compromis tot stand en je krijgt nu Amerika komt ruimte voor extreembeleid als ik het zo mag zeggen.

Groep lageropgeleiden Eindhoven

6: Eenduidigheid denk ik. Om duidelijkheid de scheppen naar je achterban. Dat je goed kenbaar maakt, als een belangenorganisatie, waar je voor staat en dat je dat ook op een goede manier over brengt naar de mensen. Zodat ze ook begrijpen waar je voor staat.

1: En je beloftes ook waarmaken.

8: In mijn ervaring wordt het in de politiek ook best wel moeilijk verteld. Dus het is mij ook niet helemaal duidelijk welke partij nou precies voor wat staat. Dus dat ze ook voor de lager geschoolde bevolking wat beter uitleggen welke partij waarvoor staat. Dat zou misschien wel iets zijn. Echt veel jongeren, die gaan niet echt stemmen en zijn daar niet echt mee bezig. Die denken zoveel partijen, laat maar.

7: Je kan wel invullen volgens mij op internet waar jouw interesses liggen, zo'n test en dan komt eruit bij welke politieke partij je het beste past.

Groep lageropgeleiden Dordrecht

1: We zijn aan het praten en aan het praten. Weer 2 weken overheen en weer discussie in België etc. En dan bloed het dood.

6: Daarmee hebben ze heel veel kapot gemaakt met stemmen. Ik hoefde me niet zo te informeren, nu zijn er zoveel partijen. Vroeger was het veel kleiner, was het gewoon ja of nee. Niet moeilijk. Nu gebeurt er zoiets, dan geef je het al heel snel op. Is voor heel veel mensen zo geweest.

M: Wat mist er eigenlijk op het gebied van vertegenwoordiging?

1: Consequenties. Wat je ook heel veel ziet is draaikonterij. Ene moment zeggen ze a, andere moment b. Het is maar net hoe het in hun straatje past. Vroeger had je partijen die kwamen voor een bepaalde groep mensen op. Het is veel te verstikkend nu. Bijna iedere partij probeert overal een graantje mee te pikken. Niet echt een duidelijke keuze. Vaak zie je Stemwijzer of Stemkompas. Als je kijkt naar de verschillen en komen er partijen uit die totaal anders zijn, maar toch is het jouw uitkomst. Of Partij voor de Dieren of PVV. Raakt noch kant noch wal. Sommige standpunten liggen dan niet ver van

elkaar. Uiterste links of uiterste rechts. Dan komen sommige standpunten waarschijnlijk overeen.

Groep lageropgeleiden Dordrecht

M: Hoe belangrijk zijn partijen voor jullie?

5: Als je er iets van zou merken wordt het belangrijk. Maar als ze allemaal andere dingen beloven en niet nakomen... daar gaat het meer om. Als ze maar naar de bevolking luisteren, ook al luisteren ze maar 1% naar wat ik belangrijk vind... dan ga je meer met een prettig gevoel stemmen en krijg je vertrouwen terug. PvdA belooft dit en laat het resultaat zien. We willen gehoord worden, want ze doen wat ik belangrijk vind. Dan kan er met een meer prettig gevoel gestemd worden. We zien geen resultaat, we zien alleen negatieve dingen maar willen juist positieve dingen zien.

2: Er zijn veel te veel partijen.

6: En er komen er ook steeds meer.

1: Vroeger was het verschil tussen partijen veel duidelijker en aantoonbaarder. Nu zijn de verschillen heel minimaal. Dat je denkt van waarom zou je op hem of haar stemmen en waarom zou je op die partij moeten stemmen? Verschillen moet je met een vergrootglas zoeken. Ze kijken gewoon waar stemmen te winnen zijn.

8: Sommige linkse partijen zijn over bepaalde vraagstukken rechts en andersom.

Te veel show en populisme, te weinig inhoud

In alle groepen komt naar voren dat het in verkiezingstijd te veel gaat om het winnen van stemmen, en te weinig om de inhoud. Hierbij worden genoemd:

- Stemmen winnen met give aways (charmeoffensief).
- Populisme (met name radicale uitspraken van Wilders, maar ook de ervaring van enkele deelnemers dat andere partijen in hun uitingen/stellingen meer richting PVV zijn opgeschoven, puur om stemmen te winnen).

Te weinig kennis

In de groep lageropgeleiden in Dordrecht wordt tevens spontaan genoemd dat ministers vandaag de dag minder expertise hebben dan vroeger. Vroeger waren er vakministers, die inhoudelijk verstand van zaken hadden.

De politiek is te complex , te ver af van de burger

In de groep hogeropgeleiden in Eindhoven wordt opgemerkt dat de politiek te elitair is geworden, niet meer te begrijpen is voor de gewone burger. Dit heeft te maken met moeilijk taalgebruik, maar ook met het niet helder en krachtig genoeg uitdragen door partijen waar zij voor staan. Het niet zien van de verschillen tussen partijen kan maken dat je het gevoel krijgt dat je de politiek niet begrijpt.

Uit de suggesties voor verbeteringen die deelnemers doen, komt in alle groepen naar voren dat meer begrip van en onderwijs over de democratie nodig is omdat de politiek zo complex is.

Zetelroof

In de groep hogeropgeleiden in Dordrecht wordt spontaan (al voordat dit via stellingen over thema's geagendeerd is) kritiek geuit op personen die uit de partij stappen, om vervolgens hun zetel te behouden en een eigen partij te beginnen. De algemene opinie is dat de zetel moet worden ingeleverd (ook als iemand met voorkeursstemmen is gekozen). Dit wordt door de andere groepen bevestigd wanneer dit onderwerp wordt geagendeerd door de moderator. Meer hierover, en nuanceren in het hoofdstuk over de thema's.

PVV wordt buitengesloten in formatie

In de groep lageropgeleiden in Dordrecht is spontaan door een respondent opgemerkt dat het feit dat de PVV buiten spel is gezet bij de coalitievorming afdoet aan het vertrouwen in de democratie: de PVV kiezers worden hierdoor niet gehoord.

De PVV wordt als tweede partij in een hoek gedonderd. Waar blijft de democratie?

Deelnemer 1: groep lageropgeleiden Eindhoven

5 Wat vergt goede representatie in de Nederlandse democratie/politiek

De deelnemers is gevraagd wat zij nodig achten voor goede representatie in de Nederlandse democratie. Spontane antwoorden betreffen (in willekeurige volgorde):

- Vertrouwen (waarmaken beloften).
- Leiderschap.
- Eerlijkheid.
- Transparantie.
- Daadkracht.
- Opkomen voor.
- Standvastigheid (bij je standpunten blijven).
- Resultaten boeken, concrete oplossingen.
- Meer inhoud (dan charmeoffensief en populisme en alleen oog voor financiën).
- Kennis van en begrip en empathie voor de achterban (door in contact te blijven met, en te luisteren naar, het volk. Je kunnen herkennen en verplaatsen in problemen).
- Je inzetten voor iedereen (en niet alleen of met name voor bepaalde groepen of je eigen agenda/belang).
- Controle, afrekenen op beloften (wat heb je beloofd, gedaan/waargemaakt).
- Duidelijker en sneller inzichtelijk maken waar partijen voor staan, zodat de kiezer een goede keuze kan maken.
- Gewone mensen taal gebruiken, op een eenvoudige manier dingen uitleggen.

Nadat in de groepen gesproken is over wel en niet stemmen, en nadat verschillende thema's zijn besproken, zijn nog meer aspecten naar voren gekomen die volgens de deelnemers kunnen bijdragen aan goede representatie. Deze, en suggesties voor verbetering worden om die reden gedetailleerder beschreven in het hoofdstuk dat gaat over verbeteringen.

Resultaten (niet-) stemmen

1 Motieven om wel of niet te stemmen bij landelijke verkiezingen

De deelnemers is gevraagd naar hun eigen stemgedrag (met accent op de landelijke verkiezingen) en motieven voor henzelf en voor burgers in het algemeen om al dan niet te gaan stemmen. Dit is op zo'n manier ingeleid dat men zich vrij kon uitspreken over redenen om niet te gaan stemmen ("er is een grote groep die bij verkiezingen niet gaat stemmen..."). Ook is de deelnemers gevraagd zich in te beelden wat redenen voor anderen zouden kunnen zijn om wel of niet te gaan stemmen, ook zoveel mogelijk de ruimte te bieden om redenen te noemen (wegblijven van sociaal wenselijk antwoorden). Alle redenen/motieven om wel of niet te gaan stemmen die in de groepen naar voren zijn gekomen worden schematisch weergegeven.

Wel stemmen

De belangrijkste motieven of redenen om wel te stemmen zijn:

- Omdat het zo hoort, het is je plicht/verantwoordelijkheid, een belangrijk recht.
- Invloed kunnen hebben op je eigen toekomst.
- Verandering begint bij jezelf.
- Je stem niet verloren willen laten gaan.
- Anders heb je geen recht om te klagen.
- Strategisch stemmen of proteststem uitbrengen.
- Anders gaat je stem naar de grootste partij.
- Als niemand stemt werkt de democratie niet meer (een respondent lageropgeleiden Eindhoven).

Niet stemmen

De belangrijkste motieven of redenen om wel te stemmen zijn:

- Geen vertrouwen (beloften niet nakomen, er verandert niks ten goede voor mij)
- Niet weten waarop (onmacht, desinteresse, te weinig onderscheid, te veel partijen):
  - (Te) veel partijen en onvoldoende duidelijk waar een partij voor staat.
  - Geen partij die goed matcht.
  - Stemmen over 'onbenullige' of niet al te belangrijke zaken (Zwarte Piet discussie), charmeoffensief en gaat niet meer om de inhoud.
  - De politiek is niet meer begrijpelijk.
  - Uitzoeken waar een partij voor staat kost te veel inspanning (moeite, tijd) en vergt ook dat je inhoudelijk in staat bent het te begrijpen. Stemhulpen bieden te weinig ondersteuning (uitkomsten zijn gevoelsmatig niet logisch, andere uitkomsten per kieshulp).
- Te weinig concreet, weinig resultaten en oplossingen zien (het heeft dus geen zin).
- Mijn stem maakt toch geen verschil uit.
- Geen tijd, slechte weersomstandigheden.

Weergave van alle spontaan genoemde redenen voor wel of niet stemmen

Lageropgeleiden Dordrecht Niet-stemmen	Lageropgeleiden Dordrecht Wel stemmen	Lageropgeleiden Eindhoven Niet-stemmen	Lageropgeleiden Eindhoven Wel stemmen
<ul style="list-style-type: none"> • Manipulatie, liegen, bedriegen, fraude • Je niet aan je woord houden, beloften niet nakomen • Loze beloftes, loze kreten • Kiezen uit het mindere kwaad: de illusie van het stemmen • Geen partij die bij mij past • Het interesseert me niet meer (door liegen en bedrog) • Partijen hebben geen duidelijk gezicht/profiel meer • Te weinig daadkracht, duurt te lang voor er beslissingen worden genomen • Ik weet niet waarop 	<ul style="list-style-type: none"> • Wil stem niet verloren laten gaan • Protest stem: de boel opschudden • Om van Rutte af te komen • Ondanks geen vertrouwen blijven stemmen • Omdat het hoort • Strategisch stemmen zodat niet 1 partij de grootste wordt • Als je niet stemt gaat je stem naar de grootste partij 	<ul style="list-style-type: none"> • Geen vertrouwen, niet geloofwaardig • Niet nakomen beloftes (van alles beloven en daarna gewoon weggeven) • Te moeilijk om te begrijpen (taal) waar een partij voor staat, en te langdradig, vergt te veel inspanning om het te snappen, zeker voor laaggeschoolden • Desinteresse (m.n. jongere generatie) • Gaat alleen maar om stemmen winnen en niet om de inhoud (charmeoffensief) • Ik was te druk • Mijn stem is niet doorslaggevend • Ik word niet gehoord • Geen 100% match met partij • De armen worden toch steeds armer • Kinderachtig gaan ze met elkaar om • Onbenullige discussies (Zwarte Piet) • Uit kieswijzer komt een partij die ik nooit zou stemmen • Ik ben al heel tevreden 	<ul style="list-style-type: none"> • Als niemand stemt werkt het (de democratie) niet meer • Omdat je wilt dat er iets verbetert • Je kunt nu invloed hebben op hoe je er later bij zit en op toekomst kinderen • Dat je stem niet naar iemand toegaat waar je het helemaal niet mee eens bent • Niet stemmen is geen recht op commentaar • Is je verantwoordelijkheid jegens jezelf en de generatie(s) na jou

Hogeropgeleiden Dordrecht Niet-stemmen	Hogeropgeleiden Dordrecht Wel stemmen	Hogeropgeleiden Eindhoven Niet-stemmen	Hogeropgeleiden Eindhoven Wel stemmen
<ul style="list-style-type: none"> •Geen vertrouwen •Je in de steek gelaten voelen •Mijn stem maakt toch niks uit •Weinig invloed van je eigen stem •Geen tijd hebben •Mobiliteitsprobleem (bij ouderen) •Niet weten waarop te stemmen omdat je geen sterke mening hebt •Niet weten waarop te stemmen omdat je niet weet welke partij bij je past •Stem- en kieswijzer uitkomsten kloppen niet met gevoel en geven andere uitkomsten: vastlopen in beslisproces •Je moet niks: we zijn in een vrij land 	<ul style="list-style-type: none"> •Verandering begint bij jezelf •Tegengeluid tegen verharding/populisme •Anders heb je niet geparticipeerd in de samenleving •Je stemrecht benutten •Je moet het doen (plicht) •Als je niet stemt moet je verder ook je mond houden •Een sterke mening hebben en die terugvinden in een partij 	<ul style="list-style-type: none"> •Ze komen nooit met iets concreets, met oplossingen in debatten •Niet weten op wie te stemmen •Je niet herkennen in een partij •Niet duidelijk wat een partij wil doen en hoe •Het is niet meer begrijpelijk, het is te elitair •Niet willen stemmen om te stemmen (=waste of time) •Uitzoeken waar een partij voor staat is te moeilijk en kost te veel tijd •Onvoldoende inhoudelijke kennis hebben van (en interesse in) wat er speelt en daarom geen kwalitatief goede stem uit kunnen brengen •Geen vertrouwen: beloftes niet waarmaken •Het heeft geen zin (geen resultaten) •Mijn stem gaat niks veranderen •Het is over 4 jaar toch weer anders 	<ul style="list-style-type: none"> •Als iedereen stemt kan er misschien toch iets veranderen in de politiek •Anders mag je ook niet klagen •Door niet stemmen kon de PVV de op een na grootste worden

Stemmen is je verantwoordelijkheid

De principieel stemmers zijn van mening dat stemmen erbij hoort, je plicht is en je verantwoordelijkheid. Waar sommige niet-stemmers afhaken omdat zij geen partij kunnen vinden die goed bij hun aansluit, zegt deze groep dan op de partij te kiezen die het meest bij je aansluit. Niet stemmen is voor hen überhaupt geen optie.

Het is gewoon je eigen verantwoordelijkheid als mens. Dat is ook een reden waarom ik ga stemmen. Ik kan ook niet precies de partij vinden, maar je hebt een verantwoordelijkheid als mens. Hoe klein het ook is. Dat doe je ook met je plastic wat je naar de bak brengt. Daar hoort stemmen ook bij. (...) Ik ga mensen niet veroordelen, alleen ik kan het voor mezelf niet verantwoorden. Zo leef ik niet, klinkt stom, maar ja.

Deelnemer 8 hogeropgeleiden Dordrecht

Fragment groep hogeropgeleiden Dordrecht

7: Het komt niet in me op om niet te stemmen, heb nogal een mening en gedachtes over de maatschappij. Als je niet stemt moet je ook verder je mond houden over hoe het gaat in het land.

1: Juist het feit dat ik juist een hele sterke mening heb en me niet kan vinden in een partij. Ze vertegenwoordigen dan net waarvan je niet wil dat dat doorgezet gaat worden.

7: Je kan ook blanco stemmen. Dan ga je stemmen, alleen je bent het met geen enkele partij eens.

1: Blanco nooit over gedacht, want wist niet wat een blanco stem is.

Stemmen in samenhang met je levensfase, je toekomst

In de groep lageropgeleiden in Eindhoven komt naar voren dat ook levensfase kan meespelen bij of je je bezig houdt met besluitvorming door de politiek. Zo geeft een jonge deelneemster die niet stemt aan dat zij nu op zichzelf woont waardoor bepaalde vraagstukken/onderwerpen relevanter voor haar worden:

1: Maar ben je weleens bezig met klimaatverandering, of rekeningrijden, of het isoleren van je huis?

7: Ja ik woon ook op mezelf en ik ben er wel mee bezig. Ik heb ook het liefste energie label A.

1: Oké, maar dan leg je niet de link naar die politieke partijen die daar aandacht aan besteden?

7: Nee niet echt. Ik ben vorig jaar verhuisd en ik denk dat ik er sindsdien ook meer mee bezig ben dan waar ik daarvoor mee bezig was. Omdat ik nou op mezelf woon denk ik dat ik meer met de wereld en de politiek bezig kom.

1: Ja dat kan ik me ook wel goed voorstellen.

M: Waarom zou je eventueel wel gaan stemmen?

3: Omdat je wil dat er iets verbeterd wordt.

8: Ik vind het op de langere termijn wel fijn om toch te weten van hoe gaat dat voor ons, hoe wordt er later voor ons gezorgd. Als wij daar nu als jongeren niet aan meewerken en over nadenken, hoe is het dan als onze generatie dan daar is en we hebben al die tijd onze stem verslonst, hoe gaat het dan met de ouderenzorg? Want wij hebben ons daar niet sterker over gemaakt dan. Dan hebben we dadelijk wel echt een probleem.

O: Dus een reden kan zijn omdat wij anders uiteindelijk de pineut zijn?

7: Ja dat kan wel. Er is mij ook gevraagd of ik volgend jaar ga stemmen en toen heb ik wel ja gezegd. Ik was eerst met andere dingen bezig, maar nou ben ik er wel mee bezig en is het wel belangrijk voor mij dus ik ga nu wel stemmen.

8: Ja ik ook. Nou ik een kindje heb wil ik ook wel dat haar toekomst wel zekerder wordt gesteld.

In dezelfde groep geeft een wat oudere respondent die grootouder is, aan zich bij het stemmen steeds meer te laten leiden door het belang van de kleinkinderen, in plaats van het directe individuele eigen belang.

Zodat je stem niet naar de grootste partij gaat

In sommigen groepen komt de misvatting naar voren dat je stem, als je niet stemt, naar de grootste partij gaat. Als dat niet is wat je wilt, kan dat een reden zijn om te gaan stemmen.

Proteststem of strategisch stemmen

Bij de groep lageropgeleiden uit Dordrecht komt ook het strategisch stemmen naar voren. Zo heeft een deelnemer op PVV gestemd omdat ze hoopte dat de PVV de grootste zou worden in plaats van de VVD. Om Mark Rutte weg te krijgen. Een andere deelnemer heeft op PVV gestemd om een shockeffect teweeg te brengen (waarbij Wilders dan staat voor radicale verandering):

Ik moet bekennen dat ik op Wilders gestemd heb puur uit protest, een soort van shockeffect teweeg te brengen. Een shockeffect tegen de gevestigde orde. Al die mensen worden geschoffeerd en er wordt niks mee gedaan. Teken aan de wand, moet je toch iets mee doen. mensen stemmen toch niet voor niks. Gewoon uit protest.

[Deelnemer 1 groep lageropgeleiden Dordrecht](#)

In de groep hogeropgeleiden was een reden om te gaan stemmen een proteststem. Als tegengeluid tegen de verharding in de maatschappij en opkomend populisme.

Om de democratie

In de groep lageropgeleiden Eindhoven wordt opgemerkt dat stemmen nodig is voor behoud van de democratie.

M: Wat zijn redenen om wel te gaan stemmen?

8: Dat ik niet wil dat mijn stem naar iemand toe gaat waar ik het al helemaal niet mee eens ben.

M: Andere redenen?

3: Ja, als niemand gaat stemmen dan werkt het niet meer dus dat is ook niet goed, dus het is denk ik wel belangrijk om te stemmen maar....

Niet stemmen: niet kunnen bepalen waarop je wil stemmen

We gaan nog wat nader in op de moeite die het kan kosten om te bepalen waarop je wilt stemmen. Dit is in alle groepen naar voren gebracht en heeft te maken met:

- Het lage onderscheid dat men ervaart binnen de veelheid aan partijen.
- Het gebrek aan vertrouwen (soms gecombineerd met lage interesse) waardoor men minder moeite wil doen om zich hierin te verdiepen (vanuit de ervaring dat het toch geen zin heeft, en versterkt door de gedachte dat jouw stem het verschil niet gaat uitmaken).
- En soms ook de te hoge effort en vaardigheden die van je gevraagd worden om je te kunnen verdiepen (qua tijd en ook qua kennisniveau):
  - Met name (maar niet alleen!) een deel van de jongere deelnemers (leeftijd circa 20-30 jaar) geeft spontaan aan dat de effort/kennis die het kunnen bepalen van je stem vergt te hoog is, en dat verbetering nodig is in dit opzicht (meer hierover bij de paragraaf over suggesties om opkomst bij stemmen te verbeteren). Stemwijzers en debatten geven hen onvoldoende handvatten of vergen te veel tijd en inhoudelijke kennis.

Groep lageropgeleiden Eindhoven

M: Het niet waarmaken van verkiezingsbeloften dus is een reden om niet te stemmen, andere redenen?

7: De taal die gebruikt wordt ook nog.

4: Mensen verdiepen zich niet in wat het inhoudt.

7: Ja maar er wordt hele moeilijke taal gebruikt dus dat kan niet iedereen begrijpen.

8: Ja en het is ook best langdradig.

5: De complexiteit van sommige onderwerpen denk ik.

1: Misschien dat jongere mensen iets meer op korte termijn denken.

8: Nou nee ik denk wel op lange termijn, maar als jongere mensen zo'n debat aan het luisteren zijn, dan duurt dat denk ik te lang en dan hou je je aandacht er niet bij. Dan zijn we wel weer met wat anders bezig. Meestal hebben jongeren altijd 1001 dingen te doen. Misschien wel iets meer dan mensen die iets meer een routine hebben. Onze hoofden zijn overal en nergens dus als we dan een debat zitten te kijken van een X-aantal uren, op een gegeven moment zap ik gewoon weg en heb ik de helft dus niet meegekregen, waardoor mijn stem dus niet helemaal goed beoordeeld is want ik heb de helft maar meegekregen.

7 & 3: Herkenbaar.

Groep hogeropgeleiden Dordrecht

1: Voor mij had het vaak als achtergrond van.. ik zou niet weten waarop ik moet stemmen. Zijn veel partijen die iets hebben waarbij je je thuisvoelt maar ook punten hebben van dat wil ik absoluut niet. Welke partij moet je dan kiezen, welke punten blijven overeind staan die ik belangrijk vind als persoon. Wat blijft overeind staan? Niet weten en dan kan ik ergens op stemmen, maar ook nergens op stemmen. Ik wist het verleden keer ook gewoon echt niet en dan kan ik een partij kiezen maar ja uiteindelijk wat blijft er overeind staan en heb ik daar dan wat aan?

5: Als ik tegen mensen zeg ik heb niet gestemd, dan voel ik me niet geparticipeerd in de samenleving (...)

2: Die stemwijzer werkt ook niet. Heb ik ingevuld en komt dan Geert Wilders uit. Misschien omdat ik dan dezelfde mening deel op het gebied van zorg. Ik heb PvdA gestemd, vanuit huis uit meegekregen. Toen ik mocht stemmen deed ik dat dus ook. Maar je raakt het vertrouwen kwijt.

Geen of te weinig (positieve) resultaten zien

In alle groepen is genoemd dat het gevoel dat er te weinig resultaten worden geboekt, afdoet aan de positieve motivatie om te stemmen:

Ik kom uit het basisonderwijs en er zijn nog steeds dezelfde problemen als 17 jaar terug. Geen enkele regering heeft ingegrepen.

Deelnemer 3 groep hogeropgeleiden Dordrecht

Alles of niets of match op een richting

Voor sommige niet-stemmers is het niet kunnen vinden van een goede match (gecombineerd met de ervaring dat beloften niet gerealiseerd worden) een reden om niet te gaan stemmen. Zoals ook geïllustreerd wordt met het volgende fragment uit de groep lageropgeleiden in Eindhoven:

M: Dus je bedoelt, je stemt niet omdat je het idee hebt dat de politieke partijen niet luisteren naar wat jij wil? Dat ze niet luisteren naar waar jij je mee bezighoudt?

7: Ja, ik kan me nooit vinden in een hele partij. Er zijn altijd dingen in een partij die niet bij mij horen. Ik ga op de partij stemmen waarvan ik denk, dat is de partij waar ik het met meeste eens ben, maar daar ben ik het nooit helemaal mee eens, dus dan stem ik ook voor de punten waar ik het mee oneens ben.

2: Dat zie je ook al, als ik de kieswijzer invul kom ik altijd uit bij een partij waar ik gegarandeerd niet op zou stemmen.

M: Jij zegt ook van je vindt het eng want geen enkele partij matcht 100% met jou en dan stem je dus ook voor dingen waar je het niet mee eens bent en dan stem je maar niet?

7: Dat is wel wat ik de afgelopen jaren gedaan heb. Ook om die reden.

M: Dus dat het al heel moeilijk is en ook nog eens niet echt aansluit.

7: Ja.

In de groep hogeropgeleiden in Eindhoven geeft een deelnemer aan niet perse voor een partijprogramma te stemmen, maar meer voor een politieke richting (links, centrum, rechts). Een goede match vinden op zo veel mogelijk aspecten is om die reden minder relevant voor deze deelnemer.

In de groep lageropgeleiden in Dordrecht spreekt een respondent over de illusie van het kiezen (zie de verhalen en een eerder getoond fragment). Je hebt het gevoel dat er iets te kiezen is, terwijl dat eigenlijk niet zo is: het is kiezen tussen pindakaas met of zonder nootjes, maar pindakaas ga je eten. Deze respondent overweegt een blanco stem uit te brengen bij de volgende verkiezingen.

Charmeoffensief

Een andere reden om niet te gaan stemmen is het idee dat het niet echt meer ergens over gaat, de inhoud wordt steeds minder belangrijk.

Groep lageropgeleiden Eindhoven

5: Het zijn nog geen Amerikaanse toestanden maar ik vind het showaspect, het scoren, heeft vaak, niet helemaal de overhand maar wel teveel. Er wordt te weinig op inhoudelijke zaken ingegaan (...)

8: Ja dat je gewoon een ballonnetje uitdeelt van stem op mij. Ik liep laatst door het centrum en douwen ze bij mijn dochtertje een ballon in de hand van oh D66, dan spelen ze heel erg op je gevoel in van onze partij dit en dat, maar dan heb ik helemaal niks inhoudelijks gehoord. Die charme die ze dan proberen uit te stralen om je binnenboord te halen die staat vaak helemaal los van de partij zelf.

Geen vertrouwen, je niet gehoord voelen, teleurstelling

Zoals ook eerder al aan bod is gekomen is het je niet gehoord voelen (en daar dan ook nog eens de negatieve consequenties van ervaren) een sterke motivatie om niet gaan stemmen.

Lageropgeleiden Eindhoven

8: Het enigste wat ik echt jammer vind is dat de mensen met lagere inkomens het komende jaar weer met het eigen risico enzo. Dan denk ik, waar stem ik dan voor? De armen worden steeds armer en de rijken blijven een beetje hetzelfde. Dus ik heb het idee dat de armen steeds meer naar beneden gaan en waar ik ook op stem, we gaan toch wel naar beneden dus dat maakt mij ook heel erg pessimistisch. Omdat ik het idee heb dat er geen rekening gehouden wordt met ons.

5: Maar dat begint wel met dat je je er wel in moet gaan verdiepen. Je kan wel zeggen het is allemaal abracadabra maar je moet zelf ook gaan kijken van oké, wat is nou voor mij belangrijk? Dat zijn zaken waarin je je dan moet verdiepen en dat mis ik wel vaak bij die jongere generatie. Die zeggen dan van ja, daar weet ik niks van, het interesseert ze gewoon niet.

1: Wat jij zei, je zou juist je stem kunnen uitbrengen om te proberen dat het weer anders wordt.

8: Je moet gewoon proberen er weer wat positiever in te gaan staan. Momenteel heb ik geen vertrouwen in de politiek en zou ik echt niet weten waarop ik zou gaan stemmen. Ik wil me daar wel wat meer in gaan verdiepen want anders heb je helemaal geen keuze. Dan heb ik in ieder geval nog een beetje het idee dat ik ergens aan meegeholpen heb.

M: Wat zijn redenen om wel te gaan stemmen?

8: Dat ik niet wil dat mijn stem naar iemand toe gaat waar ik het al helemaal niet mee eens ben.

Hogeropgeleiden Dordrecht:

2: Ik heb het al een paar keer niet gedaan. Puur omdat ik geen vertrouwen heb. De afgelopen keer wel gestemd hoor, in de zin van wat gaat er nou veranderen? Iedere keer hetzelfde liedje, je wordt in de maling genomen. Ik praat nu voor mezelf hoor. Er wordt van alles beloofd, maar uiteindelijk weer bezuinigingen etc. Dingen zijn weer hetzelfde. Raakt altijd weer personen zoals ik, ik voel me in de steek gelaten. Heel lang niet wezen stemmen. Afgelopen keer dacht ik: ik ga het niet doen. Mijn ouders hebben nooit gestemd. Dit jaar heb ik het voor elkaar gekregen dat ze wel zijn gaan stemmen. Persoonlijk iets, ik ben een alleenstaande moeder, ik werk me helemaal uit de naad. Einde van de rit, moet je nog harder werken. Je wordt kaal geplukt aan alle kanten weet je. Ik was laatst bij een bijeenkomst in Rotterdam en toen vertelde een van de partijleiders dat 1 op de 4 armoede heeft, vind ik best triest. Ging niet eens zozeer om de bijstand, ging juist om voornamelijk alleenstaande ouders die parttime werken. En ik voel dat. Hoeveel harder moet ik nog gaan lopen? Van alle kanten word je leeggeplukt. Wat moet je eigenlijk gaan doen? Dat vertrouwen en de afstand tussen het politieke is groter.

M: Wat heeft dan gezorgd voor "ik moet toch stemmen"?

2: Als er verandering moet komen moet je bij jezelf beginnen. Punt. (...) Het huidige klimaat denk ik, verharding, geen saamhorigheid vind ik. Er is veel aan de gang, waarschijnlijk ben ik daardoor geschrokken. Noem maar iemand, Geert Wilders. Dan ga ik liever stemmen dan niet stemmen.

Een deelnemer in de groep lageropgeleiden in Dordrecht heeft overwogen op de VVD te stemmen vanuit de verwachting dat er dan iets zou gebeuren: de VVD als grootste partij zou dan (daad)kracht hebben. Maar omdat zijn beleving is dat de VVD alleen maar wat kletst en onvoldoende daadkrachtig optreedt is deze deelnemer niet gaan stemmen.

1 stem maakt toch niet uit

Voor niet-stemmers blijkt het gevoel dat een stem niets uitmaakt een belangrijke rechtvaardiging om niet te gaan stemmen.

*1 stem maakt toch niet uit. Dat is de reden dat ik niet ben gaan stemmen.
Persoonlijk. Ik zit zo in elkaar, vanaf jongs af aan heb ik meegekregen van ieder voor zich, god voor ons allen.*

(groep hogeropgeleiden Dordrecht)

2 Personen/volksvertegenwoordigers

Een groot deel van de stemmers geeft aan dat de partij voor hen leidend is. De stem op een persoon volgt daarop. Dit is ook hoe vrijwel alle deelnemers het zouden willen zien. Personen blijken wel belangrijk van invloed op het bepalen van de stem.

Jongere politici (jouw generatie)

Twee jongeren in de groep hogeropgeleiden (een die gestemd heeft en een die dit niet heeft gedaan) in Eindhoven merken op dat zij in het proces van het bepalen van hun stem ook laten leiden door personen (veelal de lijsttrekker): een persoon maakt het makkelijker voor hen om een gevoel bij een partij op te bouwen, en zo te kunnen bepalen of zij zich met de partij kunnen identificeren. Deze deelnemers pleiten in dit kader ook voor meer jonge personen binnen de volksvertegenwoordigers, omdat die dichterbij hen staan, meer hun taal spreken.

Vrouwen

Sommige vrouwelijke deelnemers hechten er waarde aan dat er meer vrouwelijke vertegenwoordigers komen en stemmen om die reden op een vrouw. Een vrouw uit de groep hogeropgeleiden in Dordrecht motiveert haar voorkeur met het argument dat vrouwen meer rust brengen en dat meer vrouwen in de politiek haar ideaal betreffen.

Uit jouw regio/woonplaats

In de groep met hogeropgeleiden in Eindhoven heeft een deelnemer opgemerkt altijd te stemmen op iemand die in dezelfde plaats woont.

Geert Wilders

De persoon Geert Wilders wordt veelal spontaan genoemd in de groepen. Hij wordt door een deel van de deelnemers positief geëvalueerd om zijn duidelijkheid, het benoemen van zaken die leven onder de bevolking. Voor sommigen is dit juist een reden om op de PVV te stemmen.

Echter, anderen geven aan dat zijn te radicale, populistische uitspraken maken dat zij zich niet met hem als persoon willen identificeren. Dit kan zelfs zo ver gaan, dat men zich wel in de standpunten van de PVV herkent, maar er puur vanwege de persoon Wilders niet op wil stemmen. Ook zijn gebrek aan inhoudelijke kennis en het niet kunnen komen met oplossingen worden genoemd.

Een fragment uit de groep lageropgeleiden uit Dordrecht

7: Wilders heeft voor mij geen respect. Hij is te confronterend, ik vind het een hersenloze randdebiel. Als je in de politiek zit hoor je respect uit te dragen. Je bent een vertegenwoordiger voor het land. Als je een argument geeft, moet je het afwegen. Als je overstag gaat vind ik het goed, dan neem ik je serieus. Hoe hij doet slaat nergens op. Ik sta inhoudelijk achter zijn programma. Op een aantal punten komt hij daadkrachtig over en dit moet zo en dat. Maar de rest van de partijen zijn gewoon te soft geworden. Maar ik wil gewoon niet op Wilders als persoon stemmen. Mensen willen niet geconfronteerd worden met Wilders.

1: Wilders roept heel veel dingen maar hij heeft geen oplossing.

7: Het is wel moeilijk voor zo'n man. Als hij een keer in Spijkenisse is, lopen er 28 beveiligers. Dat is niet goed, ook voor ons ego niet. Hij denkt dat hij alles kan zeggen en maken. Als je iemand serieus wil nemen, Rutte doet dat wel, sorry.

8: Niemand wil graag zeggen: ik heb gestemd op Wilders. Er zijn wel standpunten maar het is zo radicaal en heeft met racisme te maken. Dan zeg je niet: ik voel me vertegenwoordigd door die man. Maar als je dan door gaat vragen zijn mensen het met bepaalde standpunten eens.

7: Meer of minder Marokkanen vind ik gewoon schofterig.

2: Op verjaardagen wordt gezegd minder Marokkanen. Wordt door heel veel mensen onderschreven. Er zijn altijd goeie, maar ook slechte. Ik voel me op dit moment het meest vertegenwoordigd door Wilders.

M: En verder voelt niemand zich vertegenwoordigd door Wilders?

1: Sommige mensen zijn het eens met zijn denkbelden maar willen niet met hem geassocieerd worden. Maar hij benoemt tenminste dingen. Denk dat hij mij ook het meest vertegenwoordigt in die zin. Hij brengt het op een manier waar ik het niet mee eens ben, beetje bot en populistisch, maar hij heeft op punten wel grond.

Kwaliteiten nodig voor goede volksvertegenwoordiger

Kwaliteiten die men bij een volksvertegenwoordiger wil zien zijn:

- Betrouwbaar.
- Authentiek.
- Duidelijkheid, uitgesproken in waar je voor staat.
- Gedeelde normen en waarden.
- Aan je standpunten vasthouden.
- Wel de dialoog voeren.
- Inhoudelijke expertise.

- Visie hebben.
- Besluitvaardigheid.
- Charisma.
- Kennis van je achterban (contact met volk, luisteren naar het volk).
- Er zijn voor iedereen.
- Gepassioneerd, bevlogen zijn.

Enkele fragmenten ter illustratie

Groep hogeropgeleiden Eindhoven

M: Als jullie gaan stemmen, waar kijken jullie naar?

3: Pauw en Jinek heb ik veel gekeken. Daar zag je vaak twee partijen tegen elkaar. Ook dat is weer onzin want ze hebben een leuk gesprek over een leuk onderwerp en dan heb ik wel een kant gekozen, maar dan komt de volgende dag weer iemand anders en zijn het weer tegenstrijdige verhalen.

M: Partijen of personen?

6: Ik denk dat de jongere mensen wat meer kijken naar de poppetjes.

2: Ik snap dat niet zo. Ik kijk naar het programma en de inhoud.

3: Ik kijk naar een persoon, hoe die is, omdat ik denk, dat punt van hoe je iets brengt dat dat wel belangrijk is van de politiek nu. Dat jouw karakter daar ook in meeweegt.

1: Ik ben wel van de Stemwijzer, maar ik doe er wel meerdere en dan de partijen die eruit komen daar ga ik van op de lijst kijken en dan kijk ik welke persoon binnen de partij het beste met mij strookt, die gun ik dan mijn stem.

4: Ik kijk eerst altijd naar de programma's en dan kijk ik hoe ik de wereld het liefst zou willen zien, en wat dan het meest overeenkomt met mij. Heb ik die, die krijgen dan mijn stem en dan de eerste vrouw op de lijst. Dat is geen persoonsverheerlijking, ik wil gewoon dat er meer vrouwen in de politiek komen want dat brengt rust. Omdat mijn ideaal is dat er meer vrouwen in de politiek zouden komen. Dat heb ik meegemaakt toen ik zelf daar werkte.

6: Ik heb de Stemwijzer nooit gebruikt, bij mij was het 8 uur in de ochtend tv aan en dan krijg je iets van de politiek mee en dan heel af en toe dat je in de krant wat leest. Eigenlijk, als je via de media kijkt, dan kijk je via de pionnetjes naar de rocksterren van de partij en stem je daar wel of niet op. Laatst was er ook een wat jongere vent die heel populair was en daar wilde ik misschien op gaan stemmen, omdat ik ook dacht van oh jong bloed. Toen had ik zoiets van ga ik nou echt een kwartiertje moeite doen daarvoor als het toch geen zin heeft of blijf ik een kwartiertje langer sporten (is blijven sporten). Ik wil gewoon resultaat zien, voor mij is het gewoon een pionnetje. Het is gewoon een toneelstuk naar mijn mening.

4: Maar als je niet stemt mag je ook niet klagen.

2: Ja dat vind ik ook.

5: Ik heb niet gestemd want voor mijn gevoel heeft het geen zin en ik zie het niet. Ik wist niet op wie. Als ik dan wel gegaan zou zijn had ik nog steeds gehad van, ik doe maar wat.

M: Was dat de reden?

5: Jawel en ook gewoon van over vier jaar is het toch weer anders, het kan alle kanten op gaan.

6: Ik wist niet eens dat ze nog aan het onderhandelen waren.

M: Waarom ben jij wel gaan stemmen?

3: Nou ik wilde graag up to date zijn, dus ik heb met veel mensen erover gepraat en naar Pauw en Jinek gekeken en dat soort dingen. En ik ben toch gaan stemmen omdat als iedereen die zegt dat ze niet gaan stemmen toch zou gaan stemmen, dat er toch misschien wel iets kan veranderen in de politiek. Ik heb dan op D66 gestemd, ik had 'm ook aan Emiel Roemer kunnen geven, dat is voor mij om en nabij hetzelfde. Maar dat de politiek een beetje de andere kant op getrokken zou worden.

1: Ik heb niet gestemd omdat ik geen idee heb wat ik moest doen. Ik wilde niet stemmen om te stemmen. Dan ga ik liever iets anders doen.

3 Hoe erg is het als je niet gaat stemmen

De overheersende opinie is dat het niet wenselijk of niet goed is wanneer je niet gaat stemmen. Maar nu het vertrouwen zo laag is, en het maken van een keuze complex, is het moeilijk om zelf je weloverwogen bijdrage te leveren aan het geheel van het democratische stelsel.

Nou ja, als er met jou ook nog miljoenen anderen zijn die dat niet doen, dan wordt het wel een probleem ja.

Deelnemer 8 groep lageropgeleiden Eindhoven

Ik zal blijven stemmen, maar ik heb er geen vertrouwen meer in.

Deelnemer 2 groep lageropgeleiden Dordrecht

Niet-stemmers luisteren geïnteresseerd naar "strategieën" die door anderen geopperd worden die je kunt toepassen wanneer je niet weet wat je moet stemmen, en toch een stem wilt uitbrengen, zoals:

- Blanco stemmen.
- Stemmen op een hele kleine partij.
- Stemmen op een richting.
- Protest stem uitbrengen.
- Strategisch stemmen.

Een niet-stemmende deelnemer, die niet gestemd heeft omdat hij niet wist waarop, geeft, na het horen over de mogelijkheid om blanco te stemmen, aan nu achteraf spijt te hebben van het niet-stemmen.

4 Hoe kan de opkomst verbeterd worden

De deelnemers is gevraagd om mee te denken over hoe het beter kan, en wat zou kunnen bijdragen aan een hogere opkomst bij de (landelijke) verkiezingen. De uitkomsten zijn over alle groepen heen in grote lijnen gelijk.

Vertrouwen, geloof herstellen

Allereerst moet het vertrouwen in de politiek hersteld worden. Hiervoor is het nodig dat:

- Er meer vastgehouden wordt aan, opgekomen wordt voor beloften en standpunten.
- Er beter naar het gewone volk geluisterd wordt.
- Het meer over de inhoud gaat.
- En dat zich dit vertaalt of concreetiseert in merkbare, zichtbare resultaten, niet alleen op de lange, maar ook op korte termijn.

Je stem doet er wel toe

In de groep hogeropgeleiden in Eindhoven wordt opgemerkt dat de kiezer ook meer vertrouwen moet krijgen dat zijn/haar stem wel uitmaakt:

Het vertrouwen teruggeven dat je stem, al is het niet meteen, in de toekomst wel iets kan veranderen. Want van wat ik hier hoor..., daar word ik bijna bang van. Dat is de toekomstige generatie...

Deelnemer 6 groep hogeropgeleiden Eindhoven

Controle

Ook zouden partijen meer afgerekend moeten worden op de mate waarin zij zich aan hun beloften/standpunten vasthouden. In de groep lageropgeleiden in Dordrecht pleit een respondent voor de "politici politie", die kijkt naar: wat was je programma en wat zijn je uitkomsten? Dit idee werd door de groep onderschreven.

Meer actie, daden

In alle groepen komt naar voren dat men meer resultaten wil zien, meer actie. Er wordt momenteel volgens een deel van de deelnemers te veel gepraat, waardoor je het idee krijgt dat stemmen toch nergens toe leidt. Overigens wordt in de groep hogeropgeleiden uit Dordrecht door een deelnemer opgemerkt dat 'polderen' van zichzelf niet verkeerd is. Het is juist goed de dialoog te houden, omdat dit leidt tot zorgvuldigheid.

De roep om meer resultaten wordt deels beïnvloed door de tijdsgeest van het onderzoek (lang lopende kabinetsformatie), maar zeker niet alleen.

Transparantie

Ook zou er meer transparantie moeten komen over wat de partijen bespreken en afspreken, en zou er meer inzicht moeten worden gegeven in wat zij actief doen om voor jouw belangen, jouw stem op te komen. Ook moet transparant zijn waar ze voor staan (zie het volgende punt)

Duidelijker, meer onderscheidend gezicht van partijen

Meer onderscheid tussen partijen en meer duidelijkheid waar deze voor staan zou het kunnen maken van een keuze faciliteren. Minder partijen zouden ook helpen in dit opzicht (echter, meer dan in Engelse of Amerikaanse kiesstelsel)

Meer duidelijkheid naar de mensen: waar staat een partij voor, waar maakt een partij zich druk over?

[Deelnemer 2 groep hogeropgeleiden Dordrecht](#)

Informatie toegankelijker, concreter en begrijpelijker voor het gewone volk

Informatie over partijen en waar zij voor staan zou toegankelijker, begrijpelijker en concreter moeten worden overgebracht, zodat men:

- Zich relatief snel een beeld kan vormen.
- Het kan begrijpen.

Laagdrempeliger

Er wordt gepleit voor het makkelijker maken van het daadwerkelijke, fysiek stemmen zelf. Niet alleen voor ouderen of anderen met mobiliteitsproblemen:

- Digitaal stemmen (vanuit de plek die jij kiest, de deur niet uithoeven).
- Naar de ouderen toe gaan.

Interesse en kennis ontwikkelen/verhogen

Interesse in en kennis van politiek zou verhoogd moeten worden. Een weg hierheen is het begrijpelijker maken, een andere weg (die in alle groepen spontaan bepleit wordt) is aandacht voor politiek op scholen (maatschappijleer).

In de groep hogeropgeleiden in Dordrecht wordt "het democratiespel" geopperd.

De weg ernaar toe (uitvoering)

Er zijn door de deelnemers ook suggesties genoemd voor de uitvoering van het ondersteunen/faciliteren van de kiezer bij het snel(ler) en eenvoudiger kunnen maken van een doordachte keuze (de mate waarin er een match is):

Lageropgeleiden Dordrecht

- Stemmen via je DigiD.

Lageropgeleiden Eindhoven

- Herkenbare personen (boegbeelden) per partij, waardoor je een beter gevoel krijgt bij een partij en minder snel weg zapt bij een debat.
- Politiek minder langdradig maken (i.v.m. afhaakrisico).
- Een app voor de politiek: per partij waar die voor staat (een idee afkomstig van een jongere deelnemer, wat door de andere jongeren wordt onderschreven).

7: Ik zou een app maken over de politiek. Over hoe de verschillende partijen over dingen denken. Dus alle partijen die er zijn in die app zetten en daaronder zetten waar welke partij voor staat. Je hebt wel de Kieswijzer maar dat is meer lukraak klikken en dat werkt ook niet.

6: Je hebt ook de sites van de partijen zelf.

7: Ja maar ik weet niet welke partijen er zijn, ik wil gewoon alles naast elkaar.

Hogeropgeleiden Dordrecht

- Meer sterke persoonlijkheden als lijsttrekkers (zoals Erica Terpstra, Pim Fortuyn, en waardoor je inhoud/standpunten makkelijker aan een partij verbindt).
- Politici die meer in contact zijn met het volk: via social media, maar ook fysiek aanwezig zijn.
- Politici die meer onze de taal (burgers) spreken.

Hogeropgeleiden Eindhoven:

- Onderwerpen kunnen selecteren die je belangrijk vindt (op maat, gepersonaliseerde keuze) en dan per partij kunnen zien: waar staan we voor, wat willen we ermee doen.
- Meer jongeren in de politiek (herkenning, identificatie met personen, in aanvulling op het partijprogramma).
- Concreter maken wat je wil doen (oplossingen, daden, resultaten) en hoe je dat wil doen.
- E-democratie: over bepaalde onderwerpen van onderaf kunnen meebeslissen, stemmen op thema in plaats van op een partij:

Personalisatie, net als iemand die online iets zoekt en dan later dat paar schoenen ziet. Bijvoorbeeld zoiets. Dus stel je zit op de site van de D66 en daar wordt gevraagd: wat vind jij het allerbelangrijkste en je krijgt de keuze tussen vijf dingen. Dat dan gelijk komt van we doen er wat mee. Dan voel ik me serieus genomen en dat ze luisteren naar mij.

(deelnemer 1 groep hogeropgeleiden Eindhoven)

Geen opkomstplicht bij verkiezingen

Stemmen zou niet verplicht moeten worden vinden de deelnemers, maar zou moeten worden gestimuleerd. Het risico van een verplichting is dat men lukraak gaat stemmen. En een stem moet wel doordacht zijn vindt men. Stemmen betreft *een verworven recht, geen plicht*.

Enkele thema's

Enkele specifieke thema's zijn aan de deelnemers voorgelegd. Voordat dit is gedaan, is de respondenten verteld dat de Staatscommissie parlementair stelsel in het leven is geroepen, die zich bezig houdt met de Nederlandse democratie, en vooral met hoe de volksvertegenwoordiging verbeterd kan worden. De deelnemers is gevraagd om over enkele specifieke thema's met de Staatscommissie mee te denken, en te vertellen wat men graag zou willen, en hen zo te helpen bij het goed uitvoeren van hun taken.

Bij elk thema is een stelling met uitersten voorgelegd aan de deelnemers. Alvorens de gevoelens, gedachten en meningen plenair in de groep te bespreken, hebben de deelnemers individueel een voorkeur of positie bepaald. Dit om onderlinge beïnvloeding in een te vroeg stadium tegen te gaan. In elke groep zijn twee tot drie thema's besproken. In de aanbiedingsvolgorde tussen de groepen is gerouleerd.

1 Machtsvorming

Dit thema is in alle groepen voorgelegd, en steeds als eerste thema besproken. Op het moment dat het onderzoek plaats vond was de formatie van het derde kabinet Rutte nog niet afgerond.

Kiesstelsel A. 1. Er zijn veel partijen 2. Alle geluiden uit de samenleving worden in de Tweede Kamer gehoord 3. De kabinetsformatie is ingewikkeld en onvoorspelbaar	veel meer voorstander van A ☐	iets meer voorstander van A ☐	kan niet kiezen ☐	iets meer voorstander van B ☐	veel meer voorstander van B ☐	Kiesstelsel B. 1. Er zijn weinig partijen 2. Niet alle geluiden uit de samenleving worden in de Tweede Kamer gehoord 3. De kabinetsformatie is simpeler en voorspelbaarder. Op de avond van de verkiezingen is duidelijk wie de regering gaat vormen
--	---	---	---	---	---	---

Spontaan

In beide groepen met hogeropgeleiden wordt bij het deel waarin verhalen worden verteld over goede en slechte politieke vertegenwoordiging een verhaal gedeeld over dat je je altijd wel (grotendeels) kunt vinden in een partij, dat de kans dat je een partij vindt die bij je aansluit reëel is. Juist door de veelheid aan partijen. In de groep lageropgeleiden in Eindhoven wordt een verhaal verteld waaruit naar voren komt dat je je ook vertegenwoordigd kunt voelen door enkele standpunten van een partij (waarbij de meerderheid van de standpunten dan niet bij jou aansluit).

De spontane beleving die echter overheerst (voordat de stelling is voorgelegd) is dat er te veel partijen zijn, of, genuanceerder, dat het onderscheid tussen de partijen onvoldoende sterk is. Partijen slagen er momenteel onvoldoende in aan iedereen over te brengen waar zij voor staan en het is voor sommigen (te) moeilijk een partij te vinden die bij hen past. Er is vrijwel nooit een partij die op alle aspecten goed aansluit. Daardoor zie je nooit 100% van jouw visie of wensen/standpunten vertegenwoordigt. En voelt een deel van de deelnemers zich slechts ten dele gehoord.

Het meerpartijstelsel vergt bovendien dat er onderhandeld wordt op standpunten, waardoor je nog minder terug ziet van je stem. Het niet terugzien van dat waar jij voor gestemd hebt, gaat ten koste van vertrouwen in het democratische stelsel.

Minder partijen

Bij de bespreking van ons kiesstelsel met meerdere partijen en geen kiesdrempel, is een zeer groot deel van de deelnemers van mening dat een hogere kiesdrempel, of minder partijen, de daadkracht en het realiseren van dingen ten goede zal komen. De versnippering van het politieke landschap is nu dermate groot, dat dit de vaart en kracht van besluitvorming en daden in de weg staat. Ook zal het eenvoudiger zijn om te bepalen op welke partij je wilt stemmen, omdat men meer onderscheid tussen partijen verwacht, en je je in minder partijen hoeft te verdiepen.

Ik kan in de supermarkt al niet kiezen tussen tien pakken melk, laat staan uit zoveel partijen. Verdiepen kan dan niet. Minder partijen maken de verschillen tussen de partijen duidelijker, daardoor kun je doelgerichter bepalen waar je je wel in kunt vinden.

(deelnemer 8 groep lageropgeleiden Eindhoven)

Al met al neigen deelnemers naar een lager aantal partijen, teneinde:

- Het onderscheid tussen partijen helderder te krijgen (waardoor je een betere keuze kunt maken).
- Minder partijen aan de onderhandelingstafel te krijgen.
- Meer van de verkiezingsbeloften terug te zien (daadwerkelijk waargemaakt: resultaten).
- En je daardoor meer gehoord te voelen, beter gerepresenteerd.

Ook is de verwachting dat kabinetsformatie sneller zal verlopen bij een stelsel waarbij er minder partijen zijn (omdat partijen meer kans hebben om groter te worden en dus om meer in de pap te kunnen brokkelen).

Maar genuanceerd: te weinig partijen is ook niet goed

In alle groepen wordt de wens voor minder partijen genuanceerd. De situatie zoals bij het Engelse of Amerikaanse kiesstelsel wordt niet geambieerd. Daar is het aantal partijen te klein, is de opinie.

Immers, een klein aantal partijen (als in twee tot drie partijen) kent belangrijke nadelen:

- Te weinig geluiden worden gehoord.
- Het wordt te zwart-wit, te gepolariseerd, biedt te weinig ruimte voor nuance (leidt tot de vrees voor extreem beleid).
- (wordt in groep hogeropgeleiden in Dordrecht opgemerkt): de actie is hier soms tijdelijk, als de volgende verkiezingen de andere partij wint, wordt veel weer teruggedraaid.

Een fragment uit de groep hogeropgeleiden in Dordrecht

1: Tegelijkertijd gaan er aantal partijen de formatie in en er worden altijd concessies gedaan. Dat vind ik een lastige van het stelsel wat wij hebben: je kiest ergens voor maar eigenlijk kies je er niet voor, want je krijgt een heleboel andere dingen erbij en heleboel worden weggestreept. Heel leuk dat je naar de stembus gaat en van tevoren door partijen wordt voorzien van allerlei informatie rondom standpunten. Wat komt er nou van terecht? Je kan je vertegenwoordigd voelen maar aan de andere kant is dat de vraag van word je dat nou daadwerkelijk wel? Soms heb ik het idee dat we voor de gek worden gehouden.

2: Ze zijn al heel lang bezig. Heel treurig. Ze willen ruimte hebben door kleine partijen, komt juist daardoor. Iedereen heeft wel wat te melden. Jij levert in, en jij niet. We zijn alweer 4 maanden verder.

3: Er is teveel democratie in Nederland. Iedereen wil meebeslissen. Met hoe meer mensen je om de tafel zit, hoe langer het duurt voordat je met zijn allen dezelfde kant op kijkt.

7: Er kleven ook weer nadelen aan. Twee partijen in bijvoorbeeld de Verenigde Staten, daar heb je ook niet heel veel aan. Misschien is dat van ons dan... vind ik ook niet verkeerd, ondanks die nadelen. In Amerika heb je 4 jaar de democraten, en gaan ze die kant op. Nu is Trump aan de macht en die gaat alles doorstrepn. Schiet je dan veel op?... Je boekt moeilijk vooruitgang op bepaalde punten. Als je kijkt naar klimaatbeleid. Daar was Obama toch goeie weg ingeslagen lijkt me met name dat van Parijs, Paris agreement. En Trump gaat zich terugtrekken.

8: Als je twee partijen hebt wordt het zwart wit. Je voelt je niet goed vertegenwoordigd door twee partijen en dat begrijp ik wel. Want zeker toen ik jong was, was ik heel idealistisch, ben ik nog steeds. Je kunt zo straight zijn maar in een huwelijk of relatie of hoe dan ook..., in meerpartijstelsel, moet je wel bruggen bouwen met elkaar. Het is geven en nemen, dat is het hele leven, maar ik begrijp wel dat er principes van jou of mij verkwanseld worden en als je met 2 partijen bent in de VS, je wordt zo gepolariseerd. Dat vind ik ook heel slecht, je moet uiteindelijk met elkaar zien te maken.

In de groep hogeropgeleiden in Eindhoven verloopt de discussie als volgt:

5: Ik vond het lastig om te kiezen want ik weet niet of alle geluiden nu wel gehoord zijn.

M: Is dat belangrijk?

5: Ja zeker.

2: Als je in de winkel kunt kiezen uit 35 ijssmaken vind ik ook dat je ook uit zoveel partijen moet kunnen kiezen. Ik roep al de hele tijd dat ik van onderaf meer democratie wil, dan moet ik dus nog naar A neigen.

M: Waarom niet helemaal?

2: Ik weet het eerlijk gezegd niet.

6: Voor mij was punt 2 juist dat ik meer naar B ging. Sommige geluiden zijn het niet helemaal waard om gehoord te worden. Dan vind ik het niet zo erg als daar niet naar geluisterd wordt. Dat mensen zich druk gaan maken over hoe kippen eieren leggen of dat mensen geen dieren moeten slachten want dat is leed, dan denk ik: get a life, we gaan toch wel dood. Kiesstelsel B is voor mij meer van executie, actie, resultaat en klaar.

3: Daar ben ik het wel mee eens, ik vind wel dat iedereen zijn kans moet hebben om iets naar voren te brengen maar dat er sneller dingen naar voren komen, dat het directer gaat. Je hebt vijf partijen bijvoorbeeld en twee doen het samen. Dan komen er soms geluiden van mensen die onbelangrijke dingen zeggen en die worden dan weggevaagd in plaats van overal rekening mee te houden want dat gaat niet. Eigenlijk meeste stemmen gelden.

1: Mijn opa en oma zeiden altijd: vroeger was alles veel simpeler, toen was het gewoon hagelslag puur of halfvol en nu is de keuze te veel. Je hebt gewoon te veel keuzes daartoe vertroebelt het helemaal. Ook met alle geluiden, als er zo'n referendum komt, sommige mensen hebben gewoon geen idee waar ze over stemmen. Mensen hebben gewoon geen idee wat ze moeten doen.

5: Ja ik neig dan toch meer naar B denk ik, dan heb je wel minderheden die niet gehoord worden, maar de grote groep die wel knopen door kan hakken en daar ben ik dan wel voor denk ik.

2: Ja, nou ja daar ben ik het dus niet mee eens.

5: Maar we moeten wel een kant op.

M: aan deelnemer 2: ik zie dat je iets minder sterk naar stelsel A bent gaan neigen?

2: Ja, dat komt meer door die opmerking van C dat je hier wel een bepaalde kans loopt dat de groepen die niet gehoord worden extreem gedrag gaan vertonen.

4: Maar als je maximaal tien partijen hebt?

2: Dan zijn er nog steeds mensen die niet gehoord worden.

6: Je moet toch ook realistisch zijn en accepteren dat het niet haalbaar is. Waarschijnlijk zal de komende vier jaar iets niet gehoord worden van mij maar we hebben sneller resultaat en als dan volgende keer wel die punten behandeld worden dan vind ik dat prima.

2: Het zou dichterbij moeten staan. Ik zou veel liever directe democratie willen hebben van je omgeving.

4: Maar die is er al. Je hebt de gemeenteraad, dan heb je de provinciale staten. Dus je kan al beginnen met je stem bij de gemeente, dat is vrij dichtbij.

M: Maar terug op de parlementaire democratie, moeten al die minderheidsstemmen gehoord? Jij zegt van wel maar de rest niet?

4: Ja minder partijen, de drempel moet hoger, je moet met zoveel partijen de formatie in en het is heel moeilijk om een coalitie te vormen.

M: Moeten alle stemmen gehoord worden in de Tweede Kamer?

2: Hangt van het onderwerp af.

6: Ik zou haast zeggen alleen de mensen met verstand zouden moeten stemmen. Al die mensen die dan geloven dat je met een muur de Mexicanen kan tegenhouden.

Een respondent uit de groep lageropgeleiden in Dordrecht geeft aan dat het grote aantal partijen niet het voornaamste probleem is, maar dat de politiek beter zou moeten worden bedreven. Een fragment uit de discussie in deze groep:

1: Ik ben veel meer voorstander van B. Zoals het momenteel is zijn harde grenzen vervaagd. Heel veel standpunten heb je ook weer bij de andere. Niet alle geluiden uit de samenleving worden niet gehoord en mensen maken zich druk om dingen die niet van belang zijn. Moeten ook niet belangrijker gemaakt worden dan dat ze zijn. Voor 100% meer voorstander van B.

2: Zelfde. Sluit me helemaal aan.

3: Zelfde.

4: Ik ben iets meer voorstander van B (en niet helemaal B) omdat je anders het risico loopt dat er bepaalde dingen zijn waar je een mening over hebt, die niet benoemd zijn. Mijn voorkeur gaat toch iets meer uit naar B. Als Wilders af zou vallen, en je een linkse partij zou hebben en een rechts... Ik zou het jammer vinden dat mijn geluid dat dan is. Maar ik ben dus iets meer voorstander van B.

5: Ik kan niet kiezen. Allebei de kiesstelsels. Er zijn te veel partijen en daardoor word je ook niet gehoord denk ik. Als er meer partijen zijn die serieus zijn eh ja, dat kiezers gehoord worden. Nu gaat het meer over hunzelf en niet over ons. Maar het gaat om ons. Wil ik liever net als in Zwitserland dat ze het volk er bij halen. Referendum, 1 specifiek ding en klaar en niet alles, te veel en te veel gezeur. Iets meer voorstander van B.

6: Kon ook niet kiezen. Ik heb wat moeite met B met weinig partijen. Ik heb liever dat er veel partijen staat. Waar ik het wel mee eens ben is dat niet alle geluiden worden gehoord. Lijkt me logisch dat niet alles gehoord kan worden en dat ze uiteindelijk nog tot een beslissing kunnen komen. Met minder partijen is het moeilijker voor mensen om een keuze te maken. Ik kies voor iets meer van B.

7: Rechts. Veel meer voorstander van B. In mijn optiek: landelijke politiek is op hoog niveau en piratenpartij etc. kosten klauwen met geld. Je hebt algemeen beleid voor regeringsniveau en op gemeente of provinciaal niveau worden

daadwerkelijke problemen aangepakt. Mensen moet je serieus nemen. Men is ook niet daadkrachtig. Minder partijen is voor mensen veel duidelijker want landelijke politiek gaat het niet in de plaats aanpakken. 17 miljoen mensen en als iedereen gaat lopen klagen is er een probleempje.

8: Ik kan niet kiezen maar kan het teveel onderbouwen. Zit alles te overwegen en iedereen neigt naar rechts door de tijdsgeest waarin we leven. Niemand weet het, niet te veel gezeur, niet te veel kont keren, maar als politiek goed bedreven zou worden maakt het niet uit dat er veel partijen zijn. Dan kan elke partij elke geluiden horen. Iedereen zit in een andere situatie. Weinig partijen is slechte zaak. Als je 2 partijen hebt is het te weinig. 38 is veel te veel. En zeker als je partijen gaat meerekenen die klauwen vol met geld kosten. De politiek, hoe die in Nederland bedreven wordt is ongezond. Daarom hoor je mensen zeggen het moet simpeler etc.

2 Resultaten: Waarover moet het gaan in de Tweede Kamer?

Dit thema is voorgelegd aan de twee groepen met hogeropgeleiden: Eindhoven en Dordrecht.

A. De Tweede Kamer moet alleen praten over dingen waar ze over kan beslissen	veel meer eens met A ☐	iets meer eens met A ☐	kan niet kiezen ☐	iets meer eens met B ☐	veel meer eens met B ☐	B. De Tweede Kamer moet alles bespreken wat belangrijk is voor burgers
---	---	---	--	---	---	---

De deelnemers waren zich spontaan niet bewust dat de Tweede Kamer niet over alle dingen kan beslissen. Uitzondering hierop vormt een hoger opgeleide deelnemer in Eindhoven met een hoge politieke betrokkenheid en kennis. De andere deelnemers wisten dit niet.

Spontaan: TK moet alleen praten over waar ze iets aan kan doen

Het primaire gevoel is bij een groot deel van de deelnemers dat de Tweede Kamer (TK) zich alleen moet bezig houden met die zaken waar ze over kan beslissen, iets aan kan doen (vanuit de wens tot actie, daden). Dit wordt in beide groepen genuanceerd.

TK moet ook praten over dingen waar ze niet over kan beslissen maar die wel belangrijk zijn

Het sterkste geluid van de deelnemers dat aan het eind van de discussie resteert, is dat het belangrijk is dat de TK over alle belangrijke zaken praat.

In contact met het volk

Dat de TK weet wat er speelt onder het volk, en dat ook kenbaar maakt en bestaansrecht geeft door erover te praten, blijkt een krachtige manier om te laten zien

dat je in contact staat met het volk, dat je begrip en empathie hebt, en dat je naar het volk luistert (waardoor het volk zich gekend en gehoord kan voelen).

Invloed uitoefenen

Ook kan de TK indirect invloed uitoefenen op de niveaus of partijen waarnaar het beleid is verlegd, door bekendheid te geven aan de eigen opinie. Dit zal volgens de groep hogeropgeleiden in Dordrecht doorsijpelen naar degenen die er nu over gaan.

Ontwikkelen langere termijn visie

Alhoewel de TK geen beslissingen kan nemen over zaken die naar elders verlegd zijn, is kennis van en praten over nodig om op langere termijn te kunnen bijsturen/bijstellen en voor het ontwikkelen van lange termijn visie.

Maar er niet te veel in verzanden, alleen belangrijke kwesties

Wel wordt opgemerkt dat de TK niet zou moeten verzanden in praten over zaken waar ze geen beslissingen in kan nemen. Het is goed en nodig dat belangrijke zaken besproken worden, maar het hoeft zeker niet over "alles" te gaan. Qua tijdsinspanning zou het accent moeten blijven liggen (voor 75-90%) op die zaken waar de TK over kan beslissen.

Benut aanwezige expertise

Ook zou aanwezige expertise veel beter benut moeten worden (efficiënter en inhoudelijk beter). In beide hogeropgeleide groepen is dit genoemd. Hierbij wordt gedacht aan het raadplegen van experts en denktanks. De TK zou ook gemeenten kunnen wijzen op best practices van andere gemeenten, en zo expertise en ervaring optimaal kunnen laten benutten.

Transparantie

Het is volgens de deelnemers belangrijk dat toegelicht wordt waarom de TK erover praat, maar niet tot daden/besluiten over gaat. Dit om tegenwicht te bieden aan het risico op de perceptie dat men niet gehoord wordt, niet goed vertegenwoordigd wordt.

De discussie bij hogeropgeleiden Dordrecht

6: Onzin over discussies waar ze toch niet over kunnen beslissen. Laat ze het hebben over dingen waar ze een zinnige beslissing over kunnen nemen. Een zinnig gesprek met resultaten. Iets meer eens met A.

7: Als ik het goed begrijp gaat dit over of je voorstander bent van een kleine of grote overheid. Lees ik het verkeerd of klopt het? Volgens mij klopt het wat ik zeg, want als je de mening hebt dat de overheid alleen moet zijn voor noodzakelijke dingen zoals brandweer en het aanleggen van wegen en de overheid moet zich met zo min mogelijk bemoeien, dus kleine overheid. Dan kies ik voor B iets meer overheid. Van kleine overheid vind ik.. dat zie ik in Amerika heel sterk en vind ik een hele slechte zaak. Dan krijg je dat er veel te weinig geld wordt geïnvesteerd in infrastructuur, omdat mensen niet bereid

zijn belasting te betalen. Voltooid leven is ook onderwerp waarvan ik zeg, daar heb ik een mening over, en politiek mag daar ook mening over hebben. Ben voor sterke overheid, niet pampere, en niet voor een kleine overheid.

1: Ik kan dus niet kiezen omdat ik niet lees wat respondent 7 zegt. Het enige wat ik lees is wat vinden burgers belangrijk? Kan over kleur van wc papier gaan. Moet ik dat erin lezen? Ik zie een stelling waar ik me niet in kan vinden. Ik kan niet kiezen.

8: Ik ben heel erg na gaan denken over iets meer ben nu ook bij B. Ik had eerst A maar dat heb ik doorgekrast. Ik denk van vertegenwoordigers moeten ook gevoel hebben met wat er leeft. Vanuit dat principe heb ik deze keuze gemaakt. Ze moeten dus ook veel bespreken. Onder andere overlevingsdingen. En niet dat ze daar allerlei beslissingen over moeten nemen, maar wel over praten.

3: Ik heb ook B. Ze hoeven niet eens kleuren van toiletpapier te weten, maar als je geen beslissing erover kan nemen, het feit dat je erover praat, laat het volk zien of denken dat je met ze meeleeft en met ze meevoelt.

4: Ze moeten alles bespreken met de burgers.

M: Vind je dat de Tweede Kamer over dat soort dingen moet praten ook al kunnen ze er niet meteen iets aan veranderen of moeten ze alleen praten over waar ze wel kunnen beslissen?

1: Een heel klein beetje B. Het gevaar is dat er alleen nog maar overlegjes zijn. Aan de andere kant vind ik het belangrijk dat er op dat niveau een mening is over zaken zodat je je daar mee kan vereenzelvigen. Stel als je kijkt naar de zorg. Dat is naar de gemeente gegaan, heel leuk, moet ik bij eigen gemeente zijn, maar de Tweede Kamer moet er wel een mening over hebben. Ze moeten iets kunnen doen om in te grijpen. Als de Tweede Kamer niet kan ingrijpen, dan moeten ze erover spreken want het is belangrijk. Het gaat denk ik verder dan alleen maar oké we gaan links- of rechtsom op een bepaald punt. Er zijn denkbeelden waar je niet direct een keuze over hebt, maar wel belangrijk dat ik een beeld krijg van zo zit zo'n persoon en partij erin. Hoeft niet een keuze of beslissing te zijn maar wil weten van hoe denken ze erover? Ik weet dan dat het meer body heeft. Ik denk dat het belangrijk is dat je weet hoe zit de Tweede Kamer er dan in en voel ik mezelf er ook toe aangesproken hoe zij daar in staan. Ik moet mezelf erin kunnen herkennen. Een hoogleraar is naar het buitenland gegaan. Wat je op de universiteit nodig hebt is de mogelijkheid voor mensen om zonder prestatiedruk van er moet een document worden opgeleverd en keihard wetenschappelijk onderzoek gedaan worden, om over onderwerpen van gedachten te wisselen die belangrijk zijn voor de mensen die op de wereld leven. Hoe denkt de politiek erover? Dat is waar ze over moeten praten, zonder eindeloze gebrabbel.

6: Ik ben ook veranderd. Ben ook iets meer naar B gegaan. Principiële verandering. Dat is omdat ten eerste dingen zijn bepaalde richting opgegaan, misschien geprivatiseerd of naar gemeente gegaan. Tweede Kamer moet zich afvragen of het goed was. Maar was dat ook goed? Hoeft niet op korte termijn, maar wel op termijn blijven denken: is dat een goede beslissing geweest en als er problemen ontstaan in gezondheidszorg en Tweede Kamer heeft het er nooit over dan denk je wat zit dat daar te doen? We hebben toch problemen in de gezondheidszorg? Waarom hebben ze het er nooit over? Dat

zijn namelijk problemen die ons raken. Aan gemeente politiek heb je nagenoeg niks eigenlijk. Landelijke politiek staat volop in de belangstelling, zie je in kranten en op tv. Maar wat er in de gemeenteraad besproken wordt daar weet ik niks van af. Ook interesse natuurlijk hè. Je kan niet alles volgen. Belangrijk dat als ik een probleem zie, dat zij dat dan ook zien. Ze moeten er ook over praten, misschien kunnen ze er geen beslissingen over nemen, maar door erover te praten en als er standpunten over worden ingenomen is het toch een beslissing vind ik, en wordt het toch beïnvloed. Het sijpelt ook door, een indirecte invloed.

7: Dat is juist een veelgehoorde klacht dat het altijd over korte termijn denken gaat. Ze voeren een bepaalde maatregel in en gaan kijken of het werkt en dan is daar weer een maatregel op. Er zijn denktanks, wetenschap bijvoorbeeld, die hebben wat meer visie misschien op bepaalde onderwerpen en krijgen heel weinig gehoor in de Tweede Kamer van politici, want die zijn op de korte termijn gericht. Wetenschappelijke resultaten. Als je dit gaat invoeren gaat het niet werken, want er is wetenschappelijk onderzocht: als je dit doet gebeurt dit en dat, daar luisteren politici niet naar of te weinig. Ik zou me wel beter vertegenwoordigd voelen als ze luisteren naar denktanks. Denktanks met wetenschappers. Klimaatverandering: daarover zijn wetenschappers al aan het waarschuwen decennialang en dat krijgt nu pas in de politiek handen en voeten. Politici zijn er nou pas over aan het informeren. Nu willen ze een klimaatminister en wordt het een onderwerp waar in Tweede Kamer over nagedacht wordt. Vanuit de wetenschap wordt er al zolang gewaarschuwd van het is 5 voor 12 en nu 3 voor 12. Denktanks. Zij denken na over onderwerpen die ik belangrijk vind (wetenschap) en waar ook de regering over moet nadenken.

8: Ik ben het heel erg met respondent 7 eens. Politieke partijen ontbreekt het aan een lange termijn visie. Als je erover blijft praten is het een issue dat regelmatig terugkomt. Onderwerpen die iedereen raakt. Klimaat gaat ook uiteindelijk iedereen raken. Geen zwart-wit uitspraak maar er moet visie of gesprek zijn over wat gaande is. Ik heb ook niet overal een antwoord op, maar als er over gepraat wordt, als de politiek dat doet, dan zorgt dat ervoor dat ik vertegenwoordigd ben want het gaat vaak over onderwerpen waar ik ook mee bezig ben als mens.

De discussie bij hogeropgeleiden Eindhoven

6: Don't waste my time, ga dan een bijbaantje nemen waar je echt iets in de samenleving doet i.p.v. het ergens over hebben waar je toch niet zoveel aan kan doen. Je moet je bemoeien met de zaken waar je echt wat aan kan veranderen, waarom zou je er anders aan beginnen?

2: Omdat het superinteressant is soms. Dat vragenuurtje bijvoorbeeld, daar worden vragen gesteld waarvan ik denk, goh zo heb ik er nooit over gedacht. Als je betrokken wilt zijn dan moet je kennis tot je nemen. Als je iets wilt veranderen aan het politieke systeem dan moet je beginnen bij het onderwijs. Want wat gebeurt er in het onderwijs? Helemaal niks.

M: Dus jij zegt de Tweede Kamer moet alles bespreken wat belangrijk is voor burgers?

2: *Ja dat moet je toch serieus nemen? Als iemand vindt dat de koeienstallen te veel mest uitstoten en mensen daar ziek van worden dan moet je daar toch iets aan doen?*

4: *Dan moet je naar de gemeenteraad. Dat soort dingen moeten niet in de Tweede Kamer.*

M: *En jij?*

5: *Iets meer naar A. Omdat er een onderwerp op tafel moet liggen waar ook daadwerkelijk wat mee kan gebeuren, want anders gebeurt er niks mee.*

M: *Waarom heb je niet helemaal A ingevuld?*

5: *Als je dan kijkt naar mijn vorige antwoord was ik ook al aan het twijfelen, omdat ik het niet weet tussen die twee.*

M: *Dus dat je te weinig achtergrondinformatie hebt?*

5: *Ja klopt, dus eerlijk gezegd heb ik gewoon getwijfeld.*

3: *Ik zou naar A neigen omdat ik wel vind dat kleine dingetjes waar hun niks aan kunnen doen maar die wel belangrijk zijn, ethisch bijvoorbeeld, dat ze wel weten wat er aan de hand is. Toch is een burger een burger, dus vind ik dat toch iemand wel ergens, enigszins weet dat er ook mensen zijn die het niet eens zijn met hun.*

6: *Daarom is het voor mij eigenlijk ook belangrijk dat de mensen die wel geschoold zijn gaan stemmen en bijvoorbeeld de stratenmaker eigenlijk niet moet gaan stemmen vind ik.*

M: *Maar het belangrijkste onderwerp is hoe je ervoor kan zorgen dat mensen zich beter vertegenwoordigd voelen.*

3: *Dan zou ik toch meer naar A neigen, meer concreet en resultaatgericht. Ondanks dat ze hun stem niet door kunnen voeren, daar heb ik geen medelijden mee, maar dat ze het gevoel hebben dat ze genegeerd worden, dat vind ik dan niet goed want dat vind ik niet Nederlands.*

M: *Dat zou jou ook kunnen overkomen, dat er iets over jou besloten wordt waar je het niet mee eens bent?*

3: *Dan heb ik pech, maar dan wil ik ook dat ze weten dat ik dat dan jammer vindt. Daar hoeven ze niet over te discussiëren verder, maar ik wil wel dat ze dat soort dingen weten, wat er speelt in Nederland.*

1: *Het moet een beetje simpel blijven maar er moet wel ruimte zijn voor de mening van mensen. Er zijn belangrijke onderwerpen die er wel toe doen en waar wel een notitie van gemaakt moet worden, al is het een puntje op de agenda.*

4: *Ja daar ben ik het mee eens, daarom heb ik ook iets meer naar A toe. De belangrijke dingen moeten gewoon behandeld worden, maar er moet ruimte zijn zodat er vragen opgeworpen kunnen worden om later over na te denken, voor de volgende verkiezingen bijvoorbeeld. Daarom heb ik ook niet helemaal naar A.*

6: *Kan je dat dan niet naar de ideeënbus sturen dan? Waar je dan bepaalde belangrijke dingen kan bespreken. Met zo'n koeienstal verhaal dan, waarom zou je daar tijd aan besteden als je toch geen zeggenschap hebt? Dan ga je gewoon naar een CO2 expert en bespreek je het daar. Balkenende is daar toch*

niet voor opgeleid? Waarom zou hij daar dan zijn tijd aan besteden als hij er niks over te zeggen heeft?

M: Waar zou de Tweede Kamer zich dan mee bezig moeten houden?

4: Waar ze over kunnen beslissen en wat belangrijk is voor het volk. Onderwijs, Zorg, Milieu, Infrastructuur, Economie, dat zijn de belangrijkste.

3 Politieke partijen

Dit thema is besproken aan de hand van onderstaande stelling met de groep hogeropgeleiden in Dordrecht en de groep lageropgeleiden in Eindhoven. In de groep hogeropgeleiden in Dordrecht is al voordat de stelling was ingebracht, spontaan over zetelroof gesproken (deelnemers begonnen hier zelf over). De volgende stelling heeft als input gediend voor de standpuntbepaling en de discussie.

A. Politieke partijen moeten meer te zeggen hebben over wie er in de Tweede Kamer zitten. Dat kan door 1. het moeilijker te maken om politici met voorkeurstemmen in de Kamer te kiezen 2. Kamerleden hun zetel af te nemen als ze uit hun partijfractie stappen of gezet worden	veel meer eens met A □	iets meer eens met A □	kan niet kiezen □	iets meer eens met B □	veel meer eens met B □	B. Politieke partijen moeten minder te zeggen hebben over wie er in de Tweede Kamer zitten. Dat kan door 1. het makkelijker te maken om politici met voorkeurstemmen in de Kamer te kiezen 2. Kamerleden meer ondersteuning te geven om onafhankelijk van partijfracties hun werk te doen
---	--	--	-----------------------------	--	--	--

Dit thema is ook besproken in de groep lageropgeleiden in Dordrecht en in de groep hogeropgeleiden in Eindhoven, echter zonder de stelling voor te leggen.

Het bleek dat de deelnemers spontaan niet wisten dat gekozen zijn met voorkeurstemmen niet per definitie betekent dat je ook een plek krijgt in de Tweede Kamer (bij voldoende beschikbare zetels hiervoor).

De partij is leidend: je moet je zetel inleveren als je uit de partijfractie gaat

De algemene opinie (een enkeling daargelaten) is dat Kamerleden niet in de Tweede Kamer (TK) zouden moeten mogen blijven zitten, wanneer zij uit de partijfractie gezet worden of opstappen. Dit is een thema dat sterk leeft onder de deelnemers in Dordrecht: zij zijn aan het begin van het groepsgesprek spontaan begonnen over personen die uit hun partij zijn gestapt en zelf een partij zijn begonnen, en vinden dit per saldo niet gewenst. Een zegt zich hierdoor bedrogen te voelen.

De beredenering is dat hoe sterk een persoon(lijkheid) of karakter ook is, de partij-ideeën en het partijprogramma zijn meer leidend. De deelnemers zeggen ook primair een partij te kiezen, en daarbinnen een persoon. Personen kunnen wel behulpzaam zijn het aanboren van interesse in, of identificatie met een partij, maar de standpunten van de partij staan altijd voorop.

Enige nuancering (voorkeursstemmen), maar standpunt blijft overeind

Sommige deelnemers nuanceren de stelligheid waarmee ze geuit hebben dat Kamerleden hun zetel moeten inleveren. Immers, als je met voorkeursstemmen bent gekozen, dan zijn er wel veel mensen geweest die specifiek voor jou hebben gekozen. Soms is dat op jou als persoon, soms vanwege je woonplaats (zelfde als waar ik woon), of geslacht (bijvoorbeeld altijd een vrouw kiezen). Je kunt dus niet met volle overtuiging hard maken dat de persoonlijke ideeën van dat Kamerlid de reden zijn geweest voor jouw voorkeursstemmen. Het standpunt dat je je zetel moet inleveren als je uit de partijfractie gaat blijft aldus overeind.

In de groep hogeropgeleiden in Dordrecht wordt door een deelnemer met een Turkse achtergrond nog opgemerkt dat Tunahan Kuzu veel voorkeursstemmen had, en dat zijn vertrek uit de partijfractie dicht op de volgende verkiezingen zat. Hij heeft bij de op zijn vertrek volgende verkiezingen weer een zetel behaald met voorkeursstemmen. Om die reden zou het behoud van zijn zetel (achteraf) gerechtvaardigd kunnen worden.

Maar als je veel voorkeurstemmen hebt, moet je ook in de TK komen

De deelnemers zijn van mening dat degene die veel voorkeursstemmen heeft, ook de plek in de TK verdient. Anders heeft het stemmen op personen geen zin. Je stem moet ook in dit opzicht wel gehoord worden.

Verkiesbare personen zouden meer tot leven kunnen worden gebracht door de partij

Twee lageropgeleide jonge niet-stemmers in Eindhoven (die het vinden van een partij die bij hen past nu te moeilijk vinden), geven aan dat zij binnen de partij ook zouden willen weten wie van de personen het best bij hen aansluit. En dat partijen aldus meer hun best zouden moeten doen om meer van die personen (lees: keuzeopties) te laten zien. Ook enkele andere deelnemers uit deze groep zouden (binnen het leidende kader van de partij) meer over de personen willen weten.

Het geluid dat personen je zouden kunnen helpen bij het bepalen van je stem is eerder in een groep ook naar voren gekomen (lageropgeleiden Eindhoven, hogeropgeleiden Dordrecht, zie ook manieren om de opkomst bij het stemmen te stimuleren).

Identificatie met personen omdat je de standpunten van de partij niet kent

In de groep lageropgeleiden in Dordrecht komt naar voren dat een uitdaging voor de partijen is om hun standpunten beter over het voetlicht te brengen. Gebeurt dat niet, dan kan van het je laten leiden door personen zelfs een gevaar uitgaan: stemmen puur op grond van het uiterlijk/gedrag of de leeftijd van die persoon zonder kennis waar de partij waar die persoon aan gelieerd is voor staat.

Lageropgeleiden Dordrecht

M: Je hebt politieke partijen en je hebt politici of mensen die op die lijst staan. Voor wie ga je?

1: Ik denk dat er veel mensen op het individu afgaan. Voor mezelf gaat er op de persoon gespeeld worden. Maar er zijn mensen die alleen maar stemmen, omdat ze iemand qua persoon prettig vinden, terwijl ze niet eens weten waar de persoon voor staat. Die mensen zijn er nog steeds hoor.

5: Dat is meer omdat je het niet weet. En als je bepaalde punten niet weet, dan ga je op uiterlijk kijken, lacht hij of zij leuk, etc.

Fragment hogeropgeleiden Dordrecht

6: Degene die uit de partijen stappen, gaan een eigen lijstje vormen. Ze zijn helemaal! Ze zijn niet persoonlijk gekozen, ze zijn gekozen op basis van die partijen. Als ze zich later zich gaan afsplitsen wordt het helemaal een kikkerbak.

7: Rita Verdonk had heel veel voorkeursstemmen, volgens mij meer dan nummer 1.

1. Als je het beter wilt maken stap je helemaal op. Zetel inleveren behalve als ze op eigen voorkeursstemmen in die kamer zijn gekomen. Als je uit de partij stapt, stap je helemaal op.

5: Wat vinden jullie ervan als ze uit partijen zijn gestapt en uiteindelijk ook worden herkozen? Voor de verkiezingen ... zat iets van een jaar tussen. Zijn al vrij snel herkozen. Dan ben ik het ermee eens dat het legitiem is. Maar omdat het een kort tussenstukje was. Je zit niet bij een partij, maar je zit wel bij een land. Ik vind het heel dubbel want ik ben het ermee oneens dat ze blijven zitten. Maar als ze worden herkozen vind ik het legitiem. In de tussentijd (tussen verkiezingen) weet ik niet. Lastig.

1: Gewoon vertrekken.

2: Ik vind persoonlijk als ze niet gekozen worden moeten ze vertrekken. Punt.

7: Tenzij je dus voorkeursstemmen hebt.

3: Als je in het kabinet bent gekomen met voorkeursstemmen, dan kan je je zetel in de Kamer behouden. Het volk heeft voor jou gekozen. Ik denk als je bij een andere partij zat en je stond misschien op de 20ste plek en ze vinden die persoon goed en geven daarom voorkeursstemmen.

M: Maar waarom heeft het volk voor jou gekozen?

3: Ze vinden de persoon denk ik goed.

1: Maar vonden ze persoon goed omdat hij eigen standpunten vertegenwoordigd die toevallig op de standpuntenlijst staan? Is een hele lastige. Je kan met voorkeursstemmen gekozen zijn, maar ligt dat inderdaad

puur aan de persoon en zijn denkbeelden of ligt het aan het vertegenwoordigen van partij.

7: Mensen die voorkeur hebben stemmen op specifiek persoon. Mensen die op partij stemmen, stemmen op nummer 1, en anderen op specifiek persoon.

8: Ik stem in principe altijd op een vrouw, vaak dezelfde partij. Maar kijk altijd naar een vrouw, die stem ik altijd. Is ook bepaalde voorkeur.

1: Maar nog wel uit gedachte van de partij dus. Maar als ik die mevrouw zou kennen en zou haar op tv zien en ze vertegenwoordigt de partij...maar als ze sympathiek is of gepassioneerd. Belangrijkste, is met alles zo. Als ze eruit zou stappen zou ik dan heel erg vinden. Maar dat is dan zo, dat is haar keuze. Maar ik zou me wel bedrogen voelen... wat is er dan nodig, ja...

5: Verschil is waarom iemand uit de Kamer stapt. Ook als jij gekozen hebt. Als die gaat vanwege een andere mening waarbij je het met haar eens bent. Maar het maakt ook verschil. Iemand kan ook weggepest zijn of iemand stapt er bewust uit. Om het iets concreter te maken, toevallig ook weer met Denk. Toen moesten zij onderstrepen, was onderzoek onder Turkse jongeren en bleek 80% ?? te zijn. Dat onderzoek moest akkoord krijgen en als ze dat niet deden moesten ze vertrekken. Zit verschil in van hoe diegene uit partij is gestapt. Het is specifiek geval, daarom is het lastig. Ik heb ook weleens gehoord dat ook Wilders bij de VVD zat volgens mij.

8: Als burger weet je niet wat er speelt. Het is niet transparant. Je kan er zelf geen oordeel over hebben. Je probeert te lezen, achterkanten lezen. Niet alleen tv. En dan nog denk je: hoe zit het eigenlijk?

1: Is altijd de een tegen de ander, daar ga je nooit achter komen.

Binnenskamers gebeurt het allemaal en gezien ze er een regel voor moeten hebben, dan ga je eruit en dan ga je gewoon weg. En dan kan die zetel ingevuld worden met een ander. Je gaat er nooit achter komen, waarom iemand eruit stapt, daar kom je niet achter.

Lageropgeleiden Eindhoven

2: In het hele verhaal hoor ik maar over een of twee mensen, ik lees maar over een of twee mensen die op dat moment de partij vertegenwoordigen. Ik weet na nummer twee of drie absoluut van geen enkele partij wat die standpunten zijn. Ik kan me daar niet op oriënteren. Dan zou ik dus stemmen op basis van ik heb partij A en dan ga ik stemmen op nummer 30 omdat die uit Eindhoven komt, want verder weet ik helemaal niet wat die standpunten zijn. Dan zou ik dat alleen daarop baseren, want ik kan niet weten wat diegene allemaal wil. Ik kies voor het standpunt van de partij. Van die andere personen kan ik nagenoeg niks te weten komen over wat zij denken over de politiek in hun partij en in het algemeen. Ik ga ervan uit dat de partijen gezamenlijk een standpunt naar voren brengen en daar komen de standpunten en politici uit voort. Dat wordt dan in de openbaarheid gebracht door één persoon en dat standpunt beweegt mij ertoe om voor die partij te stemmen. Dan hoop ik, dat de nummer 7 er net zo over denkt als de nummer 1.

7; Ik vind dat, juist helemaal de andere kant.

M: Wie neigt er richting B? Iedereen behalve jij, R2? R4 & R3 op een na rechtse optie en de anderen op meest rechts.

7: Ik vind dan ook dat de partij er meer aan moet doen om de mensen meer in zicht te brengen. Die mensen hebben dus blijkbaar ook iets te zeggen in die partij, dus dan vind ik dat wij daar ook iets van moet weten. Ik moet ervoor zorgen dat ik die mensen beter ken. Als ik me in een partij ga verdiepen ga ik me ook in de mensen verdiepen.

M: Maar ga jij je dan in allemaal verdiepen?

7: Nee in de partij, dus ook in de mensen. Ik stem wel op de partij en in die partij zitten ook personen, net zoals die kop boven de partij wil ik ook weten wie er in die partij zitten, dus dan moet je combineren vind ik.

8: Ja ik vind ook dat er niet zomaar lukraak gestemd moet worden van die nummer 10 gaan het worden. Ik wil ook graag weten voor wie ik dan inhoudelijk nog kan kiezen. Dat je echt op maat kan stemmen. Dat ik dus ook nog echt naar de personen als extra subcategorie kan kijken en echt op de persoon die bij mij past kan stemmen.

M: Mogen van jou de mensen die zich namens D66 bijvoorbeeld verkiesbaar stellen, mogen die verschillen qua mening?

8: Ja, je kan het toch niet altijd 100% eens zijn dus vandaar dat je dan ook zou moeten kunnen kiezen met welke persoon je het het meest eens bent dan.

M: Dus er mogen ook binnen een partij verschillen bestaan?

8: Ja en dan binnen de lijnen en dan kies jij binnen de 30 degene die het meest bij jou past. Dat lijkt me het meest toegespitst.

4: Wat heeft het anders voor nut zo'n lijst met namen als dat niet gehoord wordt?

M: Hoe kies jij dat dan?

4: Ik verdiep me er een beetje in maar het is ook vaak van: oh die komt uit Eindhoven dus die pak ik. Maar die zit toch in dezelfde partij. Ik vind dat ze dan allemaal wel een beetje hetzelfde moeten denken in de grote lijnen.

M: Maar als nummer 10 vaak gekozen is moet hij of zij erin?

4: Ja anders hoeft er niet zo'n lijst te komen.

6: Soms schuiven mensen weleens iemand naar voren, een bekend persoon bijvoorbeeld. Dan kan die nog iets toevoegen aan de partij. Een bekende econoom ofzo en dan denk je hé daar wil ik op stemmen!

1: Ik stem principieel op een vrouw en ik kijk dan welke vrouwen erin staan en dan ga ik googelen. Je kunt heel veel mensen tegenwoordig opzoeken en dan kijk ik wat ze gedaan hebben, wat ze een beetje waargemaakt hebben van hun gedachtegoed.

4 Directe democratie en referenda

Dit thema is besproken aan de hand van onderstaande stelling met de groep lageropgeleiden in Eindhoven en de groep lageropgeleiden in Dordrecht. De volgende stelling heeft als input gediend voor de standpuntbepaling en de discussie. Echter, ook in andere groepen is door de deelnemers spontaan gesproken over dit thema.

A. De Tweede Kamer moet altijd het laatste woord hebben en referenda kunnen hoogstens raadgevend zijn	veel meer eens met A ☐	iets meer eens met A ☐	kan niet kiezen ☐	iets meer eens met B ☐	veel meer eens met B ☐	B. Het moet mogelijk zijn beslissingen van de Tweede Kamer terug te draaien met een correctief referendum
--	---	---	--	---	---	--

Behoefte aan meer inspraak: ik wil meer gehoord worden

In alle groepen is de behoefte aan meer inspraak geuit. Niet perse voor meer referenda, maar wel een roep om je meer gehoord te voelen. De algemene opinie is dat het volk bepaalt in een democratie, en dat het volk meer macht zou moeten krijgen, of dat er in ieder geval beter en meer naar het volk geluisterd zou moeten worden. Uitkomsten van referenda zouden meer gewicht moeten krijgen.

In de groep lageropgeleiden in Eindhoven pleit een deelnemer voor het Zwitserse model, waarbij mensen een paar keer per jaar naar de stembus gaan om over belangrijke onderwerpen te stemmen. Zo doet het volk echt mee luidt de motivatie:

2: Een soort referendum? Zwitsers model. Voor belangrijke zaken wordt het publiek weer ondervraagd. Dan schrijven ze een referendum uit en de meerderheid beslist. Dan doet het volk ook echt mee. Er moet beslist worden over belangrijke zaken en dat is een paar keer paar jaar.

8: Het moet wel bindend zijn, maar goed. Net als die Brexit beslissing. Zie je dat er heel veel gebeurt. Iedereen schrikt zich dood en de consequenties zijn in een keer... ze hebben het flink moeten overzien. Er gebeurt echt iets dan.

1: Als ik naar een verjaardag ga en een vriendin vraagt zal ik een rode of blauwe blouse doen, en ik zeg blauw en ze doet rood aan. Ja... vraag me dan niet. Dat idee heb ik ook een beetje met de politiek. Als ik wat zeg en het wordt uiteindelijk toch niet gedaan.

Wij zijn 'leken', geen experts

Een deel van de lager opgeleide deelnemers geeft aan dat het bepalen van de juiste stem bij een referendum bemoeilijkt wordt doordat je te weinig achtergrondkennis hebt van waar je voor of tegen stemt. De Brexit wordt in dit kader als voorbeeld genoemd: het is gebleken dat het volk geen idee had van de consequenties.

Risico: stem zonder inhoud, je laten opjutten

In de groep lageropgeleiden in Eindhoven heeft een deelnemer opgemerkt dat een referendum een heel groot risico kent: je laten opjutten en laten meeslepen. Ook in Dordrecht wordt dit genoemd: er bestaat het risico dat je wordt opgejut door fake-news op social media.

Goede onafhankelijke informatie is nodig om je te kunnen verdiepen

Zowel in de groep lageropgeleiden in Eindhoven, als in de groep lageropgeleiden in Dordrecht is opgemerkt dat referenda vragen om goede, onafhankelijke voorlichting over de consequenties van een voor- en tegenstem. Deze voorlichting zou moeten komen vanuit een soort Postbus 51, niet vanuit partijen.

Raadgevend of bindend

Deelnemers variëren in hun antwoorden, maar zijn allen van mening dat de uitkomsten van referenda serieuzer genomen moeten worden. Nu gebeurt er in hun beleving vrijwel niks mee. Redenen om het raadgevend te laten zijn, spelen sterker wanneer de stem gebaseerd is op te weinig kennis van zaken of bij hele "tricky" beslissingen. Motivaties om het bindend te laten zijn (of in elk geval meer kracht te laten hebben dan nu het geval is), komen voort vanuit de voorwaarde dat aan de volgende randvoorwaarden wordt voldaan:

- Er is een minimale opkomst gerealiseerd.
- Er is sprake geweest van goede, onafhankelijke voorlichting zodat je je goed kunt verdiepen.

Type vraagstuk

In de groep lageropgeleiden in Dordrecht is een discussie gevoerd over bij welke vraagstukken referenda bindend zouden moeten zijn (landelijk of Europees niveau).

Hier merkt een deelnemer op dat dit alleen over landelijke problematiek zou moeten gaan (omdat Europees niveau helemaal een brug te ver is qua benodigde kennis en begrip). Een andere deelnemer is het hier niet mee eens en zegt dat dat een kwestie is van mensen goede en eerlijke voorlichting geven, niet vanuit partijen, maar vanuit onafhankelijke instanties.

In de groep lageropgeleiden uit Dordrecht pleit een deelnemer voor raadgevende referenda, omdat het voor bepaalde beslissingen heel "tricky", risicovol is om je stem te geven.

Enkele fragmenten

Fragment uit de groep lageropgeleiden in Eindhoven

6: Van mij mag het bindend zijn, maar dan moeten er wel veel meer mensen gestemd hebben. We hebben pas een referendum gehad en daar wordt niet naar geluisterd. Die zijn gewoon afgewezen. We hebben twee referenda gehad en daar is niet naar geluisterd. Maar het minimum stemmen moet dan wel omhoog.

2: Ja ben ik het helemaal mee eens.

1: Maar dan vind ik wel dat er heel erg veel informatieverstrekking moet zijn en niet dat zo'n gek mannetje dit teweeg gaat brengen.

4: Ik had iets meer B, maar aan de andere kant: waarom is er een referendum als er niet naar geluisterd wordt? Maar er moet ook een goede voorlichting zijn en de stemdrempel moet omhoog. Er moet dan wel een hoog percentage gestemd hebben en dan moet er wel zeker naar geluisterd worden.

M: Maar bij A luisteren ze naar je maar doen ze het niet per se, en bij B moeten ze het doen.

4: Ja want anders luisteren ze toch niet naar je. Dan vind ik dat ze er wat mee moeten doen.

7: Ik ben het met hun eens.

8: Ik inmiddels ook.

M: Waarom dan?

8: Omdat ik zijn argument heel erg goed vond. Dat het niet ineens zomaar aangenomen moet kunnen worden, maar als er dan aan bepaalde punten voldaan wordt moet er wel iets gebeuren.

M: Jij zit helemaal links, waarom?

1: Nou ja, als er misschien veel meer goede informatie is, dat zou schelen maar ik vind een referendum een heel groot risico hebben dat mensen zich laten opjutten en ja tegen iets zeggen. Zoals met de Brexit en ze niet eens weten waar ze op stemmen en er heel veel ellende van komt.

5: Ik zit in het midden, ik vind wel dat het raadgevend moet zijn. Maar ik vind wel, het is vaak zo, er komt een referendum en ben je dan voor of tegen? Dan heb ik het gevoel dat mensen zich onvoldoende in de materie verdiepen en dat mensen denken oh, het is toch raadgevend dus het maakt niet zoveel uit. Die diepgang is te weinig denk ik. Daarom zit ik in het midden.

Een fragment uit de groep lageropgeleiden in Dordrecht:

8: Ik heb veel meer iets met B. Het mag uiteindelijk bij het volk liggen. Democratie is dat het volk regeert. Dus dan moet dat ook zo zijn. Een referendum is de eerlijkste manier om te meten.

7: Ik twijfel. Ik ben voor B eigenlijk, maar er gebeurt op wereldniveau heel veel en als burger hebben wij weinig kennis van zaken en daar moeten wij beslissingen over nemen. Wij weten niet als simpele burger van ja daar kan ik mijn mening over geven. Niet op wereldniveau. Dus landelijke politiek.

6: *Veel meer eens met B. Veel meer. Een referendum is referendum. Als je het recht heb moet je dat gewoon krijgen.*

5: *Ik vind hetzelfde als mijn buurvrouw en als die meneer. Je moet inspraak hebben. Belangrijk dat we dat hebben in Nederland, ons eigen land.*

4: *Ik heb ook veel meer iets met B. Als het volk mee mag stemmen dan moet je dat ook serieus nemen en er iets mee doen.*

3: *Ja ik ook precies hetzelfde.*

2: *Ja B. Het volk heeft echt stemrecht.*

8: *Je wil toch een EU besluit ook? Gaat toch over Nederland. Over politici van Nederland. Ze moeten een onafhankelijk onderzoek laten uitvoeren naar wat voor consequenties het referendum heeft. Verwachte consequenties.*

1: *Ik heb ook B, want als je een referendum houdt en je doet er niks mee wat heeft het dan voor nut? En raadgevend. Op bepaalde beslissingen is het misschien wel tricky om je stem uit te brengen.*

7: *Wat zijn daadwerkelijke voordelen en nadelen? Als je dat op papier kunt zetten. Er moet niet geïnformeerd worden vanuit het CDA of VVD niveau, maar Postbus 51 niveau. Wat zijn de oorzaak en gevolgen van asielzoekers?*

5 Parlement en rechterlijke macht

Dit thema is besproken in de groep lageropgeleiden in Eindhoven. Het bleek een thema waar men zelf nooit bij stil had gestaan, en waarvan men geen kennis had. De kennis is verkregen door de stelling zelf en door toelichting van de moderator op de stelling.

Situatie A	veel meer voorstander van A	iets meer voorstander van A	kan niet kiezen	iets meer voorstander van B	veel meer voorstander van B	Situatie B
1. Rechters mogen wetten niet toetsen aan de grondwet	☐	☐	☐	☐	☐	1. Rechters mogen wetten wel toetsen aan de grondwet
2. Gekozen politici bepalen of een wet in strijd is met de grondwet						2. Als gekozen politici een wet aannemen die mogelijk strijdig is met de grondwet, kan aan rechters worden gevraagd daarover een uitspraak te doen
3. De politiek heeft dus het laatste woord						3. Rechters hebben in dat geval het laatste woord

Onafhankelijkheid en stabiliteit

Het merendeel van de lageropgeleide deelnemers in Eindhoven is van mening dat bescherming van burgers tegen onrechtvaardige/onredelijke gevolgen van overheidsbeleid en politieke besluiten niet afdoende kan worden geborgd door de politiek.

De motivatie hierachter is dat de politieke interpretatie kan wisselen, en dat rechters meer eensgezind zullen zijn, dezelfde richtlijnen aanhouden, en onafhankelijk zijn (niet politiek gekleurd, geen politieke belangen, een vaste "toetssteen" en gedeelde uitgangspunten). Ook is de rechterlijke macht stabiel, ze heeft meer vastigheid. Dat terwijl regeringen elke vier jaar wisselen.

In de groep was een (niet stemmende) deelnemer die in eerste instantie sterk van mening was dat de politiek het laatste woord moest hebben. De politiek heeft immers je vertrouwen gekregen via je stem. De motivatie is ook ingegeven vanuit een negatief vertrouwen en negatieve associaties/ervaringen met rechters: rechters kunnen worden omgekocht, en spelen "smerige" spelletjes.

Door de argumenten van de andere deelnemers verandert deze deelnemer van mening, en neigt ze er meer naar dat rechters het laatste woord moeten hebben, immers:

- Jouw stem is niet 100% gelijk aan de samengestelde regering.
- Rechters zijn onafhankelijker en een stabielere factor (althoewel ook rechters nadat in beroep is gegaan een andere uitspraak ergens over kunnen doen).

Een fragment ter illustratie

7: Ik vertrouw de politiek. Ik heb ervoor gekozen en ik vertrouw erop dat zij de goede keuze maken.

M: Waar komt dat vertrouwen vandaan?

7: Daar weet ik eigenlijk geen antwoord op. Ik heb daar gewoon vertrouwen in dat de politiek waar ik voor kies daar goed mee omgaat.

M: Dus jij kiest voor een partij, maar die is niet in zijn eentje de regering. Maar je eerste gevoel is: ik heb het uit handen gegeven en zij doen het?

7: Mijn eerste gevoel is dat zij dat doen maar ik neig nu ook wel meer naar het midden.

M: En jij helemaal B?

6: Ja onafhankelijk, dat is het sleutelwoord. Die rechter is ook voor het leven benoemd en de regering maar voor vier jaar.

M: Ben je bang dat de standpunten dan meebepalen of het in lijn met de grondwet is?

6: Nou ja eigenlijk wel. Over vier jaar kan er weer een andere regering met andere standpunten zitten.

8: Maar politici staan er anders in dan een rechter. Een rechter is onafhankelijk en die hebben dezelfde richtlijnen. Bij een groep politici zijn er meerdere

meningen, andere belangen en dan gaan ze dat op een andere manier toetsen. Ik denk dat rechters meer eensgezindheid hebben over die richtlijnen.

1: Ik vind het heel lastig als je zegt gekozen politici bepalen of een wet in strijd is met de grondwet. Dat is toch sowieso al een neutraal iets? Het kan wel of niet volgens de grondwet toch? Je legt het naast elkaar en die politici bepalen daar toch niks in?

M: Stel je bent het ergens niet mee eens en je denkt dit is niet in lijn met de grondwet, dan kan je dat niet aanvechten bij een rechter via toetsing op die grondwet. Maar even terug op de vraag, mogen de politici hierover bepalen of moeten dat rechters zijn?

2: Dan kom ik toch bij rechters, politiek is zo rekbaar omdat dat wisselt. Dat is geen vast orgaan. De grondwet is een vast iets, dus daar is een bepaalde vastigheid terwijl politici de grondwet eventueel na 4 jaar misschien wel kunnen veranderen.

M: Ze kunnen hem niet veranderen.

1: Ik zou naar rechts gaan ware het niet dat rechters regelmatig een bepaalde uitspraak doen, die dan weer ergens anders een andere uitspraak over doen, dan krijg je daar ook alweer de tweestrijd van wat is nou de goede uitspraak?

7: Rechters veranderen toch ook? Die kunnen ook andere meningen hebben en daar hebben we ook geen invloed op.

8: Ik denk dat rechters daar wel in geschoold zijn om de juiste dingen te kiezen daarin, onafhankelijker dan de politieke partij.

7: Wij hebben daar geen invloed op. Ik vind dat ook gewoon smerige spelletjes die er gespeeld worden en waarbij rechters opgelicht worden door de politiek of door mensen, dat ze omgekocht worden. Ik weet niet hoor maar ik vertrouw de rechters niet.

M: Als het merendeel zegt, nee de politiek moet daar niet zoveel macht in hebben, moet dat dan veranderen? Of ben je je er nooit van bewust geweest?

5: Je hebt toch de trias politica, dat is de basis van alles. Wat jij zegt, het niet mogen toetsen aan de wetten van de grondwet, wie moet dat anders doen? Rechters zijn onafhankelijk. Politici worden maar voor vier jaar gekozen. Het is maar net hoe de wind waait, terwijl een rechter constant blijft.

De Staatscommissie Parlementair stelsel

De deelnemers is verteld dat er een Staatscommissie is die het parlementaire stelsel onder de loep neemt, en die kijkt hoe het Nederlandse parlement nu werkt en wat er beter kan om beter aan te sluiten bij maatschappelijke ontwikkelingen, zoals dat burgers meer inspraak willen, de versnippering van het politieke landschap, etc.

Draagvlak

In alle groepen is men positief over het bestaan van de Staatscommissie, en met name ook over het feit dat zij via deelname aan het focusgroeponderzoek gehoord worden.

Hogeropgeleiden Dordrecht:

In deze groep zijn twee enigszins sceptische deelnemers: zou er ook echt iets mee gedaan worden? Of zou het weer de zoveelste commissie zijn? De Staatscommissie moet zich aan hen bewijzen, maar de algehele tendens is dat men het goed vindt dat de Staatscommissie er is. Ook het feit dat zowel de Eerste als Tweede Kamer om de commissie hebben gevraagd wordt positief ontvangen:

- Ze willen zichzelf een spiegel voorhouden.
- Wellicht komen ze met iets revolutionairs.

Hogeropgeleiden Eindhoven:

Men is positief:

- Het betekent dat de politiek kritisch op zichzelf durft te zijn.
- Het staat voor "met de tijd meegaan".
- Er is ruimte voor verandering (en dus, is de hoop, op verbetering): meer gehoord worden.

Lageropgeleiden Dordrecht

- Men is positief, vindt het een goed initiatief. Wel wil men resultaten zien.

Lageropgeleiden Eindhoven

Deelnemers zijn zeer positief over de Staatscommissie. Een mooi initiatief, een nodig initiatief (gezien het lage vertrouwen in de politiek en de lage opkomst bij verkiezingen). Goed dat er gezocht wordt naar manieren om dingen te verbeteren (men voelt zich hierdoor gehoord).

Tips aan de Staatscommissie

Hogeropgeleiden Dordrecht

- Inhoudsexperts op belangrijke posten. Niet zozeer de partij als bepaler wie op welke portefeuille zit, maar zijn/haar ervaring. Ministers met verstand van zaken. De juiste mensen op de juiste plek.
- Blijf in contact met ons, het volk. Houdt feeling.
- Win het vertrouwen terug.

Hogeropgeleiden Eindhoven:

- Minder poespas en meer resultaatgericht.
- Maak het wat interactiever.
- Betrek jongeren erbij, maak het meer passend bij deze generatie.

Lageropgeleiden Dordrecht

- Maak zichtbaar wat je doet (transparantie).
- Zorg bij referenda voor onafhankelijke voorlichting.
- Luister meer naar de mensen en neem ideeën serieus en voer ze uit.
- Werk in naam van het volk, niet in het belang of voordeel van bedrijven.
- Ethiek als uitgangspunt.

Lageropgeleiden Eindhoven:

- Werk aan herstel van ons vertrouwen.
- Dan komt er ook weer een hogere opkomst bij verkiezingen.

Slotbeschouwing

Doel onderzoek

Het SCP heeft behoefte aan diepgaand inzicht in:

- Hoe Nederlanders aankijken tegen de manier waarop zij worden gerepresenteerd in de huidige Nederlandse democratie.
- Hoe die representatie wat Nederlanders betreft beter zou kunnen.
- De betekenis van het stemmen in het licht van de representatieve democratie.

Je vertegenwoordigd voelen in het algemeen

Je in algemene zin goed of slecht *vertegenwoordigd voelen* (nog voordat specifiek dieper is ingegaan op politieke vertegenwoordiging), lokt bij de deelnemers spontaan verhalen uit die gaan over *belangenbehartiging, opkomen voor, zorgen voor, actie en output*: dingen doen/organiseren/bewerkstelligen, resultaten behalen. Verhalen gaan zowel over zelf een persoon of groep vertegenwoordigen, als over door iemand of een organisatie vertegenwoordigd worden.

Identificatie speelt een rol bij je vertegenwoordigd voelen. Het speelt bijvoorbeeld op het internationale toneel (als iemand voor Nederland uitkomt of spreekt), op sportief gebied (bijvoorbeeld resultaten van een voetbalclub) en op cultureel gebied (als iemand van een gelijke achtergrond iets doet). Je goed vertegenwoordigd voelen heeft ook met *empathie* te maken. Het gevoel hebben dat degene die jou vertegenwoordigt je begrijpt en met je meevoelt.

Er zijn door de deelnemers nauwelijks spontane verhalen verteld over je goed/slecht vertegenwoordigd voelen in de zin van politieke vertegenwoordiging. Ook zijn geen verhalen verteld waarin het omgaan met mogelijk tegenstrijdige belangen een rol heeft (in de situaties waar men over vertelde was hier ook geen sprake van).

Politieke vertegenwoordiging: verschil tussen emotie en ratio

Wanneer het onderwerp politieke vertegenwoordiging wordt ingebracht (met de vraag of men verhalen kan vertellen over situaties waarin men zich door de politiek goed of juist niet goed vertegenwoordigd voelde), wordt de stemming in de groepen meteen een stuk negatiever. Emotioneel sluit politieke vertegenwoordiging niet direct aan bij wat men zelf goede vertegenwoordiging vindt. Je optimaal vertegenwoordigd voelen vanuit je eigen perspectief is namelijk:

- Dat je belangen behartigd worden (en dat je dat merkt, bijvoorbeeld doordat je er in positieve zin op vooruitgaat, zeker niet inlevert).
- Dat er überhaupt dingen gebeuren (actie, daden) en dat dat leidt tot concrete (gewenste) output.
- Een sterke aansluiting/match vertegenwoordiger en vertegenwoordigde (identificatie).

Rationeel weet het merendeel van de deelnemers dat onderhandelen en inleveren op beloften/wensen/zaken erbij hoort bij politieke vertegenwoordiging in een meerpartijenstelsel en coalitievorming. Maar emotioneel voelt men dit niet zo.

Op aspecten die men verbindt met je goed vertegenwoordigd *voelen* kan het scheef gaan:

- Belangenbehartiging: de ervaring dat alles alleen maar slechter wordt (duurder, meer armoede, grotere kloof arm-rijk, hogere eigen risico in de zorg, vluchtelingenproblematiek), kan maken dat je je niet goed gehoord voelt (ze zijn er niet voor mij).
- Output: Er gebeurt te weinig (zeker in de tijd van het onderzoek, waarin sprake is van een langshepende, moeizame kabinetsformatie), en wat er gebeurt is veelal niet wat je wilt.
- Identificatie: De versnippering van het politieke landschap, het (te) grote aantal partijen blijkt zeker niet effectief. Het staat identificatie juist eerder in de weg, dan dat het identificatie ten goede komt (in de zin van: de veelheid van partijen maakt dat alle/veel stemmen gehoord worden). Een deel van de deelnemers ziet door de bomen het bos niet meer en kan geen goede matchende partij vinden en voelt zich om die reden niet goed vertegenwoordigd. Dit geldt zeker (maar niet alleen) voor diegenen die zich niet voldoende kunnen en/of willen verdiepen in waar partijen voor staan. Daar komt bij dat je stemt op een partij die grotendeels, maar nooit helemaal, overeenkomt met wat jij wilt (dus niet volledige, 1-op-1 vertegenwoordiging). Personen/politici kunnen een vehikel zijn voor identificatie, maar bij identificatie zoeken de deelnemers vooral een match op voorgenomen beleid, en minder op idealen of een wat meer abstracte gewenste richting.

Stemmen en niet-stemmen

Dat we stemrecht hebben wordt unaniem ervaren als een groot goed (door iedereen, ook de niet-stemmers). Stemmen betreft een recht is de mening. Niet gaan stemmen wordt niet gezien als een ernstig probleem. Wel of niet stemmen betreft je eigen keuze en verantwoordelijkheid. Invoering van een opkomstplicht wordt sterk afgewezen: dit druist in tegen vrijheid, en heeft als belangrijk risico dat het leidt tot onafgewogen stemmen.

Een groot deel van de deelnemers wil de stem graag bepalen op basis van concrete output aspecten (men wil resultaten zien: wat partijen willen bereiken, wat partijen willen doen, wat voor oplossingen hebben ze voor ogen). Een deel van hen loopt vast in dit keuzeproces, wat kan leiden tot de beslissing om niet te stemmen, en/of tot het gevoel dat je niet goed vertegenwoordigd wordt door de politiek.

Een belangrijke drempel wordt gevormd doordat onvoldoende duidelijk is waar partijen voor staan en waarin ze zich van elkaar onderscheiden. Hier komt de ervaring bovenop dat (als je al weet wat een partij wil bereiken) verkiezingsbeloften niet waargemaakt

worden, wat maakt dat men zich niet gehoord en vertegenwoordigd voelt en wat afdoet aan het vertrouwen in de politiek (en bij een deel van de deelnemers ook in het nut van het je verdiepen in partijen en in het stemmen).

Bij de verdieping in waar partijen voor staan zou de burger meer ondersteund of gefaciliteerd kunnen worden. Bijvoorbeeld:

- Duidelijker overbrengen waar partijen voor staan (profiel).
- Stemmen op thema's (zoals bij referendum) waardoor ook makkelijk is een keuze te maken die bij je past (immers, nu sluit een geheel programma vrijwel nooit een-op-een aan op jou en door op onderwerpen/punten te stemmen is er een directere relatie waardoor je je meer gehoord kunt voelen).
- Invoeren van kiesdrempel of minder partijen? Hierbij is het vooral belangrijk om duidelijker te maken waar een partij voor staat en zich in onderscheidt, maar minder partijen zouden de snelheid en daadkracht ook ten goede kunnen komen (grotere partijen zouden kunnen leiden tot minder verschillende punten waarover overeenstemming moet worden bereikt en waarover onderhandeld moet worden).
- Andere kieshulpen, sneller kunnen ontsluiten waar partijen voor staan (app ontwikkelen).
- Herkenbare, krachtige boegbeelden kunnen helpen bij identificatie.

Thema's van de Staatscommissie Parlementair Stelsel

Het blijkt dat de meeste deelnemers geen volledig beeld hebben van (en kennis hebben van) hoe het parlementaire stelsel werkt (bijvoorbeeld: waarom kan de Tweede Kamer geen besluiten nemen over de zorg, de rechter kan niet toetsen aan de grondwet, mensen met voorkeursstemmen komen niet per definitie in de Tweede Kamer etc.).

De overheersende opvatting is dat het aantal partijen momenteel te groot is en het onderscheid tussen partijen te weinig concreet en inzichtelijk. De versnippering van het politieke landschap wordt ervaren als weinig effectief (niet weten waarop je moet stemmen, te weinig resultaten kunnen boeken, te lange kabinetsformatie). Het betreft een onderwerp dat sterk leeft onder de doelgroep.

Dat de Tweede Kamer niet op korte termijn over alle zaken kan beslissen is bij een grote groep deelnemers niet bekend. Alhoewel een deel van de deelnemers spontaan zegt dat de TK alleen moet praten over zaken als ze er ook iets mee kan doen (anders is het tijdsverspilling), bereiken zij bij verdere discussie consensus dat de TK belangrijke zaken moet bespreken, ook als zij niet op korte termijn hierover kan beslissen. Immers, de TK moet weten wat er onder de bevolking speelt (in contact met het volk blijven) en op lange termijn kunnen bijsturen.

De opinie is dat zetelroof niet zou mogelijk zou moeten zijn. Dit is een onderwerp dat leeft. Primair vertegenwoordigen Kamerleden een partij, secundair spelen hun individuele kenmerken (geslacht, woonplaats, karakter, opvattingen binnen het partijprogramma) een rol bij het uitbrengen van je stem, zo luidt de motivatie. Breekt een kamerlid met de partij, dan zou deze zijn zetel moeten inleveren. Immers, als je op een partij stemt, kan binnen die partij gekozen zijn voor bijvoorbeeld een vrouw. De partij is dan leidend. Het is dan veelal niet zo zijn dat je sowieso op deze vrouw zou hebben gestemd (los van partijprogramma).

Een bindend referendum biedt volgens de deelnemers de mogelijkheid om de volksvertegenwoordiging door de politiek te corrigeren door een directe stem. Om die reden geeft men de voorkeur aan een bindend referendum boven een raadgevend referendum. Een bindend referendum vereist volgens de deelnemers wel goede, onafhankelijke informatievoorziening over de gevolgen van een ja of nee stem (zodat je een gefundeerde keuze kunt maken) en het behalen van een minimale opkomst.

Dat rechters wetten niet mogen toetsen aan de grondwet is voorgelegd aan de groep lageropgeleiden te Eindhoven. Zij waren hier niet mee bekend. De voorkeur van deze groep deelnemers is dat rechters wel aan de grondwet zouden moeten kunnen toetsen (liever dan politici). Immers: rechters zijn onafhankelijker en een meer constante, stabiele factor (waar een regering elke vier jaar wisselt en minder onafhankelijk wordt geacht).

Al met al blijkt dat een groot deel van de deelnemers zich niet goed vertegenwoordigd *voelt*. Er zijn in de gesprekken weinig betogen naar voren gekomen over gewenste hervormingen van het parlementaire stelsel, die zouden kunnen maken dat men zich beter vertegenwoordigd voelt. Oplossingen worden vooral gezocht in aspecten als duidelijker en toegankelijker overbrengen waar partijen voor staan (communicatie), het meer waarmaken van verkiezingsbeloften (opkomen voor je achterban, je aan beloften houden). Daarnaast is er bij een deel van de deelnemers de wens tot minder versnippering van het politieke landschap. De hoop is dat minder partijen zullen leiden tot makkelijker je stem kunnen bepalen en tot meer daadkracht (omdat er dan met minder partijen compromissen bereikt hoeven te worden).

Bijlage I: Gespreksleidraad

ons projectnummer:
5612

Gespreksleidraad

Project:	Representatie en Niet-stemmers
Methode:	focusgroepen
Datum onderzoek:	12 september (Dordrecht) en 18 september (Eindhoven)
Locatie:	Dordrecht: Meeting House, Johan de Wittstraat 2 Eindhoven: markteffect, Begijnenhof 4-6
Aantal respondenten:	8 per groep
Tijdsduur:	2,5 uur per groep

Doel van het onderzoek

Het onderzoek heeft tot doel om inzicht te bieden in hoe burgers aankijken tegen twee hoofdonderwerpen: **Representatie** en **(Niet-)stemmen**.

Centraal staan hierin de vragen:

- Hoe kijken Nederlanders aan tegen de manier waarop zij worden gepresenteerd in de huidige Nederlandse democratie?
  - Wat is representatie
  - Welke dilemma's spelen er
- Hoe zou die representatie volgens Nederlanders beter kunnen aan de (parlementaire) democratie?
- Welke betekenis geven zij aan stemmen, in het licht van de representatieve democratie?

De focus/het gewenste perspectief ligt hierbij op:

- Het vraagstuk van representatie (de parlementaire democratie): en niet zozeer op de politiek in het algemeen.
- Wat er beter kan gaan: en niet zozeer op wat er niet goed gaat, laat staan op wat onverbeterlijk is.

Uitleg

Bij kwalitatief onderzoek worden geen 'vragenlijsten' afgenomen, maar wordt een gesprek gevoerd. Dit gesprek heeft een vrij format en zal voor iedere groep anders verlopen. Op deze manier kan het perspectief van de doelgroep het beste uit de verf komen. Het heeft daarom geen zin om 'vragen' te formuleren. Wel heeft het gesprek een 'ruwe structuur'. Deze leidraad is een beschrijving van die structuur met daarbij steeds een korte uitleg en een lijst onderwerpen die aan bod kunnen komen. Vragen dienen als voorbeelden van aspecten die aan bod komen, maar willen geen precisie van vraagstelling weergeven. Achter ieder blok zetten we een indicatieve tijd.

Introductie

10 min

De moderator legt de testsituatie uit:

- welkom;
- doel van het onderzoek: praten over hoe er in onze maatschappij beslissingen worden genomen en of, en hoe, daarbij rekening wordt gehouden met mensen die daar niet bij zijn
- onafhankelijkheid onderzoeker;
- notulist, meekijkers en apparatuur;
- anonimiteit en rapportage;
- geen goede/foute antwoorden;
- tijdsduur gesprek.

De moderator laat iedereen zich voorstellen met voornaam, leeftijd en dagelijkse bezigheden zoals werk en hobby's. Doel: elkaar een beetje leren kennen, het groepsproces op gang brengen.

Vertegenwoordiging van mensen, belangen, ideeën etc.: verhalen 30 min

In deze fase vertellen deelnemers hun verhaal over representatie/ vertegenwoordiging. Het betreft een zo open mogelijke exploratie van aspecten die een rol spelen bij hoe men aankijkt tegen representatie en wat nodig is voor goede representatie. Later in het gesprek wordt hierop doorgevraagd en over doorgepraat. We vragen om zo levendig mogelijke verhalen. Elke respondent die een verhaal wil vertellen krijgt de "talking stick" (een opname apparaatje) in handen. De respondenten mogen elkaar niet onderbreken bij hun verhalen of met elkaar in discussie gaan. Een verhaal kan wel een tegenverhaal oproepen, of juist een verhaal met dezelfde strekking. Op deze wijze wordt het onderwerp op een zo natuurlijk mogelijke wijze in kaart gebracht. Niet noodzakelijk alle respondenten delen een verhaal (i.v.m. de beschikbare tijd). Er wordt wel naar gestreefd.

De tekst over vertegenwoordiging wordt voorgelezen:

Onder vertegenwoordiging verstaan we hier het zaken naar voren brengen en bespreken namens een grotere groep. Een vertegenwoordiger kan worden gekozen, maar kan het ook worden door toeval. Vertegenwoordiging kan informeel spelen (iemand neemt het in een discussie of conflict op voor de eigen groep of voor anderen) of als er formeel moet worden besloten of ingesproken voor een grote groep bijvoorbeeld in de ondernemingsraad in een bedrijf, aan de leerlingenraad op een school (we laten het voorbeeld van de politiek in deze fase met opzet weg)

Inbrengen verhalenuitlokker 1 en verhalen verzamelen

Verhalenuitlokker 1 (buiten de politiek): Stel je bent op een verjaardagsfeestje, en het gesprek komt op vertegenwoordiging van mensen, ideeën, opvattingen of belangen. Welke verhalen zou je vertellen als je een verhaal wilt vertellen over situaties waarin je je goed vertegenwoordigd voelde? En welke verhalen als je wilt vertellen over situaties waarin je je juist niet goed of slecht vertegenwoordigd voelde? Verhalen mogen ook gaan over situaties waarin je zelf mensen/ideeën//opvattingen/belangen vertegenwoordigde. (15 min)

Moderator: probeer vooral ook verhalen te krijgen over waar het goed ging!

Focus op Nederlandse parlementaire democratie

De moderator leidt in dat Nederland wordt gekenmerkt door een vertegenwoordigde democratie. Kiezers kiezen hun vertegenwoordiging.

Inbrengen verhalenuitlokker 1 en verhalen verzamelen

Verhalenuitlokker 2: Op het verjaardagsfeestje gaat het gesprek nu over de Nederlandse parlementaire democratie en vertegenwoordiging of representatie. Welke verhalen zou je vertellen als je een verhaal wilt vertellen over situaties waarin je je goed vertegenwoordigd voelde? En welke verhalen als je wilt vertellen over situaties waarin je je juist niet goed of slecht vertegenwoordigd voelde? (15 min)

Plenaire, meer gedetailleerde bespreking van "representatie"

30 min

De moderator kan hier teruggrijpen op enkele verhalen die eerder gedeeld zijn en doorvragen: waarom ging het ergens juist heel goed of heel slecht? Hoe was de interactie tussen de vertegenwoordigers en de vertegenwoordigden, was er bereidheid om de vertegenwoordigers ruimte te geven of juist niet, etc.

- Terugblik op de verhalen: wat viel jullie op? Overeenkomsten en verschillen in de verhalen? Wel verhaal sprong eruit?
- Wat zeggen de verhalen over wat er nodig is voor goede vertegenwoordiging?
  - Bijvoorbeeld (als dat ter sprake komt): bij elke beslissing de achterban raadplegen of juist dat zij eigen beslissingen nemen (mandaat krijgen), of moet de vertegenwoordiger lijken op jou, etc.)
- Wat kan er uit jullie verhalen geleerd worden (do's en don'ts, belangrijke voorwaarden, rolverdeling van betrokkenen, etc.) om te komen tot goede vertegenwoordiging?
- Als we kijken naar de verhalen van slechte vertegenwoordiging:
  - Waarom is het hier niet goed?
  - Waar 'wringt' het en waardoor?
  - Welke 'turning points' zijn/waren er? Waar had het een positievere wending kunnen nemen en wat was daarvoor nodig geweest (welke drempels zouden weggenomen moeten worden, welke randvoorwaarden waren er nodig, etc.)?

Specifiek voor de politiek (in aanvulling op het voorgaande)

- Door wie voelde je echt vertegenwoordigd, waarom dan)
- Moet een vertegenwoordiging zijn zoals jij, vinden wat jij vindt en dezelfde belangen hebben
- Rol van partijen: voel je je vertegenwoordigd door een individuele politicus of door een partij (in Nederland loopt vertegenwoordiging immers via partijen)
- Vertegenwoordigen Kamerleden vooral de kiezers van de eigen partij, of alle kiezers samen
- Hoeveel vrijheid mag de vertegenwoordiger (gedelegeerde) hebben?
  - Zie je een kamerlid vooral als een gedelegeerde (die zich moet afvragen wat zijn achterban wil voordat hij een stem uitbrengt), of als iemand die een democratisch mandaat heeft gekregen en vooral zijn eigen afwegingen moet maken als hij gaat stemmen)

Al met al, concluderend:

- Wat zijn de sterke punten van de Nederlandse democratie en van vertegenwoordiging in Nederland?
- (alleen als de vergelijking met andere landen is gemaakt):
  - Wat gaat hier goed dat elders misschien minder goed gaat
- (wat niet goed gaat en verbeterd moet worden mag ook aan de orde komen, maar belangrijk is steeds dat het gaat om het stelsel van democratie en vertegenwoordiging en niet om de huidige politieke inhoud. Indien het gaat om

verbeterpunten aangaande de thema's die later aan bod komen, wordt het door de moderator 'geparkeerd' tot dat moment in het gesprek)

Stemmen en niet-stemmen 20-25 min

Moderator introduceert: Er zijn veel mensen die bij verkiezingen niet naar de stembus gaan. Bij verkiezingen van het Europees parlement blijft zelfs de meerderheid thuis. Er zijn ook mensen die altijd gaan stemmen.

(achtergrond moderator: ook redenen om in andere gevallen niet te stemmen zijn interessant.)

- Inventarisatie stemgedrag:
  - Wie blijft wel eens thuis bij verkiezingen? Bij welke verkiezingen?
  - En wie gaat stemmen? Bij welke verkiezingen? Waarom bij de ene verkiezing wel en bij de andere niet?
- Wat zijn redenen om niet te gaan stemmen? (ook de wel stemmers wordt gevraagd om mee te denken over redenen om niet te gaan stemmen)
- Wat zijn redenen om wel te gaan stemmen? (ook de niet-stemmers wordt gevraagd om mee te denken over redenen om wel te gaan stemmen)
- Hoe kan de opkomst verbeterd worden? Wat zou daarvoor anders moeten aan de manier waarop de partijen Nederlanders of hun achterban vertegenwoordigen?
- Hoe "erg" is het eigenlijk als mensen niet stemmen? Waarom? (spontane antwoorden! Bijvoorbeeld, als een groot deel niet gaat stemmen dan wordt het hele idee van vertegenwoordigde democratie ondergraven, of: als je niet stemt mag je ook niet klagen, etc.)
- Maakt het daarbij nog uit of het tweede kamer verkiezingen/landelijke verkiezingen zijn of gemeenteraadsverkiezingen of verkiezingen voor het Europees Parlement zijn?
- Is het wenselijk om niet-stemmers te stimuleren om toch te gaan stemmen? Waarom wel of niet?
- Hoe zouden niet-stemmers gestimuleerd kunnen worden om te gaan stemmen?
- Is het een goed/slecht idee om een opkomstplicht in te voeren?

Bespreking van 2-3 thema's

Moderator leidt in: de resterende tijd gaan we verder praten over de Nederlandse democratie en vooral over hoe de volksvertegenwoordiging verbeterd kan worden. Er is een commissie, de staatscommissie, die zich hiermee bezig houdt. Deze commissie heeft een aantal onderwerpen, waarover ze jullie willen vragen om mee te denken. Zij willen leren van jullie gevoelens, meningen, ideeën en wensen. Zodat zij straks de goede richting in kunnen slaan. Ze willen begrijpen wat jullie (de burgers/kiezers' willen en waarom jullie dat willen. (Moderator: spreek respondenten aan op hun natuurlijke hulpbereidheid en verantwoordelijkheidsbesef).

Moderator: de thema's en de volgorde waarin ze besproken worden verschilt per groep. In 40 minuten worden 2-3 thema's besproken. In elk geval 2 thema's komen aan bod. Als de tijd het toelaat ook het derde thema. Wanneer een thema is uitgeput (of wanneer circa 15 minuten verstreken zijn), wordt een nieuw thema geïntroduceerd. Waar relevant kan teruggegrepen worden op verhalen uit de eerste onderdelen.

Thema 1: machtsvorming

Achtergrond voor moderator. Bij een stelsel met evenredige vertegenwoordiging (stelsel A) is er veel diversiteit en worden alle geluiden in Nederland vertegenwoordigd: de geluiden waar veel op gestemd is hebben dan evenredig veel zetels, de geluiden waar minder op gestemd is hebben evenredig minder zetels). Bij dit stelsel kan coalitievorming lang duren. En heb je als kiezer beperkte invloed op de samenstelling van de regering: Je stemt bij verkiezingen op een partij en daarna heb je geen invloed meer op de samenstelling van de regering.

Individueel schriftelijk: Voordat we over dit onderwerp gaan praten, willen we je vragen om op dit papiertje (moderator deelt uit) een keuze te maken. Die keuze maak je eerst voor jezelf, zodat jullie elkaar niet in een te vroeg stadium beïnvloeden. Daarna praten we er gezamenlijk nog even over door.

Kiesstelsel A. 1. Er zijn veel partijen 2. Alle geluiden uit de samenleving worden in de Tweede Kamer gehoord 3. De kabinetsformatie is ingewikkeld en onvoorspelbaar	veel meer voorstander van A ☐	iets meer voorstander van A ☐	kan niet kiezen ☐	iets meer voorstander van B ☐	veel meer voorstander van B ☐	Kiesstelsel B. 1. Er zijn weinig partijen 2. Niet alle geluiden uit de samenleving worden in de Tweede Kamer gehoord 3. De kabinetsformatie is simpeler en voorspelbaarder. Op de avond van de verkiezingen is duidelijk wie de regering gaat vormen
--	---	---	---	---	---	---

Plenaire bespreking van de reacties

- Toelichting keuze per respondent en spontane reacties
- Waarom vooral voorstander van kiesstelsel A (zoals wij dat in Nederland kennen)
- Waarom vooral voorstander van kiesstelsel B
- Wat zijn de voor- en nadelen van beide systemen voor jullie?
- Wat zou elk systeem betekenen voor de mate waarin je je goed vertegenwoordigt voelt?
- En hoe zou elk systeem van invloed zijn op je geneigdheid om te gaan stemmen?
- In hoeverre vind je het belangrijk om op het moment dat je gaat stemmen al te weten wat de samenstelling van het kabinet wordt bij verschillende uitslagen?
- In hoeverre is het belangrijk dat alle geluiden (ook die van relatief kleine partijen, waar een klein aantal mensen op heeft gestemd) vertegenwoordigd zijn in het parlement (diversiteit binnen het parlement)?
- Nu is het zo dat je bij verkiezingen stemt op een partij, en daarna heb je geen invloed meer op de samenstelling van de regering: wat vind je daarvan?

Optioneel

- (Moderator: alleen als de groep het makkelijk aan kan, zeker niet gaan uitleggen als dat veel moeite kost en afvallers gaat opleveren) Stembusakkoorden zouden kiezers meer invloed kunnen geven op vorming van de regering (partijen geven dan vóór de verkiezingen al aan met welke andere partijen ze in zee willen gaan. Kiezers kunnen gericht kiezen uit blokken partijen):
  - Spontane reacties
  - Goed idee?
  - Geloofwaardigheid: zou je het geloven als partijen een stembusakkoord zouden afsluiten?
- (Moderator: dit gaat over een heel andere manier van invloed hebben op de regeringsmacht, namelijk voor niet-coalitiepartijen. Alleen als dit een interessant extraatje is, zeker niet het thema mee gaan verlengen als de groep een beetje klaar is met het thema). Meer invloed voor de Tweede Kamer zou kiezers meer invloed kunnen geven op de vorming van de regering. Bijvoorbeeld door een minderheidskabinet in te stellen. Zo'n coalitie heeft geen meerderheid in de Tweede Kamer waardoor ze over elk onderwerp met de Tweede Kamer in gesprek moet. Niet alles kan meer dichtgetimmerd worden in regeerakkoorden:
  - Spontane reacties
  - Goed idee?

Thema 2: Waarover moet het gaan in de Tweede Kamer / het parlement

Achtergrond voor de moderator: Veel dingen zijn niet meer de (primaire) verantwoordelijkheid van de Tweede Kamer. Bijvoorbeeld vanwege overdracht van verantwoordelijkheden vanuit de nationale politiek:

- Naar boven (EU gaat erover)
- Neer beneden, gedecentraliseerd (gemeenten gaan er nu over)
- Naar buiten (privatisering, afstoten van overheidstaken)

Een klacht is dat – vooral bij incidenten – de Tweede Kamer nog wel vaak over die onderwerpen praat en er vervolgens weinig mee doet – want ze gaat er niet meer over. Bij decentralisatie bijvoorbeeld blijft de Tweede Kamer wel verantwoordelijk voor de verdeling van taken en geld over gemeenten en dat dingen niet structureel verkeerd gaan. Maar veder moet ze maar accepteren dat gemeenten dingen doen waar veel kritiek op is.

De vraag is in hoeverre de Tweede Kamer toch moet praten over die kritiek, ook al kan ze er (in elk geval op korte termijn) niets aan veranderen.

Vindt men het de taak van de Tweede Kamer dat alles wat er volgens burgers toe doet wordt gesproken (de Tweede Kamer met als functie de nationale discussietafel, de Tweede Kamer moet het signaleren als er iets mis is en zorgen voor nieuwe wetgeving of de regering vragen om meer geld voor het betreffende terrein), of moet ze dit niet allemaal bespreken en effectief zijn in die zin dat ze zich dan beperkt tot haar kerntaken van waar ze echt over gaat?

Moderator: het kan zijn dat men hier ook begint over de toenemende macht van grote bedrijven, de noodzaak om concurrerend te blijven etc. Dat kan ook aan bod komen. Het accent ligt op het verleggen van de nationale verantwoordelijkheden.

Individueel schriftelijk: Voordat we over dit onderwerp gaan praten, willen we je vragen om op dit papiertje (moderator deelt uit) een keuze te maken. Die keuze maak je eerst voor jezelf, zodat jullie elkaar niet in een te vroeg stadium beïnvloeden. Daarna praten we er gezamenlijk nog even over door.

A. De Tweede Kamer moet alleen praten over dingen waar ze over kan beslissen	veel meer eens met A ☐	iets meer eens met A ☐	kan niet kiezen ☐	iets meer eens met B ☐	veel meer eens met B ☐	B. De Tweede Kamer moet alles bespreken wat belangrijk is voor burgers
---	--	--	---	--	--	---

- Plenaire bespreking keuzes
- Waar moet de Tweede Kamer zich volgens jullie mee bezig houden?
- In hoeverre moet de Tweede Kamer zich bezighouden met nationale verantwoordelijkheden die:
  - naar boven zijn verlegd (niveau EU)
  - naar beneden zijn verlegd (gedecentraliseerd, gemeenten)
  - naar buiten zijn verlegd (privatisering, afstoting overheidstaken)
- Voor degenen die vinden dat de Tweede Kamer zich wel met (een deel van) deze zaken bezig moet houden: welke zaken, en wat verwacht je dan van de Tweede Kamer (en wat niet)?
- Hoe verhoudt dit zich dan tot het bespreken en beslissen over zaken waar de TK wel primair over gaat (hoeveel % van de tijd mag het bijvoorbeeld gaan over zaken waar de primaire verantwoordelijkheid verlegd is)?

Thema 3: Politieke partijen

Achtergrond voor moderator: Sommige mensen vinden politieke partijen zo cruciaal voor de democratie, dat ze hun positie willen versterken en ze financieel meer willen steunen. Anderen vinden dat partijen te veel macht hebben, vooral in verhouding tot hun Kamerleden (denk aan fractiediscipline) en bij politieke benoemingen.

Zijn politieke partijen inderdaad cruciaal? En los daarvan: zou het op sommige punten niet wat minder 'partijpolitiek' kunnen? Over de rol en functies van partijen is veel discussie: ze zouden hun functies niet meer vervullen en gevestigde partijen zouden een 'kartel' vormen en het openbaar bestuur in hun greep hebben.).

We willen ons vooral richten op de positie van partijen: moet die sterker of mag het ook wel wat minder? *Focus op de rol van partijen bij de selectie en organisatie van volksvertegenwoordigers. (dat er bij allerlei benoemingen in het openbaar bestuur (burgemeesters, Commissaris van de Koning, etc.) naar partij gekeken wordt is wel interessant, maar minder belangrijk*

Individueel schriftelijk

Voordat we over dit onderwerp gaan praten, willen we je vragen om op dit papiertje (moderator deelt uit) een keuze te maken. Die keuze maak je eerst voor jezelf, zodat jullie elkaar niet in een te vroeg stadium beïnvloeden. Daarna praten we er gezamenlijk nog even over door.

A. Politieke partijen moeten meer te zeggen hebben over wie er in de Tweede Kamer zitten. Dat kan door 1. het moeilijker te maken om politici met voorkeurstemmen in de Kamer te kiezen 2. Kamerleden hun zetel af te nemen als ze uit hun partijfractie stappen of gezet worden	veel meer eens met A ☐	iets meer eens met A ☐	kan niet kiezen ☐	iets meer eens met B ☐	veel meer eens met B ☐	B. Politieke partijen moeten minder te zeggen hebben over wie er in de Tweede Kamer zitten. Dat kan door 1. het makkelijker te maken om politici met voorkeurstemmen in de Kamer te kiezen 2. Kamerleden meer ondersteuning te geven om onafhankelijk van partijfracties hun werk te doen
---	---	---	---	---	---	--

Plenaire bespreking keuzes

- Welk gevoel hebben jullie bij politieke partijen?
- Hebben politieke partijen te veel macht/invloed? Waarom en in welk opzicht dan?
  - Bijvoorbeeld: vindt men dat politieke partijen nu te veel invloed hebben op de selectie van volksvertegenwoordigers [en de benoeming op topposities in het openbaar bestuur].

Optioneel (als voorgaande punt interessante gedachteswisselingen oproept dan blijven we praten de rol van de politieke partijen in de volksvertegenwoordiging):

- Hebben politieke partijen juist meer invloed/macht nodig? Waarom en in welk opzicht dan?
- Politieke benoemingen (moeten burgemeesters, commissaris van de Koning etc.) lid zijn van een politieke partij?
  - Spontane reacties
  - Waarom wel
  - Waarom niet
  - Randvoorwaarden
- Als Tweede Kamerleden uit hun partij stappen: moeten ze dan hun zetel teruggeven en mogen ze dan niet in de Tweede Kamer blijven zitten? Of vind je dat dat juist wel mag? Waarom wel of niet?

Thema 4: Directe democratie en referenda

Achtergrond moderator: inzicht is nodig in of men vindt dat de representatieve democratie zou moeten worden aangevuld met meer vormen van directe democratie zoals referenda, of dat men het niet nodig vindt dat burgers meer directe zeggenschap krijgen.

Individueel schriftelijk: Voordat we over dit onderwerp gaan praten, willen we je vragen om op dit papiertje (moderator deelt uit) een keuze te maken. Die keuze maak je eerst voor jezelf, zodat jullie elkaar niet in een te vroeg stadium beïnvloeden. Daarna praten we er gezamenlijk nog even over door.

A. De Tweede Kamer moet altijd het laatste woord hebben en referenda kunnen hoogstens raadgevend zijn	veel meer eens met A ☐	iets meer eens met A ☐	kan niet kiezen ☐	iets meer eens met B ☐	veel meer eens met B ☐	B. Het moet mogelijk zijn beslissingen van de Tweede Kamer terug te draaien met een correctief referendum
--	---	---	---	---	---	--

- Plenaire bespreking keuzes
- Hoe staat men tegenover meer directe democratie (zelf mee praten of mee beslissen):
  - Spontaan
  - Gevoelens hierbij
  - Voor- en nadelen
  - In hoeverre is dat nodig, met het oog op de mate waarin je jezelf goed vertegenwoordigd voelt?
  - Bepaalde onderwerpen wel en andere niet?
  - Hoe zou dat dan moeten: bindend, raadplegend, volksinitiatief?
  - In plaats van representatieve democratie of aanvullend?
  - Zijn andere aanvullingen op representatieve democratie wenselijk of beter?
  - Wat zijn redenen om juist geen directe democratie te willen/stimuleren?

Moderator: De hoofdvraag mag blijven waar de uiteindelijke beslissing ligt:

- Uiteindelijke beslissing altijd bij de volksvertegenwoordiging (situatie A), of zijn er situaties waarin compromissen in parlement overruled mogen worden door een referendumuitslag?

Thema 5: Parlement en rechterlijke macht

Achtergrond moderator

Democratie en rechtsstaat worden vaak in één adem genoemd, maar je kunt een verschil maken tussen de democratie als collectieve wils- en besluitvorming, en de rechtsstaat gericht op de bescherming van burgers tegen de staat (individuele vrijheden en privacy, grondrechten als vrijheid van meningsuiting en vereniging, bescherming tegen onbillijk gebruik van overheidsmacht), van gelijkheid van burgers, bescherming van minderheden tegen meerderheden. De rechtsstaat is een voorwaarde voor democratie en een beperking van het domein en de gevolgen van democratische besluitvorming. Om dat laatste gaat het hier vooral: in hoeverre kan het aan de politiek en daarmee de volksvertegenwoordiging worden overgelaten om zichzelf beperkingen op te leggen en burgers te beschermen tegen onrechtvaardige/onbillijke/onredelijke gevolgen van de politiek en overheidsbeleid of is extra bescherming door de rechter gewenst. Hier speelt het punt van de constitutionele toetsing (in Nederland mag de rechter wel toetsen aan internationale verdragen maar niet aan de Grondwet). Maar ook de vraag of volksvertegenwoordigers zich minder dan andere burgers hoeven te verantwoorden voor de rechter (proces-Wilders) en of rechters partijen zouden moeten kunnen verbieden als die in hun ogen een bedreiging vormen voor de rechtsstaat en democratie (weerbare democratie).

Alleen op ingaan indien genoemd: ziet men een relatie tussen wat de rechterlijke macht zou moeten doen en de rol van de Eerste Kamer (die geacht wordt extra te letten op de rechtsstaat; afschaffing van de EK zou een reden kunnen zijn om macht van de rechter uit te breiden, bijvoorbeeld met constitutionele toetsing). Dit zijpad niet zelf inslaan, maar wel een stukje volgen als het in de groep wordt ingeslagen.

Individueel schriftelijk: Voordat we over dit onderwerp gaan praten, willen we je vragen om op dit papiertje (moderator deelt uit) een keuze te maken. Die keuze maak je eerst voor jezelf, zodat jullie elkaar niet in een te vroeg stadium beïnvloeden. Daarna praten we er gezamenlijk nog even over door.

Situatie A 1. Rechter mogen wetten niet toetsen aan de grondwet 2. Gekozen politici bepalen of een wet in strijd is met de grondwet 3. De politiek heeft dus het laatste woord	veel meer voorstander van A ☐	iets meer voorstander van A ☐	kan niet kiezen ☐	iets meer voorstander van B ☐	veel meer voorstander van B ☐	Situatie B 1. Rechter mogen wetten wel toetsen aan de grondwet 2. Als gekozen politici een wet aannemen die mogelijk strijdig is met de grondwet, kan aan rechters worden gevraagd daarover een uitspraak te doen 3. Rechters hebben in dat geval het laatste woord
--	---	---	---	---	---	---

- Plenaire bespreking keuzes
- In hoeverre vertrouw je parlementariërs/politici dat zij zelf kunnen garanderen dat zij Nederlanders beschermen tegen onrechtvaardige/onbillijke/onredelijke gevolgen van politiek of overheidsbeleid?
  - Indien niet vertrouwen: betreft dit een puur gevoelsmatige inschatting (wantrouwen, ze zijn niet neutraal, etc.) of kunnen jullie ook voorbeelden noemen waar dit uit blijkt?
- In hoeverre is er extra bescherming door de rechter gewenst?
- In hoeverre kan de toetsende rol van de Eerste Kamer (die geacht wordt te letten op de rechtstaat) vervangen worden door een zwaardere rol van de rechter (de rechter mag nu in Nederland niet toetsen aan de Grondwet)?

Staatscommissie 15 min

Moderator vertelt: het onderzoek wordt mede gedaan voor de (al genoemde) staatscommissie, die in opdracht van de regering het parlementaire stelsel onder de loep neemt. Zij kijken hoe het Nederlandse parlement nu werkt en wat er beter kan om beter aan te sluiten bij maatschappelijke ontwikkelingen: zoals dat burgers meer inspraak willen, de versnippering van het politieke landschap, en de opkomst van sociale media.

- Spontane reacties op dat er zo'n commissie is (draagvlak)

Wellicht komt iemand van de commissie zich voorstellen in de onderzoeksruimte (we willen voorstellen om dit te doen nadat draagvlak voor commissie is nagegaan)

- Boodschap voor de commissie (per respondent): wat zou je aan de commissie willen meegeven: Indien de tijd het toelaat: individueel opschrijven. Anders: gewoon hardop zeggen

- Wat is het afsluitende oordeel over representatie en hoe dat in Nederland is vormgegeven en werkt:
  - Spontaan
  - Wat gaat goed of goed genoeg
  - Wat kan/moet beter? Hoe dan? Wat is daarbij het belangrijkste?
- Hoe vinden jullie het dat dit soort groepsgesprekken worden gehouden?
- Hoe was het om hierover te praten (leuk, moeilijk, interessant, zinvol, etc.)
- Zijn er dingen die belangrijker zijn om te bespreken?

Afsluiting en dank

- Aanvullende vragen uit meekijkkamer
- Dank

Bijlage II: De verhalen

Groep hogeropgeleiden Dordrecht vertegenwoordiging algemeen

Titel: Ontzorgd

6: Nou ik had al gezegd dat ik brand heb gehad. En als je dat krijgt staat politie en brandweer er en van alles en nog wat. Je weet niet wat je moet doen wat het is midden in de nacht en wat gaat er nou gebeuren. Dan komt iemand van een stichting en die vertegenwoordigt verzekeringsmaatschappijen. Die komt namens de verzekeringsmaatschappij die komt de eerste 24 uur regelen. En dat vind ik een fantastische vertegenwoordiging, want op dat moment word je opgevangen. Ze vragen dan niet eens of je verzekerd bent of niet want dat is van latere zorg. Je wordt in ieder geval goed opgevangen. Ik vind dat zo'n iemand de verzekeringsmaatschappijen vertegenwoordigt. Die onzorgt mij eigenlijk, hij nam dingen van me over. Je hebt niet elke dag brand dus je weet niet wat je moet doen en kunt doen. Je hebt geen idee dat een taxi naar het hotel in je verzekering zit. En dat dan de eerste opvang van die nacht dat dat ook in de verzekering zat, geen idee. Is namens de verzekeringsmaatschappij nou dat vind ik een heel prettig punt want je word onzorgd op dat moment.

Titel: Stop met ons te vergifigen

1: Ik voelde me vrij recent niet heel goed vertegenwoordigd door gemeente, eigenlijk ook door de provincie. Heeft te maken met gen X. DuPont heeft behoorlijk wat geloosd in rivieren en het kwam naar voren dat het in drinkwater zit. Maar ook als je in je tuintje zeg maar groente verbouwt, dat je die beter niet kan eten, want er zijn toch verhoogde concentraties gevonden. Er is niemand die goed kan vertellen van wat is het effect van die stof die je binnenkrijgt? Hoelang we het überhaupt binnenkrijgen en wat het effect is. Misschien drink ik weet ik veel hoelang kraanwater met gen X erin. De gemeente of provincie heeft vergunningen verleend aan DuPont en die kan daar ook niks zinnigs over zeggen. Wetenschappers hebben onderzoek gedaan en iedereen spreekt elkaar tegen. Met als effect dat ik water uit flessen drink sinds aantal maanden en ik me echt heel slecht vertegenwoordigd voel door de gemeente en provincie. En ik hoop dat het snel toch een bepaalde oplossing kan krijgen. Is voor niemand wenselijk dit. Het is heel onduidelijk wat nu de effecten zijn van die stoffen en hoelang we dat al binnenkrijgen. Misschien lopen er allemaal vergiftigde Dordtenaren hier inmiddels met mogelijk allemaal rare ziektes die daar aan vastleggen. Het klinkt misschien heel doemdenken, maar het is het individu die tegen DuPont moet opboksen. Ze houden zich aan de regels want ze hebben vergunningen, ze doen niks verkeerd volgens de wet. Aan de andere kant kan je je ook afvragen of zij wat beter kunnen nadenken over wat ze doen met het lozen van stoffen.

Titel: Wij zijn Ajax en we zijn de beste

5: Ik ben Rotterdammer maar ben voor Ajax. Toen Ajax elke keer ronde verder kwam zaten we wel in de finale. Toen voelde ik me goed vertegenwoordigd als Ajaxer.

Titel: Begrafenissen

3: Mijn moeder is 5 jaar geleden overleden en ze was altijd attent bij overlijden, als iemand die was overleden. Ze nam altijd notities en ging altijd naar begrafenis. En nu heb ik het gevoel dat ik het namens haar moet doen. Dat ik haar moet vertegenwoordigen als er iemand is overleden in de familie, in de naam van haar. Het is me tot nu toe best goed gelukt ondanks me werk om naar Suriname te gaan door het overlijden van het broertje van mijn moeder om daar aanwezig te zijn. Heeft me goed gedaan om er te staan voor mijn moeder. Ik ben uit Nederland gekomen toen om hier te staan en jullie te ondersteunen.

Titel: Bescherming

2: Ik weet niet of dit onder vertegenwoordiging komt eigenlijk maar het gaat over stukje discriminatie naar mijn zoon voor een jaar of 2 lang toen hij van sportschool veranderde. Hij werd getreiterd, gediscrimineerd, geslagen maar hij hield het voor zich en zei er niet veel over. Ik bracht hem naar training een keer en zette hem af en wilde parkeren en hij stapte uit en ik liep achter hem aan. Er stond een jongen die hem constant discrimineert die stond daar en zag hem andere jongens meetrekken van we gaan die kut Marokkaan in elkaar slaan. Ik bleef staan ik wilde kijken wat hij te vertellen had naar die jongens. Mijn zoon kwam aanlopen en zag 3 jongens al staan om hem uit te schelden. Op dat moment stapte een jongen uit de auto. Ik was ondertussen bevriend geraakt met de ouders van dat jongetje. Maar hij kent geen angst, en stapt op de jongen af die mijn zoon telkens pestte en sloeg... hij rende op hem af van dat ga jij no way niet doen. Je bent lelijk en slecht bezig. Hij duwde die jongen en ik keek om de hoek en wist er ergens van. Ik wilde geen heisa maken, de jongens van de ouders hebben het aan het licht gebracht op de sportschool. Het is naar buiten gebracht op sportschool met alle ouders met de mededeling als het nog een keer voorkwam dat die jongen van de sportschool verwijderd zou worden. Ik heb in mijn eigen jeugd niet veel mee te maken gehad eerlijk gezegd met dit soort dingen. Dit werd nu constant genegeerd door mij. Want de ouders van de jongen kunnen ook heel lelijk in de mond zijn dus dan wil je die confrontatie niet aangaan. Maar op dat moment voelde me eigenlijk vertegenwoordigd of geholpen door het gezin van die jongen, dat was een super gevoel. Dat er toch dat soort mensen zijn.

Titel: Bescherming

8: Ik weet ook niet of mijn verhaal... maar ik haak even in op die van jou. Ik was met mijn dochter vorig jaar in hotel in Maastricht. Dochter heeft allerlei allergieën, voedselallergieën, en daar kan ze heel goed mee omgaan. Maar we zaten te ontbijten in een hotel en blijkbaar had ze iets verkeerd gegeten, we weten nog niet wat. En zie haar helemaal onderuit gaan en wit wegtrekken. Ze krijgt analytische shock, heeft ze eerder gehad. Was er de eerste keer niet bij, maar nu wel. Het gebeurde onder mijn ogen en wist niet wat ik moest doen. Ze heeft een adrenalinepen die even adrenaline geeft en dan moet direct de dokter gebeld worden. Maar ze ging onderuit. Ik was echt in paniek. En als je het hebt over vertegenwoordiger, zat mevrouw naast ons en was ook aan het ontbijten. Ik vroeg aan mijn dochter: heb je je pen bij je? En ze kon haast niet meer

antwoorden eigenlijk. Blijkbaar lag die op de hotelkamer op 3 hoog. En die vrouw keek ons aan, die wist dat er wat ergs aan de hand was al de hele tijd en die zei: ga jij die pen halen, ik zorg voor je dochter. Heeft ze gedaan en probeerde tegen mijn dochter te praten en haar bij kennis te houden. Ik zei bel 112 en zij is naar de balie gelopen en de balie heeft 112 gebeld. Ik kon niks meer. Inmiddels was 112 al bijna binnen en zorgde voor mijn dochter. Gelukkig goed aflopen. Die mevrouw die daar zat was even vertegenwoordiger van mij als moeder en ook overigens de broeders van 112, die waren er ook binnen een paar minuten

Titel: Saamhorigheid

7: Wat mij te binnen schiet, we zitten in het orkaanseizoen. Hurricane Irma etc. heeft huisgehouden op Sint Maarten. Ik zag op het nieuws onze koning Willem Alexander met minister Plasterk om langs te gaan en te observeren en te kijken hoe het is. Nou dat vond ik een goeie actie om daarheen te gaan. Hoort toch bij Nederland, Sint Maarten, dus ik voelde me vertegenwoordigd als Nederlanders, een soort saamhorigheidsgevoel. Goed dat ze dat deden. Vond ik een goeie vertegenwoordiging.

Titel: Aanrijding met buitenlander

4: Ik heb een aanrijding gehad in het buitenland, met een Bulgaarse vrachtwagen is 4 maanden geleden gebeurd. Iedereen heeft wel eens een aanrijding gehad in Nederland en dat is via de verzekering heel simpel opgelost maar daar is het iets lastiger. Na zoeken en googelen en rondbellen ben ik erachter gekomen dat er een Europese maatschappij bestaat die schade verhaalt. De vertegenwoordiger namens mij als Nederlander. Ik werd van de week opgebeld door ze. Beste heer, we kunnen hier niet zoveel mee en we moeten het politierapport hebben maar daar staat privacygevoelige informatie in dus ik moest er zelf achteraan. Dan denk ik prima. En dan bel ik naar politie en die zeiden de verzekering moet dat opvragen, dat geven we niet vrij aan u. Dus ik voel me niet goed vertegenwoordigd door die verzekeraar.

Titel: Woonbedrijf

7: Ik woon in een huurhuis en als er iets mis is, zoals mijn raam is kapot of er is iets aan mijn huis. Dan staat er precies in mijn contract wie ik kan bellen en dan wordt dat binnen no-time geregeld. Dus daarin voel ik me wel vertegenwoordigd door het woonbedrijf. Dat er ook gewoon meteen iets aan gedaan wordt. Mijn voordeurraam was ingetikt en dat was binnen een week geregeld.

Groep hogeropgeleiden Eindhoven vertegenwoordiging algemeen

Titel: Voetbalteam vertegenwoordigen

3: Ik kan wel een gokje wagen, ik voetbalde bij een voetbalteam in een andere stad en op die club zaten nog weinig mensen, die was net nieuw. Ik nam toen het voortouw van ons team om alles te regelen eigenlijk qua wedstrijden enzo. Heel simpel eigenlijk maar daar vertegenwoordigde ik van alles in, dat schoot me te binnen... 1 persoon gaat over trainingen, 1 persoon over de spullen, 1 persoon over de pakken etc. Die sturen ons dan allemaal steeds door naar elkaar en ik ga daar niet aan mee doen dus ik zei dit is onze lijn, zorg maar dat dat geregeld wordt. Het team, meer als contactpersoon richting de club dus.

Titel: Ik vertegenwoordig de kansarmen

4: Ik vertegenwoordig mensen op het gebied van pensioen, oudedagsvoorzieningen. Pensioen is eigenlijk al een verkeerde naam, want het had eigenlijk oude dag verzekering moeten heten want pensioen krijg je alleen van je werkgever en de rest koop je in. Ik geef ook nog steeds lezingen over wat dat precies inhoudt. Ik maak beschikbare inkomensgrafieken voor mensen om te kijken wat er gebeurt op het moment dat ze met pensioen gaan en wat ze dan overhouden en wat ze moeten doen om op een punt te komen tot wat zij acceptabel vinden en een normale vorm van leven vinden. Dus ik vertegenwoordig mensen op twee manieren: één je vertegenwoordigt een groep die kansarm is en twee de mensen hebben de mogelijkheid om tegen een acceptabel uurloon goede informatie te krijgen. Want de goedkoopste fee is normaal 1400 euro en dat hebben de meesten niet. Ik vind dat iedereen een kans moet hebben als ze stoppen met werken om kwaliteit van leven te hebben. Dat kan vaak alleen als mensen zich voorlichten. Ik doe dat namens zo'n cao. Je hebt weinig zeggenschap over hoe je pensioen eruit gaat zien je moet gewoon een vast bedrag afstaan en dat is het, als je lijfrente erbij koopt, daar heb je wel zeggenschap over. De AOW heb je namelijk ook al geen zeggenschap over en dat is al drie kwart waar je geen zeggenschap over hebt dus. Alleen dat laatste stukje heb je zeggenschap over maar dat is ook alweer gemaximeerd. Dus ik maak ze wegwijs in dat oerwoud want het is ontzettend complex en zelfs de regering weet niet wat ze doen. Ze hebben bijvoorbeeld de arbeidswet veranderd zonder dan de privaatswet te veranderen.

Titel: Klantbegeleiding

5: Ik zou zeggen mijn werk, want daar vertegenwoordig ik klanten. Ik werk voor een hypotheekbemiddelaar dus ik ben tussenpersoon tussen klant en hypotheekverstrekker. Dus van de klanten wil je de zorg wegnemen en dat huis verkrijgen en als dan de hypotheek rond is voor de woning is het ook belangrijk om naar de verzekeringen te kijken enzo. Dat zijn wel wat takken inderdaad. Goede vertegenwoordiging is dan: Voor mijn klanten is het dat ik zorg weg kan halen en ze van adequaat advies kan voorzien dat ze weten waar ze aan toe zijn. Je kan nooit het hele plaatje compleet maken maar dat je ze gaandeweg wel kan adviseren, de valkuilen kan noemen en ze daarvoor behoeden en

ze helpen toch hun droomhuisje te laten vinden. Pensioen zit er ook bij maar meer bij de adviseurskant.

Titel: Opkomen voor je collega's.

6: Bij het bedrijf waar ik werkzaam ben ik in blijven groeien en nu heb ik na mijn universitair diploma een managementfunctie hopelijk. We hebben een servicedesk, dat is een groepje van zes man die ik voornamelijk aanstuur, maar ook als ze met problemen zitten komen ze bijvoorbeeld bij mij. Ik krijg soms weleens signalen vanuit hun van dit moet er veranderd worden en dat speel ik dan door dus dan ben ik bij wijze van vertegenwoordiger voor hen.

Titel: Voorbeeld functies

6: Ik ben aan het denken, heb ik me ooit een keer vertegenwoordigd gevoeld? Onbewust vast wel maar bewust niet echt. Dus waarschijnlijk onbewust vast weleens maar niet iets dat ik zo weet. Er zijn een aantal dingen. Onbewust vertegenwoordigd worden kan naar mijn mening ook bijvoorbeeld, ik ben van buitenlandse afkomst en als iemand van die afkomst iets doet positief of negatief dan voel ik me onbewust ook wel vertegenwoordigd. Deels geef ik daar niks om omdat we toch in een samenleving leven waar we het tegendeel kunnen bewijzen maar het doet toch ook wel iets met mij als er zoiets gebeurt.

Titel: Onbewust vertegenwoordigd

6: Als ik zelf bijvoorbeeld vertel over mijn schoolcarrière en hoe dat begonnen is, ik had havo/vwo advies op de citotoets en ik ben naar het vmbo gestuurd en heb nu bijna een universitaire graad. Dus je kan dat negatief opvatten en dan boos worden maar je kan ook zoals ik het tegendeel bewijzen.

Titel: Verkeerde ondersteuning schoolsysteem

4: Mijn vader komt uit Algerije en dat was heel moeilijk op de lagere school terwijl ik gewoon in Nederland geboren was. Wat hij zegt, ik had ook VWO op mijn toets en ik moest naar de huishoudschool want mijn vader kwam uit Algerije dus ik zou toch wel huishoudster worden. Ik heb twee jaar op de huishoudschool gezeten toen mocht ik naar de mavo, toen mocht ik naar havo, toen vwo en toen was ik 16 toen ik naar de universiteit wilde en dat mocht niet omdat ik allochtoon was. Toen heeft mijn vader voor mij geregeld dat ik in Engeland kon studeren. Dus ik ben er wel gekomen, maar dat was door de financiële steun van mijn vader. Mijn vader was het toonbeeld van vertegenwoordiging dat een buitenlander niet achterlijk is. Hij had ook een eigen zaak opgericht omdat hij nergens aan de bak komt. Nog steeds worden kinderen van allochtone afkomst verkeerd ondersteund in het onderwijs.

Titel: Betrokkenheid

1: Als ik kijk in een privésfeer ben ik meer de vertegenwoordiger van mijn vriendengroep. Omdat ik uit zeeland kom is het lastig om in contact te blijven en als er dingen geregeld moeten worden zijn er altijd maar 1 of 2 mensen die dat doen en ik ben iemand die graag betrokken blijft bij mijn vrienden. Dus daar ben ik vertegenwoordiger van mijn vriendengroep.

Titel: Op één lijn zitten

1: Op zakelijk vlak ben ik team leader, ik zie vaak ook dat onder je team het kennis niveau heel erg divers is dus dan vertegenwoordig je ook je eigen bedrijf terwijl het levellen ontzettend moeilijk is.

Titel: Sport verbindt

1: Als ik kijk naar wanneer ik me vertegenwoordig voel dan is dat met sport heel sterk wel. Met Max Verstappen bijvoorbeeld, daar ben ik groot fan van. Als het dan niet goed gaat dan baal je toch namens Nederland, dan voel je je toch vertegenwoordigd.

Titel: Vernieuwend onderwijs

2: Ik wou een verhaal vertellen dat ik een groep ouders heb vertegenwoordigd die ander onderwijs wilde. Ik heb samen met studenten en ouders een school opgericht voor een andere manier van werken en leren. Dat heb ik 5 jaar gedaan. Ik vertegenwoordigde dus die groep ouders die ander onderwijs wilde.

Titel: Ben in Nederlander of Indonesiër?

Wat betreft dat ik me vertegenwoordigd voelde. Mijn vader komt uit Nederland en mijn moeder uit Jakarta, als Indonesiërs of Molukker, met die treinkaping toen. Ik weet goed hoe dat voor mij voelde als kind. Daar werd ik gewoon op aangesproken toen van wat zijn jullie aan het doen? Ik voelde me zo anders toen. Je zit toch tussen twee werelden. Dat is voor mij een issue geweest, ben ik gewoon een Nederlander of een Indonesiër?

Groep lageropgeleiden Dordrecht vertegenwoordiging algemeen

Titel: Verantwoording nemen

6: Misschien beroepsgerelateerd. Ik werk als beveiliging in een winkelcentrum dus let op meerdere winkels en vertegenwoordig deze. Secundaire taak is dat ik me ook verantwoordelijk voel voor alles wat daar speelt. Ik ben iemand die gauw verantwoording op zich neemt en me ook zelf vertegenwoordig voor de opdrachtgever. Ik moet soms beslissingen nemen wat niet altijd in mijn takenpakket zit alleen. Ik moet altijd afwegen, kosten en baten om opdrachtgever te vertegenwoordigen. Het is de taak winkelier om zelf winkeldiefstal af te handelen bijvoorbeeld, maar ze zijn er niet zo ervaren mee dus ik neem verantwoording op me. Ik vertegenwoordig dan de winkel tegen de verdachte. Best lastig, juridisch is dat ook heel moeilijk. Je moet het wel doen

omdat personeel vaak geïntimideerd en gevolgd wordt. Dan vertegenwoordig je dus eigenlijk het hele centrum.

Titel: Staan voor eigen functie

5: Iets wat ik vaker tegenkom, zeker met het werk wat ik doe. Discussie gaat vaak over het feit dat mensen met een Mercedes naar de voedselbank komen. Dan moet ik de voedselbank vertegenwoordigen. Dat mensen echt wel gescreend worden en eruit gehaald worden. En er is een reden dat die mensen mogen komen en dat niet iedereen welkom is met een auto. Dat kunnen heftige discussies zijn, is niet grappig zeg maar. Dan vertegenwoordig ik de voedselbank denk ik en niet cliënt zelf. Er moet wel volgens bepaalde regels geleefd worden.

Titel: IJdele hoop

7: Ik zit in een toneelgroep. Wij worden vertegenwoordigd door een manager die ook het financiële gedeelte doet. Hij zorgt dat we boekingen hebben. Hij heeft niet heel veel ervaring met het vak, hij is begonnen als onze chauffeur en hij was zo enthousiast en wilde meer voor band doen. Nu hebben we de chauffeur aangesteld als manager maar het werkt toch niet helemaal haha. Hij heeft niet zoveel ervaring met het managen van een groep. We merken dat hij dus te weinig vermogen heeft om het direct naar ons door te koppelen en dingen niet te vragen. Hij wil alles zelf regelen, en dan komt hij met een deal aan wat hij beter kon doen. Voor 100 euro in Groningen spelen ja.. is niet echt winstgevend. Mag je blij zijn als je quitte speelt. De discussie is nu van wat gaan we nu doen, gaan we hem achter zijn broek aanzitten of kijken een ultimatum stellen of we een ervaren manager op zoek gaan die meer van aanpakken weet zeg maar of we die aan gaan stellen. Verhaal van vertegenwoordigd worden nu. Andere kant van het verhaal ben ik vertegenwoordigen op het podium want ik speel de hoofdrol en ik moet ook tussen de bedrijven door het publiek bezig houden, zorgen dat de merchandise goed is etc., ook dingen van gezelschap vertegenwoordigen. Werkt beetje beide kanten op. In allebei de gevallen hebben we nog een hoop te leren denk ik.

Titel: Alles voor mijn familie

3: Mijn moeder zit sinds kort in een verzorgingshuis en ik ben oudste dochter en dus ook eerste aanspreekpunt naast mijn moeder. Op momenten dat er gesprekken aangevraagd worden, word ik gebeld en vertegenwoordig ik mijn broer en vader. Je hebt het gevoel dat je voor je moeder wat kan doen, dat je haar niet laat zitten. Je voelt je verantwoordelijk. Mijn vader is ook ouder en dover dus kan moeilijk in gesprek gaan met mensen. Ik probeer familie bij te staan.

Titel: Horen en zien

2: ik vertegenwoordig geen groep maar mijn dochter is 27 en is doof geboren. Schrikken maar je kan er wel normaal mee leven. Toen ze 7 was had ze syndroom van usher en wordt je dus ook blind. Ze is nu dus doof en blind. Maar ze is niet dom en zat op de dovenschool en zat ze onder niveau. Toen het Vmbo gedaan en toen studeren in

Amerika op dovenuniversiteit. Alles werd vergoed vanuit uwv en kost godsvermogen en was ze mee gestopt. Na 1 jaar en ze wilde er blijven studeren maar kost 50.000 euro per jaar. Tegemoetkoming bij uwv gevraagd voor tolk. Ze zeiden ze hoeft niet te studeren ze heeft recht op een uitkering. Nou oké. Zelf stichting opgericht, maximum cum laude afgestudeerd, werkt nu op de Universiteit van Leiden. Was laatst op tv als je doof bent wie ben je dan nog. Nou ze is zo groot en gigantisch. Je loopt constant met je kop tegen de muur. Ze krijgt overeenkomst van fysio gespecialiseerd in doven en blinden en stuurt ze een formulier naar haar. Dat blijft telkens. Loop al 20 jaar met kop tegen de muur om haar erdoor heen te krijgen. We communiceren met voelen. Hand op hand gebaren. Ik ben haar horen en zien.

Titel: Liefde voor je moeder

1: Ten eerste: mijn moeder zit ook in een verzorgingshuis sinds kort. Is dementerende en die vertegenwoordig ik samen met mijn broer omdat ze dementerende is. Mijn broer is vaak in het buitenland, dus krijg ik het meeste op mijn bordje. Gesprekken met dokters etc. Ben ik vaak aangewezen persoon als het gaat om mijn moeder. Kost flink wat tijd van je vrije dagen. Afgelopen vakantie toen mijn moeder opgenomen was vond mijn broer het ook zonde om het huis nog langer aan te houden omdat ze niet meer naar huis zou komen dus die heeft min of meer de huur opgezegd. Alleen het vervelende was dat hij 4 weken in Vietnam zat en ik in mijn vakantie een huis leeg moest maken. Hoe het opgeleverd moest worden, gesprekken met huisbaas etc. Komt aardig wat op je dak. Gesprekken met de artsen om diagnoses te stellen hoe ze eraan toe is of dat ze niet meer kan thuis kan wonen. In die zin vertegenwoordig ik dus mijn moeder.

Titel: Zonnebloempje

3: Zat eerst over mijn laatste baan te denken: was ik vervanger voor de manager. Ik heb niet zoiets van... ik moest haar vervangen maar het zit niet in me. Ik heb nooit manager willen worden en dat werd me een beetje opgedrongen. En nu heb ik zoiets van met vrijwilligerswerk doe ik heel veel voor oudjes in wijk. Heb 23 dames in de buurt. En voor de Zonnebloem doe ik heel veel en heel weinig voor mijn eigen moeder want die woont helemaal in Assen. Maar als er wat is ben ik dag en nacht bereikbaar. Voelt af en toe dubbel.

Titel: Overleven

5: Wel dat ik voor mijn zusje op kwam voor haar rechten. Mijn zusje haar gezicht is verminkt. Ze heeft heel veel moeite in de maatschappij. Ze wordt in de supermarkt heel erg aangekeken bijvoorbeeld, ze kleed zich als een jongen. En laatst moest ze haar zakken laten zien in de supermarkt, alleen omdat ze er anders uitziet. Dat kan gewoon niet. Dan staat ze buiten te huilen. Ze wordt helemaal aangekeken en eigenlijk willen ze iets zeggen maar doen ze het niet. Heel sneu. Ze weet er ook niet mee om te gaan, ze voelt zich door iedereen bekeken. Het is logisch dat je kijkt, je ziet dat niet dagelijks. Je kijkt dan gewoon, is gewoon zo. En zij kan er heel moeilijk mee omgaan dat ze wordt aangekeken. Ik vertegenwoordig haar in zo'n situatie.

Groep lageropgeleiden Eindhoven vertegenwoordiging algemeen

Titel: Sterk door daden

2: Het gaat over de trainerscursus. Ik zat op een trainerscursus als voetbaltrainer en om me heen waren vrij veel voetballers en ex-voetballers van echt hoog niveau en ik kwam daar als Brabants boertje op de cursus en er werd een beetje minachtend tegen mij gedaan. Ik was toch bijna de enige niet ex-voetballer maar gewone een simpele man uit Brabant. Dat ging de eerste week dat wij daar intern waren zo vanzelf. Ik trok mezelf wel omhoog, totdat iemand zei ik zoek voor de komende drie weken die we nog hier zijn een vertegenwoordiger van deze groep. Wie voelt zich geroepen? Net zoals nou, voel ik mij meteen geroepen maar ik denk wacht even, hier zitten zulke mannen bij die prof zijn dus ik wacht even af. Er waren twee ex-voetballers die zich aanmeldden en toen werd mij gevraagd: waarom meld jij je niet aan voor deze groep? Heb je daar geen interesse in? Toen zei ik ja, daar heb ik wel interesse in, maar ja. Toen zei hij, na een week jou meegemaakt te hebben laten wij jou vertegenwoordiger maken van deze groep. Toen was ik natuurlijk blij en ook best wel trots en toen ben ik tot mijn diploma-uitreiking vertegenwoordiger geweest van die groep. Als ik ooit ergens trots op ben geweest was het wel dat ik daar door die personen zo in het voetlicht werd gesteld. Daar ben ik tot op heden ten dagen erg blij om... Ik was een goede vertegenwoordiger omdat, dan kom ik terug op het eerste. Ik moest vrij vroeg stoppen met voetballen door een blessure, dus dat voetballen bleef er toch in, ik was ook best vroeg maar het kon dus niet meer. Dus ik was de jongste op die cursus voor trainer en ik had allemaal mensen waar ik enorm tegen op zag. Ik heb de leiding daar genomen en ik heb zoveel problemen en conflicten de kop in laten drukken en hoe dat door hen geaccepteerd werd dat maakte voor mij dat het goede vertegenwoordiging was. Dat ik ook nog thuis gebeld werd van we hebben een probleem met de EHBO, mensen die bij mij thuis kwamen. Dat gaf mij een enorm gevoel van mij als leider.

Titel: Vriendinnendag

4: Wat ineens in me op kwam, we hebben van de lagere school een vriendinnenclubje, echt jaren terug zijn we weer bij elkaar gekomen via schoolbank. Daar zijn we met zijn vieren weer op terecht gekomen, via mail van we moeten weer afspreken. Iedere keer komt dat er dan niet van, we willen dat dan eens per jaar doen. Dan moet ik gewoon echt het voortouw nemen, dan is het gewoon van wanneer kunnen we. Dus ik ben de vertegenwoordiger van dat clubje dan want anders gebeurt er niks.

Titel: Regel het maar

5: Een jaar of 18 geleden ging een vriend van mij trouwen en ik werd een aantal maanden voor de bruiloft verzocht om een keer bij het bruidspaar langs te komen en toen deden zij mij het verzoek of ik de ceremoniemeester wilde zijn. Ik was wel vereerd en ik vond het wel heel erg leuk. Dat was de eerste keer, daarna zijn er nog een heleboel vrienden van mij bij mij gekomen van kan je dat ook bij ons doen want je kunt dat zo goed. Maar die eerste keer was wel heel leuk. Het bruidspaar had een vrij minutieuze planning gemaakt echt bijna tot op de minuut nauwkeurig. Ik zei nou, je kan wel een planning maken maar je kan dat op de minuut niet zo regelen. Ik zei, laat mij dat nou maar gewoon doen, laat mij dat nou regelen, dan komt die dag alles goed en verloopt het gewoon zoals het voor jullie zou moeten verlopen. Het is allemaal geweldig gegaan die dag. Ik heb die dag ook nog tussendoor video-opnames gemaakt. Ik denk dat op zo'n dag het bruidspaar vooral af en toe even uit de wind gehouden moeten worden maar ook gewoon om alle gasten het naar de zin te maken. Ik denk gewoon het organiseren en het overzicht houden. Niet bij het minste of geringste in de stress schieten, van die dingen die deden het goed denk ik. Ik werd ook altijd gezien als de gangmaker dus dat speelde ook wel mee.

Titel: De wielclub

2: Ik ben sinds 1999 volgens mij met een groep aan het wielrennen en één persoon regelt dat altijd. Tot in de puntjes, dus het hotel en het geld enzo, en dat loopt hartstikke gezellig. We hebben helaas nog wel wat afvallers gehad door overlijden, we worden natuurlijk allemaal wat ouder. Hij doet het al 20 jaar en we laten dat altijd aan hem over dus of wij er blij mee zijn dat zal hij wel weten.

Titel: Kamp

7: Toen ik nog heel jong was gingen we op kamp. Dat was erg goed geregeld, het busje was geregeld, de reis was goed geregeld. We gingen naar de Ardennen om allerlei activiteiten te doen zoals abseilen, mountainbiken en raften. Het hotel hadden ze geregeld, we konden daar in een hutje slapen, dat was echt een topweek.

Titel: Consumentenbond.

8: Ik had twee maanden geleden via internet een cadeautje voor mijn dochter besteld en die was niet gekomen. Toen heb ik geprobeerd contact op te nemen met PostNL en alles en dat kreeg ik maar niet voor elkaar en toen heb ik de consumentenbond gecontacteerd en die hebben mij heel goed geholpen. Daardoor heb ik nu, toevallig vandaag, mijn auto heb gekregen. Zij hebben mij dus wel de goede kant op gestuurd. Ze hebben mij gewoon de goede bronnen gegeven van informatie van wat ik daar verder mee kon. Ze zeiden van je moet het er niet bij laten zitten. Want zelf zie je op een gegeven moment door de bomen het bos niet meer en zij zeggen dan van probeer het anders eens zo, of zoek dit eens op, het moet wel gaan lukken. Ik had wel het idee dat ik een handje had om mee te lopen en dat ze mij door het proces heen hebben geholpen. Dat vond ik wel fijn.

Titel: Op les.

1: Ik werkte destijds in de gezondheidszorg en toen was er een project bij het ROC waarin mensen gevraagd werden om gastouders te bezoeken. Gastouders zijn mensen die op kinderen passen. Die mensen moesten beoordeeld worden, dat was een aantal jaren geleden, toen was er vanuit de regering zo'n wet dat zij allemaal gecertificeerd moesten worden. Toen kwamen wij met een hele groep mensen bij elkaar die dat gingen doen en toen kregen wij bijscholing daarvoor. Wat daar wel mooi was, was dat aan ons gevraagd werd, wat hebben jullie nodig om dit te kunnen gaan doen? Daar zijn natuurlijk een heleboel dingen uitgekomen en vervolgens werd dat in de cursus aangeboden. Dat heeft dan wel te maken met heel erg een scholing op maat aanbieden. Die bijscholing duurde niet zo lang, dat was 6 bijeenkomsten ofzo, maar daar werd echt op maat aangeboden wat wij nodig hadden. Dat was wel bijzonder, heel positief vond ik dat.

Titel: Samenwerking.

3: Ik word best wel goed vertegenwoordigd door mijn vriend want hij regelt eigenlijk al mijn samenwerkingen. Hij doet alle mailing en belt naar bedrijven en kijkt welke websites interessant kunnen zijn en neemt hij contact met ze op. Zo regelt hij dat allemaal eigenlijk. Hoe zoekt ook locaties op waar we dan een fotoshoot kunnen doen. Hij vertegenwoordigt mij goed omdat hij super goed Engels kan, daar ben ik zelf wat slechter in. Dus hij kan dat heel goed regelen met internationale webshops en hij kan mijn merk goed verkopen en vertegenwoordigen. Omdat hij mij goed kent en daardoor kan hij dat goed vertegenwoordigen.

Titel: Klootezooi

4: Ik moet dadelijk een operatie krijgen, plastische chirurgie, maar daar zit een stukje in dat niet vergoed wordt en daar heeft de overheid de hand in. Dat staat in de wet dat dat nog niet vrij gegeven kan worden. Dat vind ik zeer slecht. Dus een ziekenfonds vergoed dat niet en die hebben ook nog eens de overheid achter zich.

Titel: ADHD.

7: Ik heb ADHD en ik had eerst dexonfetamine en sinds twee jaar, vorig jaar mei, heeft de zorgverzekering in een keer 120 euro bovenop de eigen bijdrage gegooit voor die medicijnen. Ik kan dat niet betalen dus ik moest daar zomaar mee stoppen en daar was geen andere oplossing voor. Dus nu ben ik gestopt met die medicijnen en er was ook geen ander alternatief want alle medicijnen voor ADHD zijn omhoog gegaan. De maatschappij had mij denk ik dan moeten vertegenwoordigen. Want niet alleen mijn verzekering vergoedt het niet meer maar alle verzekeringen doen dat dus dan denk ik dat het bij de maatschappij ligt.

Titel: Kiespijn

6: Ik ben in 1984, toen was er nog zoiets als dienstplicht, ik ben destijds op mijn 18^e al het leger in gegaan omdat ik eigenlijk op dat moment nog niet precies wist wat ik als vervolgopleiding wilde gaan doen. Ik had nog een kleine gedachte om mogelijk beroepsmilitair geworden, ik ben zelfs daarvoor nog gevraagd door mijn toenmalige commandant. Die zei, jij moet behouden blijven voor de krijgsmacht. Toen zie ik, nou dat weet ik nog niet. Ik heb daar wel een hele mooie tijd gehad. Ik ben onderofficier geweest daar, alleen het probleem was dat je tijdens de dienstdtijd wel gewoon de half jaarlijkse controles bij de tandarts moest doorlopen. Ik zat in Eindhoven voor mijn opleiding en mijn tandarts zat veel verder weg. Dus ik ging op de basis naar de tandarts. Aan het einde van de rit, toen moest ik weer op controle komen en toen waren er wat dingen flink mis met een aantal kiezen en daar moesten vulling in. Dat is daar toen allemaal gebeurd, ik heb dat gewoon daar laten doen en toen kwam ik een half jaar later bij mijn eigen tandarts weer en die zei waar ben jij geweest? Er waren toen vullingen in mijn gebit gestopt die eigenlijk al 20 jaar niet meer gebruikt werden. Daar heb ik toen over gereclameerd bij defensie omdat in ieder geval aan te kaarten. Daar heb ik eigenlijk gewoon na de nodige briefwisselingen en telefoontjes gewoon eigenlijk nul op mijn rekest gekregen. Mijn tandarts zei toen ook al, hou er rekening dat dit allemaal kronen en mutaties gaan worden later en dat is een dure grap, dat was ook zo.

Groep hogeropgeleiden Dordrecht vertegenwoordiging in de politiek

Titel: Wir schaffen das

6: Ik heb wel een hele korte en is niet van Nederlands maar toen Merkel zei Wir schaffen das, voelde me vertegenwoordigd, ook al is het niet bij uit mijn land.

Titel: Vertegenwoordiging

7: Wat ik goed vond is toen er verkiezingen waren in Turkije en Turkse minister wilde naar Nederland komen om in Rotterdam te gaan spreken. Er is toen toegeroepen en onder begeleiding zijn ze het land uit gezet onder het mom van ongewenste gast. Vond ik wel goed geregeld.

Geen titel

1: Ze zijn druk met formatie bezig en toch weer niet zo goed vertegenwoordigd voelen in het kader van dat ze dat ze eigen risico van de zorg willen omhooggooien. Volgens mij: alle partijen die daar aan tafel zitten hebben het allemaal gehad over gelijk houden of verlagen en nu willen ze het in een keer verhogen, voel me niet goed vertegenwoordigd door partijen die aan tafel zit.

Titel: Leider

2: Ik had bewondering voor Aboutaleb in de tijd van de aanslagen in Parijs. De manier hoe hij er stond en hoe hij Rotterdam bij elkaar hield en toesprak, heb ik bewondering voor. Raakte me wel. Ik kijk echt naar hem als een leider. Weet niet zo goed hoe ik het moet formuleren.

Titel: Foutieve behandeling, onrechtvaardig, foutieve opmerking, slecht vertegenwoordigd

5: Slecht vertegenwoordigd was bij een interview van Mark Rutte van "vecht je maar in als buitenlander". Ik snap het principe wel, van heb je die achterstanden en werk het goed af, maar dat moet niet de moraal zijn. Dat je als buitenlander als min10 wordt geboren en vecht je maar in. We zijn allemaal gelijk, dus laten we elkaar helpen en niet van jij zou harder moeten werken dan ik. Dat vind ik jammer.

Titel: Tolerantie

6: Ik voel me goed vertegenwoordigd door de politiek als ze meer tolerantie promoten. Nederland is voorloper geweest en wat andere landen gevolgd hebben later. Denk aan verkoop van marihuana, denk daar aan. Beetje halfslachtig. Maar ook de eerste geweest met gay huwelijken. Ben ik trots op, voel me goed vertegenwoordigd door politiek.

Titel: Niet minister president waardig

7: Ik associeer het door jouw verhaal over Mark Rutte. Toen hij net minister president was had hij in het buitenland ook zo'n opmerking. Mark Rutte zei toen ook "ik sta voor de hardwerkende Nederlander". Waarop Clair Polack toen zei van meneer u creëert een tweedeling alsof er hardwerkende mensen zijn en kakken ofzo. Dat kwam totaal niet aan bij hem. Raars gevonden iets hardwerkende Nederlander. Denk ja, iedereen probeert zijn best te doen, mag je hopen, en lijkt net alsof hij voor selectief groepje wil opkomen maar niet voor iedereen. Niet minister president waardig, je bent toch president van alle Nederlanders? Kwam op mij beetje raar over.

Titel: Ruime vertegenwoordiging, parlement

6: Ik vind wel in onze parlementaire democratie is het prettig dat alle partijen erin vertegenwoordigd worden en dat er geen drempel is zoals partij voor de dieren en SGP. Dat er ruimte is. Iedereen kan zich vertegenwoordigd voelen in ons parlement. Is anders ten opzichte van Engeland waar men maar kan kiezen uit 2 partijen.

Groep hogeropgeleiden Eindhoven vertegenwoordiging in de politiek

Titel: Er zijn geen partijen meer die mij vertegenwoordigen.

2: Vroeger had je nog een partij die heette de Pacifistische socialistische partij en daardoor voelde ik me wel vertegenwoordigd maar dat gevoel heb ik nu al heel lang niet meer. Vrede op aarde, ik ben toch wel zo'n flower power persoon, vrede op aarde dat is er nooit meer uit gegaan, die ideeën.

Titel: Geloof je in het stemmen?

6: Ja, je had een paar jaar terug die dingen met het wijzigen van studiefinancieringen. Dat is ook een van de eerste keren dat ik ben gaan stemmen. Toen waren er een aantal partijen die wat meer uit kwamen voor scholen en daar heb ik ook op gestemd maar daar had ik uiteindelijk niks aan want die wijzigingen gingen gewoon door.

Titel: Als je iets wil, kan dat in Nederland.

4: In mijn studietijd voelde ik me niet vertegenwoordigd, toen ben ik lid geworden van D66 en in de politiek gegaan gewoon om mijn stem te kunnen drukken. Ik heb meegewerkt aan de emancipatiewet, want ik werd gediscrimineerd, maar aan de andere kant: de man wordt ook gediscrimineerd omdat die niet vier dagen thuis kan blijven omdat dat slecht is voor zijn carrière. Dus het was gelijkheid voor man en vrouw. De emancipatiewet was dusdanig opgebouwd dat iedereen gelijk recht heeft. Als een man zegt ik wil drie dagen gaan werken moet dat kunnen zonder dat zijn carrière in gevaar komt en bij een vrouw ook. Daarvoor heb ik me toen bij D66 aangesloten gewoon om dat te doen want anders kon het niet. Dus hier in Nederland heb je zoveel partijen dat er altijd wel een is die enigszins overeenkomt met wat je vindt. Daar kan je je dan bij aan te sluiten dus, je hoeft alleen maar lid te worden, en dan is het mogelijk om ideeën aan te dragen. Het duurt wel heel lang. Dat komt gewoon omdat er zoveel partijen zijn dus er moet eerst over gediscussieerd worden. Maar in de eerste kamer is weer een andere samenstelling dus duurt het veel langer.

Titel: Fijn studentenleven.

3: Ik geloof precies t/m het jaar dat ik begon met mijn HBO kreeg je wel dat extra geld dus het jaar na mij die kregen dat geld niet meer. Dat scheelt heel erg veel dus daarin heb ik mij wel goed vertegenwoordigd gevoeld dat ik wel dat extra geld heb gekregen. Ik voel dan wel dat ze met mij hebben meegedacht.

Titel: Geen loyaliteit.

1: Ik voel me ook vaak niet vertegenwoordigd, je hebt van die reclames van stap over op deze energieleverancier en dat gebeurt precies hetzelfde bij de politiek. Vroeger bleven mensen heel lang bij dezelfde partij en nu gaan mensen van PVV naar GroenLinks, daar zit zo'n groot verschil tussen. Dan heb je zo'n coalitie en dan gaan ze weer helemaal overstag. Mensen hoppen heel veel. Ik heb zoiets van ja, op wie ik ook stem, uiteindelijk komt het toch op hetzelfde neer.

Groep lageropgeleiden Dordrecht vertegenwoordiging in de politiek

Titel: Eerlijkheid

7: De laatste keer heb ik niet gestemd. Puur te maken met het feit dat bevolkingen over het algemeen behoorlijk gemanipuleerd wordt. De politiek wordt op moment van de dag of de week wordt beleid aangepast. Zoveel ontwikkelingen. Mensen hebben zoveel verantwoording, gaat om gigantische bedragen, en ik merk dat echt schokkend is dat ik op tv zie dat iemand echt keihard liegt. Ik kan er ook echt niet tegen. Je ziet het heel vaak en als je politiek volgt dat ze alle kanten opgaan. Opmerkingen komen niet overeen met de werkelijkheid. Je kan het gewoon zien. Ik kan er ook echt niet tegen. Cursus met Lubbers als je die vraag stelt en ik observeer die man en hij krijgt een vraag en dan zie je aan zijn signalen dat hij keihard aan het liegen is. Je ziet op lange termijn dat het bevestigd wordt. Ze houden hun niet aan het woord. Ook met andere dingen, politicus stellen dit en stellen dat en als je iets zegt wat goed is en je staat er achter vind je het goed. Als je mij aan het lijntje houdt, daar kan ik niet tegen, dan botst dat met mijn rechtsgevoel. Ik vind de politiek, democratie is goed in Nederland, dat we een gekozen parlement hebben. Alleen als ik merk dat er mensen zijn die mist in gaan zoals SP kamerlid die loopt te frauderen en dat die daarmee wegkomt, dat kan gewoon niet. Die man van 50 plus was directeur van Gaykrant ook keihard gefraudeerd. Snap niet dat hij nog in de politiek zit. Meerdere dingen dat hij keihard loopt te liegen en verkeerde dingen vertelt, buiten de waarheid.

Titel: IJdele hoop

8: Ik ben het er mee eens dat tegenwoordig...de manier waarop politiek bedreven wordt, politiek richting de tijd van de verziekingen, dat het kippenhok wordt. Iedereen zegt maar alles om stemmen te winnen. Dat merk je gewoon dat dat helemaal zo is geëvolueerd. Gedragsanalyses zijn uitgevoerd richting enorme controlegroepen om te kijken van wat is nou de beste manier is om politiek te bedrijven. Is gebleken dat het niet meer zinvol is door te populistisch. Je ziet het met Trump en Wilders ook, met al die... Treurig om te zeggen maar dat is effectiever gebleken anders zou het wel een beetje doodgebloed zijn dat er mensen doorheen kijken. Er zijn hele grote groepen die stemgerechtigd zijn en daar niet doorheen kunt kijken. Die gaan die controle niet doen. Je observeert die uitspraak van die politicus, en dan controleer je dat ook of het waar is en heeft hij dat ook gedaan? Ik ga daar naar kijken en kom op een punt van ja wat doet een blanco stem? Dan ga ik dat uitzoeken. Dan ga ik bijna denken van ik heb nu nog niet gestemd maar ik ga volgend jaar blanco stemmen en een platform op te zetten om mensen te informeren over wat een blanco stem doet. Mensen informeren van wat zegt een politicus en wat doet die. Het is gewoon click-beet. Mensen worden op korte termijn tevreden gesteld en ze controleren helemaal niet wat de uitloop daarvan is. En wat u ook zegt, het is zo ingewikkeld tegenwoordig. Het is niet zo dat 1 politicus voor iets staat. Er komen zoveel verschillende gebieden voorbij. Het is eigenlijk soms kiezen uit het mindere kwaad. Het is een illusie dat je iets kan kiezen, maar je kan kiezen uit pindakaas met of zonder nootjes. En pindakaas ga je eten.

Titel: Ik weet het niet

6: Ik begrijp het gewoon niet. Ze vertellen allemaal hetzelfde ofzo. Ik doe meestal mee aan stemwijzer. Wat eruit komt stem ik dan. Afgelopen jaar gedaan. Vorig jaar was zo erg dat ik op iemand stemde die ik leuk vond, haha. En lange tijd ook niet gestemd. Begrijp gewoon heel veel dingen niet. Laatste jaren ben ik er in meegegaan met het werk wat ik deed met werk bij voedselbank. Ging in stukjes kijken wat er voor die mensen in die partijen, wat er voor die mensen gedaan werd dat ik daar naar ben gaan kijken. Maar verder weet ik het eigenlijk niet, ik vind het maar een hoop gedoe. Ze beloven een hoop en komen toch uiteindelijk dingen niet na.

Titel: Onbegrijpelijk

5: Eigenlijk niks. Er worden heel veel dingen beloofd die niet nagekomen worden en we werken allemaal keihard. En ik ben zelf ook buitenlands hoor er komen vluchtelingen naar Nederland en die krijgen gewoon alles. Opleiding, zwemles, geld voor huis etc. en studeren. Wij moeten er allemaal keihard voor werken en krijgen niks. Nederland wil laten zien van kijk eens hoe goed we zijn. We moeten ook meer belasting betalen en boodschappen zijn steeds duurder. 37% voor de dagelijkse boodschappen. We houden minder over per maand. Ik voel me dus niet vertegenwoordigd dan. Het maakt me wel boos want zorg eerst voor mensen in eigen land, zorg daar goed voor. Doe je niet voor als een goed land die mensen uit een ander land willen opvangen want er is geen geld voor. Ze zorgen voor mensen die binnenkomen en minder voor die er al wonen. Zorg gaat achteruit. Ze bezuinigen op pampers en medicijnen etc., maar er is altijd een stofje anders. En daarop gaan mensen ook weer reageren. Alleen omdat het goedkoper moet allemaal maar het slaat gewoon nergens op. wordt niet goed voor ons gezorgd en dat vind ik jammer.

Titel: Ingewikkeld

4: Het is net alsof zij mijn woorden gebruikt heeft. Exact hoe ik erover denk. Ik voel me ook niet vertegenwoordigd. Je wordt er boos om en bent sneller geïrriteerd. Je krijgt steeds meer hekel aan buitenlanders terwijl ik 3 half buitenlandse kinderen heb lopen. Dat is natuurlijk wel heel vreemd. Ik heb geen hekel aan mijn kinderen maar ooit zijn die vaders toch mijn keus geweest. En nu heb ik zoiets van grenzen dicht en opzouten. Het is voor mijn oudste dochter een conflict. Mijn dochter is half Afrikaans half Nederlands en als ik me licht racistisch uitlaat over bepaalde bevolkingsgroepen, voelt zij zich ook aangesproken. Ze is vrij donker voor een halfbloed wordt ze ook echt als buitenlander gezien. En ze studeert en het is een dametje om te zien. Een hele nette meid, geen ghetto street meid. Maar ze wordt wel zo bekeken want zij is donker. Zij is heel netjes om te zien, altijd nette mooie jasjes aan. En ze valt totaal niet onder de noemer straatmeid. Maar ze wordt wel zo behandeld. En het geeft ook conflicten, want ik heb zelf ook een hekel aan die straatmeiden die niet eens normaal Nederlands kunnen praten. Mijn dochter studeert rechten en krijgt moeilijk een baan door haar achternaam en dat terwijl ze in haar hart gewoon een echte Nederlander is. Ze heeft gewoon een

hekel aan haar eigen kleur. Het is allemaal heel dubbel. Ik hou niet van buitenlanders behalve van mijn eigen kinderen. En natuurlijk uitzonderingen.

Titel: Onrecht

3: Ik had zo iets van ik ga niet meer stemmen. Maar wil hem niet verloren laten gaan. Maar ik heb zelf ook drie half Javaanse kinderen. Die wil ik niet op stemmen en die niet, dus dan voor de ouderen en daar hoor je ook zoveel dingen. Ik dacht nou partij voor de dieren, die kunnen niet voor zichzelf opkomen. Die stem kan toch niet verloren gaan, en ik ben met iedere partij het toch niet eens. Ik ben een echte dierenliefhebber en er is zoveel onrecht. Als je nu ook hoort over het slachthuis in België. Zij kunnen het niet zelf doen. Er zouden steeds meer vegetariërs moeten komen. Natuurlijk tegen buitenlanders. Ik zal nooit tegen buitenlanders willen stemmen want mijn kinderen zijn ook half Javaans.

Titel: Niet

2: 1910 een liedje brief van landbouwer moest beroepskeuze maken. Mocht je politiek iets kunnen lijken: je moet kunnen liegen en her vol bedriegen met politiek. In 100 jaar is er nog niet veel veranderd. Ik ben inmiddels zo ver dat het me niet meer interesseert. Lastig voor kinderen want die moeten er dadelijk mee verder. Democratie zie ik niet terug in afwikkeling van de verkiezingen.

Titel: Schijnheiligheid ten top

1: Ik heb nogal moeite met die angsthazen cultuur. Ik bedoel dingen worden ook niet bij de naam genoemd. Ik ben het niet 100% eens met Wilders, maar ben het er wel mee eens dat we een Marokkanen probleem hebben. Velen met mij misschien, getinte huidskleuren en noord Afrikaans uiterlijk en is het altijd maar knuffelen en zoethouden en ach laten we maar een clubhuis uit de grond stampen. Maar er is nu totaal geen respect voor onze politiemensen die niet alleen vernederd uitgescholden worden maar gewoon klappen krijgen. Gaat gewoon helemaal verkeerde kant op. Wat kakkerig. We durven bijna niets bij naam te noemen, want het wordt gelijk als racisme bestempeld. Als iets aantoonbaar is dan mag je het best bij de voornaam noemen. Ik denk dat dit duidelijk aan de hand is. Hele mocro maffia nu tegenwoordig al een tijdje. Negen van de tien berichten van mensen die geslagen worden door een groep van tich, dan weten we wel wie het zijn. Wat ik schijnheilig vind is... in het begin was het zo dat Wilders als racist werd neergezet, maar mensen kreeg in de gaten dat hij toch stemmen trok. En dan zie je mensen uit CDA toch andere weg inslaan om stemmen mee te trekken. Daar heb ik moeite mee. Er zijn mensen die de moeite hebben een probleem te benoemen en nu zien ze dat er stemmen te trekken zijn en gaan ze opeens op andere tour. Schijnheiligheid ten top.

Groep lageropgeleiden Eindhoven vertegenwoordiging in de politiek

Titel: Energiemaatregelen

2: Het is vrij recent en het loopt helaas al op zijn einde, maar ik vind het een heel goed initiatief van de regering om subsidies te geven voor energie bezuinigingen. Ik pluk daar de voordelen van dat heel mijn huis nu wordt geïsoleerd en dat ik zonnepanelen krijg en dat vind ik een geweldig initiatief van de regering in zijn algemeen. Ik voel me daardoor vertegenwoordigd, omdat ik dus een huurhuis heb en normaal gesproken kom je met een huurhuis niet voor deze situatie in aanmerking. Desalniettemin, wordt het toch allemaal geregeld omdat de regering mij vertegenwoordigd door dat besluit te nemen dat er een subsidie komt voor energiebesparende maatregelen. Dus de regering vertegenwoordigt mij direct financieel om mij deze mogelijkheid aan te bieden.

Titel: Wat is het alternatief?

1: Ik vind het heel bezwaarlijk, de beperkingen die er zijn op alternatieve geneesmiddelen. Dat dus op die geneesmiddelen niet meer mag staan waar het goed voor is. Daar voel ik me slecht vertegenwoordigd want ik gebruik graag alternatieve geneesmiddelen maar sommige dingen kun je niet eens meer kopen. Andere dingen, ik gebruikte bijvoorbeeld bepaalde neusdruppels, nou is het zo de regering bepaalt, die mogen nog wel verkocht worden maar daar mag niet meer op staan waar het voor dient. Dat vind ik zo raar. (moderator: dan voel je je niet goed vertegenwoordigd?) Nee want ik behoor tot een groep mensen die dit soort medicijnen serieus neemt en vanuit de regering word je niet serieus genomen. Er wordt gezegd van ja, toe maar, je mag het wel nemen maar eigenlijk dient het nergens voor. Dat vind ik wel een heel groot ding. Ook dat die medicijnen gewoon heel veel uit de handel zijn genomen. Daar voel ik me niet serieus genomen in.

Titel: Op zijn gat

7: Alles ligt op zijn gat nou, die politiek. Ik ben niet zo van de politiek maar wat ik ervan meegekregen heb is gewoon dat alles op zijn gat ligt en dat ze niet met elkaar overweg kunnen op dit moment. Dat er drie partijen zijn die niet met elkaar door één deur kunnen en dat er eigenlijk niks gebeurt nou. Dat vind ik wel raar. Dat die ons moeten vertegenwoordigen en dat dat niet mogelijk is eigenlijk omdat ze niet met zijn drieën door één deur kunnen als partij.

Titel: ChristenUnie

1: Het is helemaal niet mijn partij, maar de ChristenUnie, ik voel me door de ChristenUnie vertegenwoordigd, toch door bepaalde meningen die zij hebben. Dan kun je je wel vertegenwoordigd voelen. Bijvoorbeeld, de bezwaren die de ChristenUnie heeft ten opzichte van het hele verhaal levenseinde, daar ben ik het met de ChristenUnie heel erg eens en met D66 heel erg oneens dus in die zin voel ik me wel vertegenwoordigd door de ChristenUnie op dat punt. Ik had er niet op gestemd, want ik ging voor Jesse.

Titel: VAR, laat maar

5: Dit is weer een negatieve, maar ik ervaar meer het negatieve. Ik ben zelfstandig ondernemer, freelancer en wat mij ontzettend tegen de borst stuit is het opwerpen van obstakels in zijn algemeenheid, om het zelfstandige ondernemers zo moeilijk mogelijk te maken hier in Nederland. Ik heb het niet over belastingtechnische zaken, maar ik heb het echt over regels. Dus bijvoorbeeld de verklaring arbeidsrelatie, die gaat er uiteindelijk toch wel komen en dan moet je onderhand een hele exercitie afspraken en bijeenkomsten met een potentiële klant gaan plannen voordat je überhaupt daar nog maar een letter voor kan schrijven, dat vind ik heel erg kwalijk. Er is op een gegeven moment, hebben ze die VAR willen invoeren op korte termijn en daar is toen zoveel tegengas gekomen vanuit bepaalde groeperingen die ZZP'ers vertegenwoordigen, plus alle moeilijkheden die ZZP'ers ondervonden tijdens het afsluiten van het contact en toen zijn in Den Haag de ogen open gegaan van we hebben hier een regel neergelegd die onmogelijk door mensen kan worden nageleefd of in ieder geval met heel veel problemen. Dat kost tijd allemaal en ik heb geen tijd want ik moet ook mijn brood verdienen en ik heb daar geen zin in.

M: Is er dan ook een partij die jou wel goed vertegenwoordigd heeft waardoor Den Haag ook tot deze realisatie is gekomen?

5: Er zijn wel organisaties, bijvoorbeeld ZZP Nederland die zijn wel in de bomen geklommen en hebben gezegd dit kan gewoon niet. Die regeling mag er gewoon niet komen, dat ten eerste. Maar om gezichtsverlies te voorkomen zeiden ze die regel gaat er wel komen maar met uitstel.

M; Wat heeft ZZP Nederland dan goed gedaan?

5: Zij hebben gewoon heel goed de kanalisatie van die onvrede, dat hebben zij gewoon heel erg goed in de media enzo overgebracht. Dat hebben ze op een goede manier richting Den Haag uitgesproken en mede daardoor is toen het besluit genomen om dus die regeling in de ijskast te zetten voor onbepaalde tijd. Ze hebben als spreekbuis opgetreden toen. Maar zo zijn er meerdere groeperingen die opkomen voor ZZP'ers.

M: Dat is dus goede vertegenwoordiging?

5: Ja dat wel.

Bijlage III: Deelnemeroverzichten

Dordrecht 12 september 2017 Hogeropgeleiden

Nr	Sekse	Leeftijd	Opleiding	Stemmen bij landelijke verkiezingen
1	V	46	WO	As er landelijke verkiezingen zijn, ga ik soms wel en soms niet stemmen
2	V	46	HBO	As er landelijke verkiezingen zijn, ga ik soms wel en soms niet stemmen
3	V	59	HBO	Als er landelijke verkiezingen zijn, stem ik nooit
4	M	30	HBO	Als er landelijke verkiezingen zijn, stem ik nooit
5	M	27	WO	Als er landelijke verkiezingen zijn, ga ik in principe altijd stemmen
6	M	57	WO	Als er landelijke verkiezingen zijn, ga ik in principe altijd stemmen
7	M	37	HBO	Als er landelijke verkiezingen zijn, ga ik in principe altijd stemmen
8	V	62	HBO	Als er landelijke verkiezingen zijn, ga ik in principe altijd stemmen

Mix naar samenstelling huishouden en mix in politieke voorkeur. Woonachtig in Dordrecht en omliggende gemeenten.

Dordrecht 12 september 2017 Lageropgeleiden

Nr	Sekse	Leeftijd	Opleiding	Stemmen bij landelijke verkiezingen
1	M	51	MBO	Als er landelijke verkiezingen zijn, ga ik in principe altijd stemmen
2	M	63	MBO	Als er landelijke verkiezingen zijn, ga ik in principe altijd stemmen
3	V	31		As er landelijke verkiezingen zijn, ga ik soms wel en soms niet stemmen
4	V	60	MAVO / VMBO-Theoretisch / VMBO Gemengd	Als er landelijke verkiezingen zijn, ga ik in principe altijd stemmen
5	V	19	MBO	As er landelijke verkiezingen zijn, ga ik soms wel en soms niet stemmen
6	V	40	MBO	As er landelijke verkiezingen zijn, ga ik soms wel en soms niet stemmen
7	M	57	MBO	Als er landelijke verkiezingen zijn, stem ik nooit
8	M	29	MBO	Als er landelijke verkiezingen zijn, stem ik nooit

Mix naar samenstelling huishouden en mix in politieke voorkeur. Woonachtig in Dordrecht en omliggende gemeenten.

Groep 1 Eindhoven 12 september 2017 Lageropgeleiden

Nr	Sekse	Leeftijd	Opleiding	Stemmen bij landelijke verkiezingen
1	M	49	MBO	In principe altijd
2	M	61	MBO	Soms wel/soms niet
3	V	20	MBO	Nooit stemmen
4	V	62	MBO	In principe altijd
5	M	51	MBO	In principe altijd
6	M	57	MBO	In principe altijd
7	V	29	VMBO/LBO	Meestal niet
8	V	25	Mavo	Soms wel/soms niet

Mix naar samenstelling huishouden en mix in politieke voorkeur. Woonachtig in Eindhoven en omliggende gemeenten.

Groep 2 Eindhoven 12 september 2017 Hogeropgeleiden

Nr	Sekse	Leeftijd	Opleiding	Stemmen bij landelijke verkiezingen
1	M	32	HBO	Soms wel / soms niet
2	M	20	HBO	Meestal niet
3	M	20	HBO	Soms wel / soms niet
4	V	41	WO	In principe altijd
5	V	27	HBO	Nooit stemmen
6	M	27	HBO	Meestal niet